

SUOMEN JA SAAMEN KIELEN JA LOGOPEDIAN LAITOKSEN JULKAISUJA
PUBLICATIONS OF THE DEPARTMENT OF FINNISH, SAAMI AND LOGOPEDICS

VIRSU II
Suomi ja viro kohdekielinä

Lähivertailuja 15

Toimittaneet
Helena Sulkala ja Heli Laanekask

N:o 24
2004

ISBN 951-42-7812-7
Saatavana myös painettuna
(ISBN: 951-42-7475-X)

OULUN YLIOPISTOPAINO
Oulu 2004

Sisältö

Esipuhe

Jüri Valge: Eesti keele arendamise strateegiast: unelm või väljakutse	1
Reet Kasik: Viron lehtikieli 2000-luvulla	11
Sulev Iva: Uudiseid Võrust – mis toimub praegu võru keelega	20
Marja Järventausta: Sanakirjat suomenoppijan apuna	24
Elena Bogdanova: Interferenssi suomen kielen fonetiikan opetuksessa	45
Ellen Niit: Eesti keele piirkondlikud aktsendid	50
Annekatriin Kaivapalu: Kui sarnane on sarnane? Eesti ja soome mitmusevormide sarnasuse ja erinevuse psühholingvistilisest reaalsusest	62
Helle Metslang: Eesti keele keerukohti	71
Marjo Mela: Viron kirjoittamisen opetus latvialaisille	83
Elina Heikkilä-Kopperoinen: Virolainen suomenoppija ja demonstratiivin valinta	88
Hannu Remes: <i>Neiris taav ombas rymu, selmet noobunuks</i> – kielen uudistajan sanalahja runoilijalle	103
Pirkko Muikku-Werner: Taipuu, ei taivu – kieltolauseet suomenoppijan haasteena	110
Heinike Heinsoo: <i>Kulta kulisee ja raha krabiseb</i> Deskriptiivverbide tajumisest omas keeles ja võõras keeles	129
Konferenssin ohjelma	

Esipuhe

Tämä artikkelikokoelma on Oulun yliopistossa 19.–20.3.2004 pidetyn toisen kansainvälisen VIRSU-konferenssin satoa.

Vuonna 1997 alkaneen Viro ja suomi kohdekielinä -hankkeen (lyhennettynä VIRSU-hankkeen) tavoitteena on ollut luoda edellytykset alan tutkijoiden yhteistyölle ja tukea alan jatko-opiskelijoita ohjaajapoolien avulla. Hankkeessa on alusta lähtien ollut mukana Joensuun, Oulun, Tarton ja Tallinnan yliopistojen sekä Saksasta Viadrina-yliopiston ohjaajia ja opiskelijoita. Myöhemmin toimintaan on tullut mukaan muitakin Suomen ja Saksan yliopistoja sekä Venäjältä Petroskoin pedagoginen yliopisto.

VIRSU-hanke on tehnyt läheistä yhteistyötä suomalais-virolaisen kontrastiivisen tutkimushankkeen kanssa, joka on toiminut jo kaksikymmentäkaksi vuotta. Esimerkiksi edellinen VIRSU-konferenssi Joensuussa vuonna 2002 pidettiin kontrastiivisen tutkimushankkeen kanssa yhdessä. Oulussa pidetyn, toisen kansainvälisen VIRSU-konferenssin yhteyteen järjestettiin yhdessä Viron tiede- ja opetusministeriön ja Viron äidinkielen seuran kanssa viron kielen päivä. Virolaiset järjestäjät pyrkivät viron kielen nykytilannetta käsittelevillä esitelmillään tavoittamaan Oulussa ja sen ympäristössä asuvia virolaisia.

Toiseen kansainväliseen VIRSU-konferenssin osallistui noin 60 virsulaista viidestä eri maasta. Esitelmiä pidettiin yhteensä 14. Konferenssin plenaaristit, professori Marja Järventausta Kölnin yliopistosta, professori Helle Metslang Tallinnan pedagogisesta yliopistosta ja professori Pirkko Muikku-Werner Joensuun yliopistosta, ovat kirjoittaneet tähän julkaisuun laajemmat kielen opettamiseen ja oppimiseen liittyvät artikkelit. Muita samaan aihepiiriin kuuluvia artikkeleja ovat lehtori Jelena Bogdanovan, dosentti Heinike Heinsoon, dosentti Marjo Melan ja lehtori Elina Heikkilä-Koppe-roisen artikkelit. Kielen oppimiseen ja opettamiseen liittyvien artikkelien lisäksi kokoelmassa on kielen statusta koskevat artikkelit, kirjoittajina dosentti Jüri Valge ja tutkija Sulev Iva, kielen kehittymistä ja kehittämistä käsittelevät artikkelit dosentti Reet Kasikilta ja lehtori Hannu Remekseltä ja viron variaatiota koskeva artikkeli dosentti Ellen Niitiltä.

Suomi ja viro tutkimuksen ja opetuksen kohdekielinä ovat kansainvälisesti toisen kielen oppimisen tutkimuksen kannalta mielenkiintoisia. Ovathan ne typologisesti läheisiä sukukieliä, joiden oppiminen voi nostaa esiin täysin erilaisiakin kysymyksiä ja ratkaisumalleja kuin aikaisempi, lähinnä indo-eurooppalaisiin kieliin keskittynyt kielenoppimisen tutkimus. Siksi kannattaa jatkaa VIRSUn viitoittamaa työtä tulevaisuudessakin.

Kiitämme kaikkia esitelmöijiiä antoisasta konferenssista ja artikkelien kirjoittajia tämän julkaisun toteutumisesta. Erityiskiitoksen ansaitsevat Suomen Akatemia, Viron tiede- ja opetusministeriö ja Viron äidinkielen seura, joiden myöntämä taloudellinen tuki mahdollisti konferenssin järjestämisen. Kiitämme myös Viron Suomen-instituuttia, joka järjesti konferenssivieraille mahdollisuuden nähdä dokumenttielokuvan viron kielen opettamisesta Siperian virolaisille. Erityisesti haluamme kiittää Oulun ja sen ympäristön Eesti Klubia, joka järjesti konferenssin osallistujille miellyttävän iltahetken pitkän esitelmäpäivän jälkeen. Parhaat kiitoksemme myös kaikille konferenssiin osallistuneille.

Tämän julkaisun toimittamiseen ja viimeistelyyn ovat osallistuneet suomen kielen opiskelija Sanna Kotajärvi ja laitoksemme toimistos sihteeri Marja Ronkainen. Kiitämme heitä lämpimästi hyvästä ja joustavasta yhteistyöstä.

Oulussa 15. syyskuuta 2004

Helena Sulkala

Heli Laanekask

Eesti keele arendamise strateegiast: unelm või väljakutse

Jüri Valge

Viron opetus- ja tiedeministeriö

Formaalne põhjus eesti keele arendamise strateegia koostamiseks oli see, et valitsus andis haridusministeeriumile sellise ülesande. Sisuline põhjus oli, et 1998. aastaks oli kujunenud selge vajadus pöörata Eesti keelealases tegevuses muulaste eesti keele õppe kõrval tähelepanu ka eestlaste emakeelele. Võimaluse keelestrateegia koostamisele asumiseks pakkus Euroopa keelteaasta (2001): viies ellu selle ideid ja korraldades otseselt sellega seotud üritusi, võeti motot “Euroopa – see on keelte vikerkaar” tõsiselt ja asuti koostama eesti keele arendamise strateegiat (kunagi varem polnud midagi niisugust tehtud). Keelestrateegia tegijaks sai Eesti keelenõukogu (kandis 2001. a lõpuni Euroopa keelteaasta korraldamise Eesti komitee nime), mis hõlmab järgmisi tipplingviste ja keeleametnikke:

Martin Ehala (Tallinna Pedagoogikaülikooli (TPÜ) professor), Mati Ereht (Tartu Ülikooli (TÜ) professor), Birute Klaas (TÜ professor), Irina Külmoja (TÜ professor), Suliko Liiv (TPÜ professor), Anne Lind (Tallinna Saksa Kultuuriinstituudi juhataja), Kristi Mere (Haridus- ja Teadusministeeriumi (HTM) peainspektor), Helle Metslang (TPÜ professor), Karl Pajusalu (TÜ professor), Mart Rannut (TPÜ dotsent), Urmas Sutrop (Eesti Keele Instituudi (EKI) direktor), Tõnu Tender (HTMi keeletalituse juhataja), Jüri Valge (HTMi teaduse ja kõrghariduse osakonna nõunik, Eesti keelenõukogu esimees), Silvi Vare (EKI vanemteadur), Enn Veldi (TÜ dotsent), Jüri Viikberg (EKI vanemteadur), Tiit-Rein Viitso (TÜ professor), Haldur Õim (TÜ professor, akadeemik).

Eesti keele arendamise strateegiat nagu ka kogu Eesti keelepoliitikat ei ole tehtud ega tehta elevandiluust tornis ega viida ellu üksikul saarel. Sellel tegevusel on oma taust, millega tuleb arvestada – meeldib see või mitte.

Kogu maailmas valitseb suundumus keelelise nivelleerumise poole, mis puudutab eriti valusalt väikese kasutajaskonnaga – mitte väikesi – keeli. Kui näiteks Saksamaa ja Prantsusmaa suudavad tänu oma mõjukusele ja terri-tooriumi suurusele oma maade põhikeeli edukamalt kaitsta, siis väikeste maade vähe räägitavatest põhikeeltest ulatub ühtlustav anglitseerumine läbi.

Eesti eripära on tingitud tema geograafilisest asendist ning ajaloost ja selle poolt kujundatud rahvastiku struktuurist. Kõik need on omavahel seotud. Endise okupandi (ja selle õigusjärglase) poolt tunnustamata poole sajandi pikkuse okupatsiooni järel on Eestil alla kirjutamata piirileping ja 1/3 elanikkonnast, kellega saab manipuleerida ning kelle nimel saab naiivseile uskujaile Eesti keeleolukorra kohta avaldusi teha. Olukorda iseloomustab

see, et ajal, mil Lääs ja Eesti on kulutanud mitte-eestlaste eesti keele õpetamisele kümneid miljoneid kroone, pole probleemi põhjustajalt tulnud selle lahendamiseks sentigi. Skeem on lihtne: naabrile on hea, kui keeleprobleemid Eestis säilivad – see võimaldab jätkuvalt esitada poliitilisi süüdistusi, nõuda Eestisse kahte riigikeelt ning seega ka vene keelele Euroopa Liidu ametliku keele staatust.

Selles kontekstis on arusaadav ühe Soome kolleegi küsimus: “Kuidas te julgete eesti keele arendamise strateegiat teha?” Vastus on lihtne: julgeme küll, sest muud võimalust meil pole. Mis ei tähenda seda, et Eestis ei jälgitaks tähelepanelikult Lätis toimuvat.

Kõnealune dokument, “Eesti keele arendamise strateegia (2004–2010)” (edaspidi EKAS), lähtub eesti keele kui eestlaste emakeele arendamise vajadustest. Eitamata muulastele eesti keele õpetamise vajalikkust on eesti keelega tegelemine sellest endast lähtuvalt veel tähtsam – muidu poleks seda mõtet ega võimalikki teistele õpetada.

EKASi (kuni Riigikogus heakskiitmiseni on loomulikult tegemist keelearendusstrateegia projektiga) põhieeldused on:

- eesti keel on Eesti ainus riigikeel: nii väikeses keeleroumis ei ole teisele samas staatuses keelele ruumi; nii väikesel riigil pole ei raha, inimesi ega aega ühiskonnas tarbitava info keelevormi kahe (või enama) kordistamiseks;
- eesti keel on Eesti identiteedi kandja: Eesti on suure tähega, seega peetakse silmas kõiki Eestis elavaid inimesi, kelle osavõtt riigi elust peab toimuma eesti keele kaudu;
- eesti keel on stabiilse keelekeskkonna kujundaja Eestis: mistahes keelekasutusvaidluse korral on eesti keel ülimuslik kõikide teiste Eestis kasutatavate keelte suhtes.

EKASist peaks kujunema riikliku, eesti keele huvidest lähtuva keelepoliitika raamdokument. See on küll lihtsustus, aga lõppkokkuvõttes taandub iga poliitika selle rahahulga suurusele, mille poliitikud otsustavad tema elluviimiseks anda. EKASi vastuvõtmine Riigikogus ei tähenda loomulikult seda, et keele arendamiseks vajalik finantseerimine oleks automaatselt tagatud 2010. aastani välja. Eelarvekujunduse teater töötab vaheaegadeta ja nii tuleb ka keelerahastamise näidend igal aastal uuesti lavastada. EKAS pole loomulikult ainult raha: selle ideed sisaldavad põhimõttelisi suhtumise muutusi, millest paljud ei nõuagi otseseid materiaalseid kulutusi, küll aga head tahet (nii rahvalt kui selle poolt valitud poliitikuilt).

EKASi elluviimine peab tagama:

- 1) eesti keele arenguvõime – et oleksid keelelised väljendusvahendid kõikide eluvaldkondade, kaasa arvatud infotehnoloogiliste valdkondade jaoks;
- 2) et tugevneksid õiguslikud ja ühiskondlikud vahendid eesti keelekeskkonna arengu suunamiseks kõikidel keelekasutuse aladel;
- 3) et kõikidel eesti keele kasutamise aladel saavutataks kahte esimest eesmärki ühendavana kirjakeele hea kvaliteet.

EKASi eesmärkidega on seotud kõik keelelise tegevuse valdkonnad. Tähtsaimad nende hulgas on järgmised:

- keelekorraldus ja keelehoole,
- keelekaitse,
- haridus ja keeleõpe,
- keeleuurimine,
- keeletehnoloogilise toe loomine.

Nimetatute kõrval leiavad käsitlemist eesti keele erikujud, eesti keele mainet tõstvad ergutustegevused, keelekogud, eesti keele suhted teiste keeltega. Strateegia on tervik, kuid piiratud võimaluste korral tuleb ilmselt ennekõike tegelda võtmevaldkondade arendamisega.

Valdkondi nimetades olemegi peaaegu kirjeldanud EKASi sisukorda. Strateegia osadel on järgmine struktuur: valdkonna keelelise seisundi lühikirjeldus, eesmärgid, eesmärkide saavutamiseks lahendamist ootavad ülesanded, ülesannete põhilised täitjad. Olgu näitena esitatud keelekogusid käsitlev EKASi osa:

“4.2. Keelekogud

Eesti keele uurimise ja korralduse vältimatu eeldus on **keelekogude** olemasolu. Eesti keele tähtsaimad traditsioonilised kogud on Eesti Keele Instituudi kirjakeele arhiiv, murdearhiiv ja heliarhiiv ning Tartu Ülikooli murdearhiiv; tähtsaimad elektroonilised kogud on Tartu Ülikooli eesti kirjakeele tekstikorpused, vana kirjakeele tekstikorpused ja suulise keele tekstikorpused ning Tartu Ülikooli ja Eesti Keele Instituudi murdekorpus.

- **Eesmärk:** tagada kogude säilimine, täiendamine ja kasutatavus.
- **Ülesanded:**
 - olemasolevate kogude säilitamine ja pidev täiendamine ning uute kogude loomine;
 - traditsiooniliste kogude korrastamine ja tehnoloogiline moderniseerimine (digiteerimine, laserplaadistamine);
 - kogude kasutajasõbralikumaks tegemine (sealhulgas Interneti kaudu).
- **Täitjad:** Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikool.”

Kuna kirjakeel tervikuna on strateegia kõige olulisem objekt, siis on selle seisundi kirjeldus kõige põhjalikum. Kirjeldus on piisavalt kriitiline, kuid see ei tähenda, et EKASi üldine toon on negatiivne. Kui EKAS Riigikogus heaks kiidetakse, siis saab see aluseks konkreetsete tegevus- ja rahastamiskavade koostamisele (sellega on tegelikult juba alustatud). Strateegia dokumenti kuuluvad lisad, mis kirjeldavad põhilisi strateegiat ellu viivaid asutusi, samuti riiklikke programme, mis EKASis kavandatavaid tegevusi toetavad.

Strateegia ametlikeks lisadeks on ka selle koostamise käigus tehtud uurimused, mille tulemustele EKASi soovitusel toetuvad.

EKASis püstitatud eesmärgid on (valdkonniti) järgmised:

- üldkeelekorraldus: tagada eesti kirjakeele kvaliteet ning aidata kaasa, et hea eesti keel saaks üldkasutatavaks;
- oskuskeelekorraldus: hea eesti oskuskeel, mis rahuldab spetsialistide vajadusi nii erialases suhtluses kui ka uurimis- või käsitlusobjekti teaduslikul tunnetamisel;
- nimekorraldus: kaitsta ja edasi arendada eesti nimepärandit kui üht eesti identiteedi kandjat; luua ladus nimekorraldussüsteem, kus koostöös tegutseksid nii riikliku kui teadusliku nimekorraldusega tegelevad asutused;
- eesti keele kaitse ja järelevalve: luua tingimused kõikide EKASis kavandatud tegevuste elluviimiseks;
- eesti keele mainekujundus: luua eesti keele mainekujunduse süsteem ja arendada välja teaduslikult põhjendatud mainekujundustegevus;
- eestikeelne üldharidus: tagada põhikooli- ja gümnaasiumilõpetajate hea eesti keele oskus ja positiivne hoiak eesti keele suhtes;
- muukeelne üldharidus: parandada eesti keele mainet muukeelses koolis ja saavutada, /---/ et kõik muu õppekeelega gümnaasiumi lõpetajad valdavad eesti keelt õppekavas määratud nõuete kohaselt, mis võimaldab neil eesti keeles edasi õppida ja/või eesti keelekeskkonnas töötada;
- muukeelne kutseharidus: tagada, et kõik kutseõppeasutuse lõpetajad oleksid võimelised oma erialal eesti keeles suhtlema ja eestikeelses keskkonnas töötama;
- kõrgharidus: tagada eestikeelne kõrgharidus (katta kõik erialad oskusõnastike ning eestikeelse õppekirjandusega, säilitada olulises osas eestikeelne õpe ja avaldada tähtsamad teadustulemused ka eesti keeles), vältides mis tahes teadusala täielikku võõrkeelestumist; tagada kõrgkooli-lõpetajate eesti keele oskuse kõrge tase;
- eesti keele uurimine: saavutada olukord, et eesti keelt uuritaks rahvusvaheliselt aktsepteeritaval tasemel kõigis tänapäeva keeleteaduse harudes, pöörates erilist tähelepanu rakenduste seisukohalt olulistele

harudele; koostada akadeemilised tervikkäsitlused nende eesti keele valdkondade kohta, kus need seni puuduvad või vajavad uuendamist; pöörata senisest rohkem tähelepanu tegeliku keelekasutuse uurimisele;

- keelekogud: vt eespool;
- eesti keele keeletehnoloogiline tugi: arendada eesti keele keeletehnoloogiline tugi tasemeni, mis võimaldab eesti keelel tänapäeva infotehnoloogilises keskkonnas edukalt toimida;
- eesti keele lokaalsed erikujud Eestis: luua tingimused eesti keele lokaalsete erikujude kasutamiseks ja säilitamiseks kultuuriväärtusena, eesti kirjakeele arendamise ühe allikana ja kohaliku eesti identiteedi kandjana;
- väliseestlaste eesti keel: aidata välismaal olevatel eesti kogukondadel ja hajaeestlastel säilitada võime eesti keeles suhelda, et nende võimalik repatrieerumine oleks lihtsam ja võimalused levitada välismaal Eestile soodsat infot suuremad;
- viipekeel ja keeleliste erivajadustega inimeste keelekasutus: tagada viipekeele kasutajaile ja teistele keeleliste erivajadustega inimestele soodsad tingimused õppimiseks, suhtlemiseks ning töötamiseks;
- eesti keel ja teised keeled: luua ja viia ellu keelepoliitika, mis arvestab eesti keele arenguvajadusi teiste keelte kontekstis; tagada eesti keele rahvusvaheline esindatus ja rahvusvaheline keelealane koostöö.

Viimase valdkonna kohta võidakse küsida, kuidas on võõrkeeled ja rahvusvaheline keelekoostöö seotud eesti keele arendamisega. Seoseid on palju: korralik võõrkeeleõpetus peab tagama võõrkeelsete tekstide adekvaatse tõlkimise eesti keelde (vaja on sõnaraamatuid, õpikuid, õpetamise metoodikat, rahvusvaheliselt aktsepteeritud eksamisüsteemi jne), eesti keele õppimise võimalus peab olema olemas välismaa ülikoolides (me nimetame eesti keele välisõpet ka pehmeks diplomaatiaks), eesti keele spetsialistidel peab olema võimalus teha koostööd teiste väikerahvaste keeletespialistidega, et ühiselt tagada meie keelte säilimine ja areng.

Eesti keelepoliitikat tuleb selgitada rahvusvahelisele avalikkusele kõiki meie võimalusi kasutades (lükates seejuures ümber väärarusaamu ja otsesest valet). Olgu näiteks viimase tegevuse vajalikkuse kohta ühe Sussexi ülikoolis poliitikateadusi õppiva soomlasest üliõpilase mulle saadetud küsimus: “Minua kiinnostab mm. kielilain tekninen puoli, sekä se, miten monta venäläistä kyseinen laki käytännössä koskee ja onko venäläisten palautuksia jo alettu suorittaa.” Samalt üliõpilaselt teinegi küsimus: “Täten, viitaten edellä mainittuun kielilakiin, minua kiinnostaa se, ketkä ovat oikeutettuja tekemään kielikokeen? Ja miten kyseistä kielikoetta sovelletaan niihin venäläisiin, joilla ei ole pysyvää oleskelulupaa?” Kommentaarid ajakirjanduse väärinfost ajendatud küsimuste kohta on liigsed, sest Eesti Vabariigi seadused on ühesugused kõikide Eestis elavate inimeste jaoks (keele-

eksamile pääseb igäüks, mh ka väljastpoolt Eestit – sõltumata elamisloast) ning eesti keele oskamatusse pärast ei ole maalt välja saadetud ega saadeta ka tulevikus ühtegi inimest.

Missugune on keelestrateegia projekti tee ametlikuks dokumendiks? Kui töö ka edaspidi sujub plaani kohaselt, siis on see kokku kolm ja pool aastat pikk ning peaks lõppema käesoleva (2004. a) jaanipäevaks. Esimesed kaks aastat (2001–2002) tehti eesti keele seisundiuuringuid. 2003. aasta jooksul kirju-tati (keelenõukogu liikmete poolt) strateegia teksti ning sellest on olemas vähemalt kuusteist üksteisele järgnevat versiooni. Seisukohtade lihvimiseks on seni korraldatud seitse rahvusvahelist konverentsi ja seminari:

- konverents “Eesti keel Euroopas” (Tallinn, 2001);
- II rakenduslingvistika konverents (Tallinn, 2003);
- konverents “Rahvuslik enesemääratlus ja emakeeleõpetaja” (Tallinn, 2003);
- terminoloogiakonverents “Eesti oskuskeel 2003” (Tallinn, 2003);
- konverents “Keel ja identiteet” (Rõuge, 2003);
- konverents “Emakeel ja teised keeled IV” (Tartu, 2003);
- Eesti – Soome ühisseminar “Eesti ja soome keele tulevik” (Helsinki, 2003).

Lisaks on peetud kaks keelefoorumit (2002. ja 2003. a), tekst on olnud rahvaarutelul (avaldatud ajalehes Postimees ning olnud loetav Haridus- ja Teadusministeeriumi ja Eesti Keele Instituudi kodulehekülgedel) ja rahvusvahelises (Iirimaa, Rootsi, Soome spetsialistide poolt tehtud) ekspertiisis. Seda on esialgsena tutvustatud kõigile ministeeriumidele.

Praegu on EKASi tekstis lepitud kokku kõikide Haridus- ja Teadusministeeriumi osakondadega ja loodetavasti saabuvad varsti ka teiste ministeeriumide ametlikud kooskõlastused. Pärast nendelegi märkustele reageerimist läheb strateegia eelnõu valitsusse ja sealt Riigikokku kinnitamisele. Vahepeal on kavas selgitada EKASi seisukohti parlamendi fraktsioonidele ja vabariigi presidendile.

Arvan, et Riigikogu positiivne otsus on väga tõenäoline. Mis aga juhtub siis, kui strateegiat ei kiideta heaks või muudetakse see väga üldiseks, mitte midagi ütlevaks deklaratsiooniks?

Isegi siis, kui nii peaks minema (mida ma ei usu!), on keelestrateegia oma koha Eesti keeleelus juba leidnud; sellele viidatakse, seda tuntakse (pärast vastuvõtmist ilmub see eraldi väljaandena eesti ja inglise keeles, aga ka ajakirjas Keel ja Kirjandus): äsja otsustas Tartu Ülikooli vastav komisjon – viidates strateegiale – toetada kava eesti keele kohustuslikust õpetamisest kõikidel erialadel, Justiitsministeerium viitab strateegiale Eesti õiguskeele keskust arendades, Välisministeerium selgitab strateegia seisukohtadele viidates oma suhtumist eesti murrete õiguslikku staatusesse, kultuuri- ja rahvastikuminister toetavad – jällegi EKASile viidates – keelenõu jne.

Äärmiselt olulised on eesti keele, selle kasutamise ja uurimise kohta tehtud uuringud:

- Eesti keele uurimise analüüs 2003: Eesti keele uurimise analüüs (koost. Mati Erelt). Emakeele Seltsi aastaraamat 48, 2002. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, Tallinn. (262 lk.)
- Eesti keele kasutusvaldkondade seisundi uuringud 2003: Eesti keele kasutusvaldkondade seisundi uuringud (toim. Maire Raadik). Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 4. (240 lk.)
- Erelt, Tiiu–Tavast, Arvi 2003: Eesti oskuskeelekorralduse seisund. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. (128 lk.)
- Alender, Eve–Henno, Kairit–Hussar, Annika–Päll, Peeter–Saar, Evar 2003: Nimekorralduse analüüs. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. (118 lk.)
- Muischnek, Kadri–Orav, Heili–Kaalep, Heiki-Jaan–Õim, Haldur 2003: Eesti keele tehnoloogilised ressursid ja vahendid. – Arvutikorpused, arvutisõnastikud, keeletehnoloogiline tarkvara (toim. Urve Talvik). Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. (86 lk.)
- Laiapea, Vahur–Miljan, Merilin–Sutrop, Urmas–Toom, Regina 2003: Eesti viipekeel. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. (59 lk.)
- Vare, Silvi 2004: Eesti keel vene koolis. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. (127 lk.)
- 2004: Emakeel ja teised keeled IV. II osa: Eesti keel võõrkeelena/teise keelena ja võõrkeelte seisund Eestis (toim. Birute Klaas ja Silvi Tenjes). 203–313. Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 3. (110 lk.)

Praegu moodustavad viidatud uurimused EKASi 8 ametlikku lisa, loodetavasti suudab keelenõukogu lisada projekti menetlemise käigus veel ühe strateegia seisukohti toetava lisa, mis käsitleb eesti keelt iseloomustavaid statistilisi andmeid. Lisaks on strateegia koostamisega seotult valminud mitmeid teisigi uurimusi, silmapaistvaimad neist Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niidi, Peeter Pälli ja Jüri Viikbergi „Eesti murded ja kohanimed“ (toimetanud Tiit Hennoste) ning Mati Erelti koostatud „Estonian Language“.

Tähtis on see, et koos EKASi koostamisega on keeleproblematika muutunud aktuaalseks kogu riigis ja ühiskonnas, keeleasjadest on hakatud rääkima. Ei saa öelda, et keeleküsimumustest pärast 80ndate lõppu üldse poleks räägitud, aga peamiseks teemaks on olnud ikka see, kas, kus ja kui palju Eesti mitte-eestlased eesti keelt oskavad või ei oska. EKAS on aidanud kaasa keeleteema teadvustamisele riigi poliitilises tippjuhtkonnas: nii presidendile, Riigikogu esimehele kui peaministrile on selgitatud, mis on eesti keele arendamise strateegia ja missugused on sellega seostuvad probleemid. Mõte, et keele hoidmine tähendab midagi palju enam kui

poesiltide redigeerimist, on viidud ka tavaliste keelekasutajateni. Möödunud aastast kokkuvõtet tehes on keelestrateegia projekti nimetatud aasta tähtsaimate sündmuste hulka kuuluvaks.

Keelestrateegia projektile toetudes on käivitatud riiklikud programmid „Eesti keel ja rahvuslik mälu” ning „Humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud”, strateegia hõlmab programme „Lõunaeesti keel ja kultuur“, „Rahvuskasulased“ ja „Eesti keele ja kultuuri akadeemiline välisõpe“.

Peame keelestrateegia projekti ja selle avalikku arutelu tähtsateks positiivse signaali saatjateks rahvusvahelisele üldsusele. Strateegia tegemine näitab, et Eesti hoolib oma keelest ja seega oma kohustustest Euroopa keelise mitmekesisuse tagamisel. Teisalt osutab strateegia selgelt ka sellele, et Eestis pööratakse tähelepanu keelelistele vähemustele. Rääkides Eesti ja Soome keelealasest koostööst, leiab keelestrateegiast kõik selle, mida on vaja Esko Ollila ja Jaak Jõeriüdi poolt mõlema maa valitsusele esitatud raporti elluviimiseks. Jutt on peaministrite Paavo Lipponeni ja Siim Kallase kokkuleppe järgi koostatud Eesti ja Soome kui Eli liikmete tulevikukoostöö kaardistusest, mille aitasid kokku panna Vesa Vasara Soome Välisministeeriumist ja Avo Suurthal Eesti Välisministeeriumist ja milles on muu hulgas rõhutatud kultuuri, hariduse (k.a keele) ja teaduse valdkonnas tehtavad koostööd.

EKASiga tegelemine on positiivselt mõjutanud ka eesti ühiskonna poliitilist kultuuri. Strateegia projekti rahvaarutelul märgiti eriti positiivsena, et see esitati avalikuks arutamiseks siis, kui sellesse tõesti oli veel võimalik olulisi muudatusi teha.

Võimalikult suure hulga inimeste ja institutsioonide olemine strateegia kaasautoriteks on tähtis, sest strateegia elluviimine on raske, kulukas ja aeganõudev.

Raske, sest keelepoliitiline olukord on komplitseeritud, lahendamist vaja-vaid ülesandeid on palju, riigi ja ühiskonna ressursid (inimesed ja raha) on väikesed. Argument, et keel võib ka ise, ilma arendamata areneda, tänapäeval ei kehti.

Kulukas, sest infoühiskonna keele arendamiseks on vaja väga kõrge kvalifikatsiooniga spetsialiste. Lisaks peab strateegia elluviimine toimuma ajal, kui Eestis on väga palju teisi, iga päev oma rahuldamatusest märku andvaid vajadusi.

Strateegia elluviimine nõuab aega. Küsimus on väga lihtne: kumb toimub kiiremini, kas ühiskonna poolt keelele esitatavate nõudmiste kasv või keele areng keelestrateegia kohaselt. Teisel juhul on põhjust loota keele säilimist.

Kas “Eesti keele arendamise strateegia (2004–2010)” on unelm või väljakutse? Unelm võib täituda, ilma et selleks oleks väga palju vaja teha (päris tegemata ei pääse sealgi). *Jackpot* võib ju tulla, ent pileti peab ikkagi ostma. Keelestrateegia ei ole unelm. Unelmaid ei kirjutata tabelitesse, millel on lahtrid “täitjad”, “tähtajad”, “indikaatorid”, “maksumus” jne. Keelestrateegia on väljakutse, mille vastuse võti asub Eesti Vabariigi Rahandusministeeriumis. Ja loomulikult mitte ainult seal.

Demokraatlikus ühiskonnas on raske takistada rahval teha otsuseid, mis on lõppkokkuvõttes talle endale kahjulikud. Ja vastupidi: rahvast ei saa vägisi sundida tegema neid otsuseid, mis on talle kasulikud. Rahvas, st inimesed, kellest rahvas koosneb, võib jätta sünnitamata, võib süüa ja juua end surnuks, võib investeerida hariduse asemel autodesse. Kui rahvas ei protesti tagajärjekalt võõrkeelsete siltide ja kultuuri vastu, paneb oma lapsed võõrkeelsesse erakooli ning on veendunud oma keele vähesuutlikkuses, siis pole keelestrateegial šanssi teostuda ega eesti keelele tulevikku.

Keelespetsialistideta, kellel on teadmised keele minevikust, ülevaade olevikust ning oskus ja võime prognoosida keele tulevikku, on strateegia elluviimine võimatu. Kommunikatsioonivõimalused ja -vajadused on levinud üle maa ja maailma, vajadus keelt arendada on pealetükkivalt kiire. Sellises olukorras on kaks küsimust: kas keeleteadlased tulevad oma tööga toime ja kas neid kuulatakse?

Eelkõige peavad kuulama poliitikud. Praeguses koalitsioonilepingus on eesti keele arendamise vajalikkuse kohta kirjutatud rohkem kui üheski varasemas. Probleem on selles, kas ja kuidas lubadusi tahetakse ja suudetakse täita. Kas usaldatakse keeleküsimustes lingviste ja tehakse kohati eba populaarseid (keele arengule kasulikke) otsuseid või lähtutakse poliitilistest päevahuvidest ja valijate hääli toovaist lahendustest.

Palju sõltub majandusest. On palju seoseid, mis osutavad keelearendamise võimaluste sõltuvusele majanduslikust edust. Kõik EKASis mainitud tegevused vajavad riigikassast – aga ka erasektorist – tulevat raha. Kui majanduses läheb hästi, ei randa inimesed välismaale tasuvamat tööd otsima, nende võimalikud lapsed jäävad koju ning pole tarvis kulutada aega ja vahendeid sisserändajate keeleliseks integreerimiseks.

Sisepoliitiliselt on tingimused keelestrateegiat teostada olemas: Eesti on iseseisev riik ja võib seda teha. Tänapäeval ei ole aga absoluutset sõltumatust. Riiklik iseseisvus on keelestrateegia elluviimiseks vajalik, kuid mitte piisav tingimus. Eesti keele huve tuleb kaitsta, tehes koostööd meie liitlastega ning püüdes võimalikult vähendada meie oponentide mõju – tulgu see otse või kaudselt.

Alates 1. maist sai Eestist Euroopa Liidu liige, mis tähendab, et keelestrateegiat tuleb ellu viia olukorras, kus eesti keel on üks EU ametlikke keeli. Enne 2003. a septembris toimunud referendumit tegi keelestrateegia teksti viimistlev Eesti keelenõukogu liitumist toetava avalduse, mille mõte oli järgmine: nii nagu keelestrateegiagi ei lahenda ka EU kõiki eesti keele probleeme; aga nii üks kui teine võivad näidata teed ja anda vahendeid nende probleemide lahendamiseks.

Kirjandus

- Alender, Eve–Henno, Kairit–Hussar, Annika–Päll, Peeter–Saar, Evar 2003: Nimekorralduse analüüs. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Eesti keele arendamise strateegia 2004: Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010. Käsikiri Haridus- ja Teadusministeeriumis, Tartu.
- Eesti keele uurimise analüüs 2002: Eesti keele uurimise analüüs (koost. Mati Erelt). Emakeele Seltsi aastaraamat 48. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, Tallinn.
- Eesti kirjakeele kasutusvaldkondade seisundi uuringud 2003: Eesti kirjakeele kasutusvaldkondade seisundi uuringud (toim. Maire Raadik). Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 4.
- Eesti murded ja kohanimed 2002: Eesti murded ja kohanimed (toim. Tiit Hennoste). Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Emakeel ja teised keeled 2004: Emakeel ja teised keeled IV. II osa: Eesti keel võõrkeelena/teise keelena ja võõrkeelte seisund Eestis (toim. Birute Klaas, Silvi Tenjes). Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 3.
- Erelt, Tiiu–Tavast, Arvi 2003: Eesti oskuskeelekorralduse seisund. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Estonian Language 2003: Estonian Language (ed. Mati Erelt). *Linguistica Uralica. Supplementary Series*, volume 1. Estonian Academy Publishers, Tallinn.
- Euroopa keelteaasta Eestis 2001: Euroopa keelteaasta Eestis. European Year of Languages in Estonia (koostanud Jüri Valge). Tartu.
- Laiapea, Vahur–Miljan, Merilin–Sutrop, Urmas–Toom, Regina 2003: Eesti viipekeel. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Muischnek, Kadri–Orav, Heili–Kaalep, Jaan-Heiki–Õim, Haldur 2003: Eesti keele tehnoloogilised ressursid ja vahendid. – Arvutikorpused, arvutisõnastikud, keeletehnoloogiline tarkvara (toim. Urve Talvik). Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Ollila, Esko–Jõerüüt, Jaak 2003: Soome ja Eesti Euroopa Liidus. Soovitused. Suomi ja Viro Euroopan Unionissa. Suositukset. Riigi Teataja Kirjastuse trükikoda, Tallinn.
- Vare, Silvi 2004: Eesti keel vene koolis. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.

Viron lehtikieli 2000-luvulla

Reet Kasik
Tarton yliopisto

1. Viron lehdet

Muutamia vuosia sitten Virossa ilmestyi seitsemänä päivänä viikossa peräti kolme sanomalehteä. Näiden julkaiseminen ei kuitenkaan ollut taloudellisesti kannattavaa, ja lehtien toiminta loppui lyhyeen. Kansainvälisen tavan mukaan päivälehdiksi kutsutaan nykyään vähintään neljä kertaa viikossa ilmestyviä lehtiä. Tämän luokittelun mukaan Virossa ilmestyy nykyisin neljä valtakunnalliseksi päivälehdiksi luokiteltavaa vironkielistä sanomalehteä. Lisäksi Tallinnassa ilmestyy kaksi venäjänkielistä valtakunnallista päivälehteä. Vironkielisistä lehdistä **Postimees**, **Eesti Päevaleht** ja **SL Õhtuleht** ilmestyvät kuusi kertaa viikossa, talouslehti **Äripäev** viisi kertaa viikossa. Näistä suurin levikki on iltapäivälehdellä **SL Õhtuleht**. **Postimees** on levikiltään toiseksi ja **Eesti Päevaleht** kolmanneksi suurin. Vanhin ja kulttuurihistoriallisesti tunnetuin vironkielinen sanomalehti **Postimees** on muuttanut pääkonttorinsa Tartosta Tallinnaan ja on nykyisin yleisvirolainen, ei pelkästään Tarton ja Etelä-Viron lehti.

Viikoittain ilmestyviä valtakunnallisia sanomalehtiä on kaksitoista, joista kymmenen on viron- ja kaksi venäjänkielisiä. Viikkolehdistä **Eesti Ekspress** ja **Maaleht** ovat levikiltään päivälehtien veroisia.

Paikallisesti merkittävimpiä sanomalehtiä ovat maakuntalehdet. Niitä ilmestyy nykyisin kuusitoista, ja ne kaikki ovat vironkielisiä. Viisi maakuntalehteä ilmestyy viisi ja yksi neljä kertaa viikossa, joten nämä kuusi voidaan laskea päivälehdiksi (**Meie Maa** Saarenmaalla, **Põhjarannik** Itä-Virumaalla, **Sakala** Viljandissa, **Pärnu Postimees**, **Järva Teataja** sekä **Virumaa Teataja**, jonka lisäksi Rakveressa ilmestyy viikkolehti **Virumaa Nädalaleht**). Muut maakuntalehdet ilmestyvät 2–3 kertaa viikossa. Kahden lehden painotetaan olevan laajemman alueen paikallislehtiä: **Järva Teataja** todetaan olevan Keski-Viron ja **Põhjarannikin** Koillis-Viron sanomalehti. **Postimees**-lehden muutettua Tallinnaan on Tarton maakunta nyt ainoana maakuntana vailla omaa lehteään. Määrällisesti eniten maakuntalehtiä oli vuonna 1996, jolloin seitsemässä maakunnassa ilmestyi vähintään kaksi sanomalehteä: neuvostoaikaisen rajoonilehden perillinen ja sen kilpailijaksi perustettu uusi lehti. Suuri osa näistä vaihtoehtoisista lehdistä on tätä nykyä lopettanut toimintansa tai liittynyt niin sanottuun ”vanhaan lehteen” eli entisen rajoonilehden seuraajaan.

Maakuntalehtien vahvuus on siinä, että ne ovat lähellä lukijaansa. Tavallisesti maakuntalehti onkin ilmestymisalueellaan luetumpi kuin valtakunnal-

liset lehdet, kuten Baltic Media Factsin jokavuotisen, loka-marraskuussa tehtävän mediagallupin tutkimustulokset osoittavat. Maakuntalehtien kilpailijoita ovat kuntalehdet ja muut paikalliset pienlehdet, jotka luonnollisesti ovat vieläkin lähempänä lukijoitaan. Tarton yliopiston viestintätieteiden laitoksen tietojen mukaan pienlehtiä ilmestyy noin 200. Tässä artikkelissa keskityn lähinnä valtakunnallisten päivä- ja viikkolehtien kielenkäyttöön.

2. Sanasto

Kieli muuttuu. Kaikki kielet muuttuvat koko ajan ja kaikkialla. Eräs syy on luonnollisesti se, että myös ympärillämme oleva maailma on jatkuvassa muutostilassa. Syntyy uusia käsitteitä, joita kuvaamaan tarvitaan uusia sanoja. Liittyminen Euroopan unioniin on tuonut mukanaan suuren määrän käsitteitä ja termejä, joille tarvitaan vironkieliset vastineet. Viron nykytilanteessa myös monet vanhat, välillä arkaismeiksi luetut sanat ovat puolen vuosisadan tauon jälkeen palanneet käyttöön ja tavoittaneet nuorimmatkin kielenkäyttäjät. Tuomalla esiin sanoja ja fraaseja sanomalehti auttaa kotouttamaan kieleen sen uuden aineksen, jota ihmisten luova kielikyky ja tietoinen toiminta ovat eri puhetilanteissa synnyttäneet. Lehdistön ansioksi voimme lukea pitkälti myös sen, että ihmisille on selitetty ja tehty tutuiksi uusia käsitteitä sisältöineen. Tästä esimerkkinä uuden virolaisen yhteiskunnan toiminnan alkuun liittyvät *riigikogu* 'parlamentti', *erakond* 'puolue', *maksuamet* 'verotoimisto', *tulumaks* 'tulovero', *maksuvaba miinimum* 'veroton tulo', *tööandjad ja töövõtjad* 'työnantajat ja työntekijät', *ravikindlustus* 'sairausvakuutus' ja *eurokõlblikkus* 'eurokelpoisuus'.

Jokapäiväiseen kielenkäyttöön on juurtunut lehtien avulla myös sellaisia sanoja kuin *hullulehmatõbi* 'hullunlehmäntauti', *asotsiaal* 'yhteiskunnan hylkiö', *intiimteenused* 'prostituutiopalvelut', *dressinimene* 'aina verkka-reissa kulkeva ihminen', *kantpea* 'siilitukkainen roiston näköinen mies', *katus* ja *katuseraha* 'mafian suojele ja suojeleluraha' jne.

Vuonna 2002 Emakeele Selts ja joukko muita järjestöjä järjestivät sanakilpailun, jonka tavoitteena oli löytää Euroopan unionin termistölle sopivia vironkielisiä vastineita. Osallistuminen oli runsasta. Kilpailuun osallistui yli viisisataa ihmistä yli viidellätuhannella ehdotuksella. Toimikunta käsitteli kaikki ehdotukset ja suositteli käyttöön otettavaksi kaksitoista uutta sanaa (ks. lähemmin Erelt 2003). Selvitin, kuinka ahkerasti sanoja on alettu käyttää, kun suosituksen julkaisemisesta oli kulunut kolme kuukautta. Uusista sanoista suosituimmiksi osoittautuivat *lõimima*, *lõimuma*, *lõimimine* ja *lõiming* (sanan vartalo on *lõim* 'loimi'), joilla Emakeele Selts suositteli korvaamaan lainasanat *integreerima*, *integreeruma* ja *integratsioon* 'integroida, integroitua, integrointi'. Näyttää siltä, että lehdistö ja poliitikot ovat ottaneet neuvosta vaarin, sillä *lõimima*-verbiä ja sen johdoksia tapaa lehti-jutuissa ja poliitikkojen puheissa jo todella usein.

Toinen heti käyttöön otettu sana on *tõukefond* ‘rakennerahasto’, joka tarkoittaa EU:n syrjäseutujen tukirahastoa. Lehdistö on alkanut ahkerasti käyttää myös sanaa *täisleppimatus*, jolla pyritään korvaamaan samaa tarkoittava vierasperäinen sana *nulltolerants* ‘nollatoleranssi’. Muita käyttöön tulleita uusia sanoja ovat *üleilmastumine* (sanan *globaliseerumine* ‘globalisoituminen’ sijaan); *vabaihendus* ‘kansalaisjärjestö’ (selitteen *valitusväline organisatsioon* sijaan) sekä *kriisiohjamine* ‘kriisinhallinta’ (sanan *kriisireguleerimine* sijaan). Käyttöön on otettu myös *õigustik* ‘säännöstö’, joka tarkoittaa EU:n jäsenvaltioita sitovien oikeussäädösten jatkuvasti laajenevaa kokoelmaa. Olisi vaikea kuvitella, miten sanoja olisi ollut mahdollista esitellä ja levittää niin nopeasti ympäri Viroa, jos lehdistö ei olisi sanoja niin nopeasti omaksunut. Ilmiö on tuttu Emakeele Seltsin edellisestä, vuonna 1972 järjestetystä sanakilpailusta. Tuon kilpailun myötä viron kieli rikastui monilla uusilla arkielämän sanoilla. Tutuiksi tulleiksi ja käyttöön iskostuneiksi sanoiksi osoittautuivat erityisesti ne sanat, jotka lehtiväki otti omakseen. Lehdistö käytti ja käyttää aktiivisesti muiden muassa sanoja *olme* ‘jokapäiväinen elämä’, *taidlus* ‘harrastelijamainen taide’ ja *selve* ‘itsepalvelu’, *ulme* ‘scifi’. Tämänkertainen kilpailu oli sikäli erityislaatuinen, että arkikielen sanasto sivuutettiin ja sopivia vastineita etsittiin vain Euroopan unionin viralliselle juridiselle ja poliittiselle sanastolle.

Sanaston kehityksestä on myös hyvä muistaa, että kuluneen 10–15 vuoden aikana on pitänyt luoda ja juurruttaa käyttöön vironkielisiä ammattisanastoja monille muillekin aloille: osana Neuvostoliittoa Virossa ei ollut vironkielistä armeijaa, laivastoa, rajavartiostoa, poliisia eikä muitakaan itsenäisen valtion luonnollisia tunnuksia. Nykyisin näiden alojen opetus- ja asiointikieli on viro. Eritysalojen ammattilaiset ja kielenhuoltajat ovat tehneet viime vuosina valtavasti yhteistyötä. Sanastotyö on levinnyt ja tullut tutuksi, viron kielen luonnolliseksi osaksi ennen kaikkea juuri lehdistön kautta.

Englannin kieli ja sen vaikutus kielenkäyttöön on toinen seikka, joka tulee muistaa, kun pohditaan viron kielenkäytön muuttumista itsenäisyyden aikana. Englanninkielisten lainasanojen voimakas murtautuminen kielenkäyttöön, erityisesti 15–25-vuotiaiden nuorten puhekieleen, oli tyypillistä 1990-luvulle (ks. lähemmin Liiv 2001). Niin ikään lehdistössä on suorien lainojen ja mukaielmien määrä hyvin nopeasti alkanut kasvaa ja vaihdella. Runsauden ja nopean lisääntymisen takia lainoja ei ehditä mukauttaa ja sopeuttaa viron kielen sääntöihin. Suora kanssakäyminen, internet, radio, televisio ja nuorisokulttuuri tuovat elämäämme uusia ilmiöitä ja käsitteitä, joita myös lehdistön on pakko käsitellä ja kuvata. Suorien ja mukautuneiden lainojen käytön lisääntyminen selittyy toisaalta puhujan tarpeella painottaa kuulumistaan uuteen, eurooppalaiseen kulttuurijärjestelmään. Tästä seuraa se, että englantilaisia sanoja käytetään runsaasti silloinkin, kun vironkieliset vastineet olisivat olemassa. Toisaalta kansainvälistyminen ja kontaktit ovat tuoneet elämäämme paljon sellaisia käsitteitä ja ilmiöitä, joille ei ole

sopivaa omakielistä nimeä ja joiden vironkielisten vastineiden luominen ei ole kielenhuoltajille merkinnyt niin paljoa kuin ammattikielten vaatima sanastotyö. Näitä sanoja on eniten nuorten harrastamilla urheiluun ja kulttuuriin liittyvillä aloilla (esimerkiksi *body-building, freestyle, roadmovie, copyright, happy hour, happening, lobby, mainstream*).

Englanninkielisiä lainasanoja tulee viroon lähinnä kolmella tavalla. Ensinnäkin niin, että englanninkielistä sanamuotoa käytetään alkuperäisessä muodossaan, sitaattina, joka kirjoitetaan ja lausutaan niin kuin englanniksi. Tähän ryhmään kuuluvat edellä mainitsemani esimerkit. Toisen ryhmän muodostavat englantiin pohjautuvat mukaelmat, jotka äännetään viroksi niin kuin ne kirjoitetaan englanniksi: *teller, porter, flirt, server, printer, laser*. Kolmannen ryhmän muodostavat englannin kielen äänneasuun perustuvat sanamuodot, eli ne kirjoitetaan viroksi niin kuin ne äännetään englanniksi: *diiler, friik, skuuter, meil, buum, fänn, striptiis, kruiis, luuser, briifing*. Tähän ryhmään kuuluu paljon verbejä: *haipida, jämmida, logida, klikata, surfata, šopata, tšekata*. Kiinnostavaa on se, että näitä sanoja, yksitavuisista konsonanttiin päättyvistä vartaloista muodostettuja englannin kielen verbejä, lainautuu viroon kieleen kahden mallin mukaisesti.

Viron verbinmuodostussääntöjen mukaan vartalovokaalin pitäisi olla *-i*, niin kuin kaikissa lainanomineissakin (*haipida, rokkida, ruulida, sämplida, miksida, printida*). Näin on myös vanhemmissa, suoraan kirjakieleen otetuissa lainasanoissa, kuten *filmida, meikida, korkida*. Kuitenkin suuri osa uudemman ajan verbilainoista onkin käytössä *a*-vartaloisina: *šopata, surfata, seilata, klikata, fännata*. Kyseessä on selvästi suomen kielen verbinmuodostustyyppin vaikutus – suomessa kaikki tämän tyyppiset lainaverbit ovat nimittäin *a*-vartaloisia. Suomen verbi on *a*-vartaloinen (*filmata, meikata, rokata, printata*) myös silloin, kun nominin vartalovokaali on *-i* (*filmi, meikki, rokki*). Viron kielessä tämä verbinmuodostusmalli on vieras, eikä vaikutus tule tässä tapauksessa englannista, vaan suomesta huolimatta siitä, että sanojen vartalot ovat englannista. Suurin osa näistä alun perin puhekielen kautta levinneistä slangisanoista on hyväksytty neutraaliin kielenkäyttöön, ja viroon kieli on saanut uuden verbinmuodostustyyppin (ks. lähemmin Kasik 2000).

Monista englanninkielisistä lainasanoista on tehty myös käänöslainoja, joiden käyttö onkin suositeltava: *fast food – kiirtoit, public relations – suhtekorraldus, know how – oskusteave, girlfriend – tüdruksõber, jackpot – peavõit, workshop – õpikoda, homepage – kodulehekülg* jne. Näiden sanojen kulkeutuminen kieleen riippuu olennaisesti lehdistöstä. Se valitsee, halutaanko kulkea englannin kielen buumin vanavedessä vai yritetäänkö säilyttää virolainen malli. Esimerkkejä löytyy molemmista tavoista, ja kieli-ihmisistä tuntuukin, että tilanne voisi olla parempi.

3. Tyyli

Nykylehtikielestä näkyy, että värikäs sanasto on syrjäyttämässä neutraalin kielenkäytön. Neologismien ohella jotkut toimittajat käyttävät mielellään arkaismeja, vanhentuneita ja osittain jo unohtuneita sanoja, kuten *toona* ‘ennen, sittemmin’, *rehkendada* ‘laskea, ottaa huomioon’, *möllida*, *meldida* ‘kirjoittautua, registeröidä’, *lännik* ‘astia’ ja *elik* ‘eli, elikkä’.

Viimeisten kymmenen vuoden aikana sanomalehdissä on alettu suosia puhekieltä. Aikaisemmin, erityisesti neuvostoaikana, sanomalehti edusti mahdollisimman virallista, sovinnasta tyyliä. Lehdistön tehtävänä oli olla vakava poliittinen ja ideologinen vaikuttaja. Nykyisin lehdistön tavoitteet ovat muuttuneet: se ei ole enää valtion työkalu eikä se palvele tiettyä politiikkaa tai ideologiaa. Lehdistön tärkein tehtävä on nykyisin informaation jakaminen, mutta samalla myös viihdyttäminen. Julkaisulla on omistajansa, jotka saavat osuuden tuotosta ja luonnollisesti myös mainoksista, mutta mainokset ja mainostulotkin riippuvat levikistä. Tästä syystä sanomalehden tekemisessä on alettu kiinnittää huomiota siihen, mikä myy: esimerkiksi skandaalit ja onnettomuudet nostavat myyntiä. Sisällön muuttuessa myös kielenkäyttö on muuttunut. Viihde, kevyt ja hauska puhetyyli, tuo lehdelle enemmän lukijoita kuin vakava, monimutkainen ja vaikea, pohdiskeleva tyyli tai virallinen ilmaisutapa.

Lehdistön jakautuminen niin kutsuttuihin laatulehtiin ja viihdelehtiin on Virossa uusi asia. Viimeisten kymmenen vuoden aikana syntynyt ja kehittynyt viihdemedia on tietoisesti alkanut käyttää kevyempää aineistoa ja köykäisempää tyyliä ja luonut siten uusia julkisen kielenkäytön tapoja ja sääntöjä. Puhutaan ja kirjoitetaan leikitellen, sekoitetaan faktaa ja fiktiota – usein tietoisesti. Show ja sokkiuutiset ovat keinoja, joilla halutaan tulla huomatuksi informaatiotulvassa. Kirjallisuudesta ja taiteesta tuttu post-modernistinen tyylien ja rekistereiden sekoittaminen on tyypillistä myös lehtikielelle. Tuntuu siltä, että Nyky-Virossa hyväksytään monet hyvinkin erilaiset julkisen tiedon lajit. Rajat ovat niin avoimet, että sallitaksi tulee jopa äärimmäisen henkilökohtainen ja individuaalinen tyyli.

Edes laatulehdiksi itseään tituleeraavat päivälehdet eivät pidä ihanteenaan yhtenäistä, neutraaliin tyyliin perustuvaa ilmaisutapaa. Niidenkin kielenkäyttö on tullut lähemmäksi arkista, jokapäiväistä keskustelutyyliä. Tyyli on kuitenkin verrattain epäyhtenäistä. Paikoitellen käytössä on vanha, puiseva ja byrokraattinen virkakieli, erityisesti poliittisissa ja talousuutisissa. Tähän on synnä se, että poliitikot, valtion ja kuntien virkamiehet ja yritysjohtajat todella käyttävät juuri sellaista kieltä. 1990-luvun alun maanläheisyyden jälkeen yhteiskunnan hierarkia on selvästi jyrkentynt ja poliittinen ja taloudellinen eliitti on alkanut käyttää byrokraattista ja vaikeaselkoista sanontatapaa, jossa merkitys on piilotettu rivien väliin. Uutiset taas laaditaan yhä enemmän suorista sitaateista tai sitaatinkaltaisista

referoinneista (ks. myös Kasik 2002). Toimittajat ovat joko vaikutusvallan tai ammattitaidon puolesta heikommassa asemassa kuin haastateltavansa. Joka tapauksessa toimittajan osa virallisen informaation välittämisessä on minimaalinen. Toimittaja lähinnä kirjaa sanotun eikä rasita aivojaan pohtimalla asian syvällisempää sisältöä. Lauseet ovat liian pitkiä ja monimutkaisia. Esimerkiksi Eesti Päevaleht ja Postimees -lehtien kotimaan uutisten lauseet ovat lähes kaksi kertaa pidemmät ja monimutkaisemmat kuin Edasi/Postimees-lehdessä kymmenen ja kaksikymmentä vuotta sitten (Kasik 2003).

Krista Kergen (2002) tyylianalyysin mukaan nykylehdistön syntaktinen monimutkaisuus ja abstraktius ovat lähellä 1950-luvun lehtikieltä. Lause rakenne oli monimutkaisin Stalinin aikana ja yksinkertaisin 1970-luvulla, jolloin kielenhuolto ajanmukaistui ja pääsi taas vaikuttamaan. Verbien nominaalimuotoja oli vähiten 1990-luvun alkuvuosien vapautuneessa, mutta politisoitumattomassa lehdistössä. Kerge on sitä mieltä, että lauseen monimutkaistuminen kertoo paitsi toimittajien ammattitaidosta myös mediatekstin lisääntyneestä ideologisoitumisesta. Teksteissä on paljon toistoa ja monisanaisuutta. Artikkeleita ei ole tiivistetty, vaan sama asia sanotaan hieman muutetussa muodossa yhä uudestaan: kerran toimittajan muotoilemana, toisen kerran referaattina, kolmannen kerran sitaattina.

Tämän rinnalla lehden kieltä hallitsee toimittajan arkinen ja slangivivahteinen puhekieli: tapa, jolla hän käsittelee itse valitsemiaan kevyempiä teemoja (kulttuuri, urheilu, rikokset ja onnettomuudet). Vielä 10–15 vuotta sitten julkisessa esiintymisessä oli kunnioitettavaa käyttää virallista kieltä, eli yritettiin “puhua niin kuin kirjoitetaan”. Nykyinen suuntaus taas näyttää olevan päinvastainen: yritetään “kirjoittaa niin kuin puhutaan”. Muodissa on kevyt, narratiivinen puhetyyli. Menestyvä Eesti Ekspress, joka yrittää olla yhtä aikaa sekä laatulehti että viihdyttäjä, marssii tässä suhteessa eturivissä. Kuten sanottu, yksi syy on siinä, että lehdistö on tietoisesti ottanut suunnan kohti kevyempää, keskustelevaa kielenkäyttöä. Lukijoita houkuteltaessa pidetään itsestään selvänä, että enemmistö heistä on vähään tyytyviä, ei vaativia. Toinen syy on mielestäni toimittajien heikko ammattitaito. Kirjoittajat ovat yhä nuorempia ja yhä harvemmin alalle kouluttuneita toimittajia. He eivät osaa vaihdella kielenkäyttöään ajan, paikan, tilanteen ja kanavan mukaan. He puhuvat ja kirjoittavat joka paikassa samalla tavalla, siten kuin he ovat tottuneet puhumaan. Heidän sanastonsa ei tavallisesti ole kovinkaan laaja. Mieleenpainuvaa ja omaperäistä ilmaisu näkee suhteellisen harvoin.

Myös suhtautuminen kirjakielen perinteisiin normeihin on muuttunut. Jotkut kirjoittajat käyttävät melko vapaasti kirjakielen vakiintumisen aikana 1920-luvulla hylättyjä murremuotoja tai Aavikin kielen uudistuksellisia

muotoja, kuten *hää* ('hyvä', p.o *hea*) ja *sääl* ('siellä', p.o *seal*), *oodat* ('odotettu', p.o *oodatud*) ja *kirjutet* ('kirjoitettu', p.o *kirjutatud*), eivätkä kielentarkastajat korjaa niitä enää.

Puhekielen ja lehtikielen ero kapenee. Kevyemmän aineiston, viihteen, vapaa-ajan ja harrastusten osuus lehdistön temavalinnassa kasvaa, mikä puolestaan vaikuttaa kielenkäyttöön. Käsitellessään vakavampia teemoja kirjoittajat eivät osaa irrottautua kevyestä viihdetyylistä. Heidän mielestään kaikki on yhtä ja samaa lehtikieltä. He huomaavat, miten *Õhtuleht* tai *Eesti Ekspress* käyttävät jutuissaan arki- ja puhekieltä, alatyylisiä ilmauksia ja voimasanoja, ja he tekevät johtopäätöksensä: hei – tällaista lehtikieli on nykyisin. He kirjoittavat samalla tyylillä kolumninsa tai päivälehdessä uutiset. Heiltä puuttuvat tyylijä ja kyky erottaa eri kanavat ja julkaisut toisistaan niin kielellisesti kuin tyyllillisestikin.

Puhekieltä ja viihteellistä kielenkäyttöä näkee paljon myös muun maailman kevyempien lehtien palstoilla. Tavallisesti laatulehdet eivät kuitenkaan tähän sorru, tai viihdettä varten tehdään omat liitteet, kuten *NYT* Helsingin Sanomissa. Virossa eroa puhekielen ja varsinaisen lehtikielen välillä ei aina osata tehdä. Mielestäni tämä johtuu suoranaisesti siitä, että lehdistössä työskentelee yhä vähemmän ammattilaisia ja yhä enemmän yksinkertaisia aloittelijoita, jotka eivät osaa kiinnittää huomiota kaikkiin tärkeisiin asioihin. Tämä osoittaa myös, kuinka voimakkaasti median kieli kytkeytyy yhteiskunnan yleiseen kulttuuristaan ja kuinka riippuvainen se siitä on. Sama seikka tulee selvästi ilmi myös vertauksissa, metaforissa ja muissa kuvaannollisissa ilmauksissa.

Kuvaannollisten ilmausten laadussa on tapahtunut iso muutos. Vanhat vironkieliset sanonnat, sananparret, metaforat ja vertauskuvat olivat peräisin agraarikulttuurista ja kyläyhteiskunnasta. *On aika tarttua auran kurkeen* (*on aeg atra seada*) sanottiin ennen vanhaan uuteen työhön ryhdyttäessä. Kun joku teki jotain tyhmää, josta joutui itse kärsimään, sanottiin, että *hän astui haravaan* (*astus rehale*) tai *syliki vasten tuulta* (*sülitas vastu tuult*). Jos jossakin toiminnassa ei ollut mitään järkeä, sanottiin, että *sehän on sama kuin juoksisi kilpaa vasikan kanssa* (*vasikaga võidu joosta*). Nykyään käytettävien ilmaisujen tausta on toinen: vaikutusvaltaiset ihmiset asuvat kaupungeissa, julkisia tekstejä kirjoittavat lähinnä kaupunkilaiset, ja metaforien ja vertausten lähteet ovat kaupunkikulttuurissa, eritoten urheilussa, teatterissa ja muissa kulttuuriharrastuksissa. Ei nykyisin puhuta *auran kurkeen tarttumisesta*, vaan *lähtöviivalle astumisesta*, *haravan sijaan astutaan ämpäriin*. Urheilusta on tullut paljon fraaseja: neuvottelut ovat *loppusuoralla*, puolueiden *kilpajuoksu*, ongelma *passattiin*, hallitus *heitti pallon* oppositiolle, joku *heitti pyyhkeen kehään*. Toinen lähde, josta on lainattu ilmauksia erityisesti poliittiseen kieleen, on teatteri: neuvottelut

kulissien takana, konfliktien *lavastaminen*, olla *pääosassa*, olla *sivuosassa*, esittää roolia. Suuri osa näistä ilmauksista on kansainvälisiä ja tunnetaan monissa kielissä. Viroon ilmiö on tullut viimeisten 10–15 vuoden aikana.

Täysin hyväksyttävä pyrkimys lähentää yleiskieltä siitä ehkä liiaksikin etääntyneelle kirjakielelle on paikoin epäilemättä edennyt liian pitkälle. Sanoma ei mene perille, mikäli jonkin (nuoriso)ryhmän omaa puhekieltä ja slangia käytetään kaikille tarkoitettun tiedon välittämiseen. Tällaisessa tapauksessa toimittaja ei enää palvele lukijaansa, vaan esittelee omaa sanallista lahjakkuuttaan ja nokkeluuttaan, minkä tarkoituksena on tuoda itseään esille, ei välittää vastaanottajalle tietoa ja näkemystä maailmasta. On paljon esimerkkejä siitä, miten nykylehdistössä kielen rekisterit on sekoitettu niin, että lukijalla on vaikeuksia ymmärtää.

Kontaktit ja vaikutteet eivät rajoitu ainoastaan puhekieleen ja nuorisokulttuuriin. Myös politiikka, liike-elämä ja koko media on herkkä ulkopuolisille vaikutteille. Kaikkia lainoja ei ole helppo huomata, eikä viron kielen käytössä tapahtuneita muutoksia ole vielä ehditty perusteellisesti tutkia. Englanninkieliset lainasanat ja puhekieliset ilmaisut pistävät helpommin silmään, ja siksi niistä puhutaan enemmän kuin muista teksteissä piilevistä vaikutteista.

Kielet muuttuvat. Myös kielen rakenne ja säännöt muuttuvat, mutta kaikkein eniten muuttuvat kielen käyttötavat. Tämä muutos on ollut Virossa hyvin äkillistä – samoin on yhteiskunta muuttunut nopeasti ja täydellisesti. Jossain mielessä kielenkäyttö on kuin muoti: yhtäkkiä kaikki säntäävät yhteen suuntaan, ja taas kohta muodissa on jotakin muuta. En usko, että luomani kuva viron kielen käyttötavoista, mediasta ja median kielestä on lopullinen tai pysyvä. Muutoksia ja selkenemistä on ollut havaittavissa aivan viime vuosinakin. 1990-luvun alussa, kun kaikki rajat aukesivat ja yleinen vapauden huuma tempaisi jokaisen mukaansa, heijastui tilanne myös kielenkäyttöön. Tuntui siltä, että kielenkäyttö oli ajoittain melko anarkistista ja epäsäännöllistä. Tilanne on selvästi muuttumassa normaallimmaksi. Tärkeintä olisi opetella käyttämään vapautta sekä ymmärtää niin kielenkäytön eri tavat ja vaihtoehdot kuin rekisterien rajat ja erot. Neuvostoaikana meillä oli vain yksi sallittu ja normitettu kielimuoto, jota kaikki käyttivät. Nyt kestää hetken, ennen kuin ehdimme tottua kielen eri varieteetteihin ja osakieliin ja saamme tilanteesta yleiskuvan. Sitten opimme myös tietoisesti valitsemaan olemassa olevasta runsaudesta aina sopivimman ja oikeimman vaihtoehdon. Positiivisena kehityksenä voin mainita sen, että kun 1990-luvulla julkaisujen kielitoimittajien ja korjauslukijoiden työpaikkoja lakkautettiin, koska lehtien omistajat eivät pitäneet niitä tarpeellisina, niin nyt vähintäänkin suurimmat päivä- ja viikkolehdet ovat taas palkanneet työntekijöitä valvomaan julkaisunsa kieliasua.

Kirjallisuus

- Erelt, Tiiu 2003: Sõnavõistlus andis uued sõnad. – *Oma Keel* 1. 5–20.
- Kasik, Reet 2000: Kas surfima või surfama? – *Keel ja Kirjandus* 12. 889–890.
- 2002: Uudiste süntaks. – Tähendusepüüdja. Chatcher of the Meaning. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Festschrift for Professor Haldur Õim on the occasion of his 60th birthday (toim. Renate Pajusalu ja Tiit Hennoste). Tartu ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3. 200–219. TÜ Kirjastus, Tartu.
- 2003: Ajakirjanduskeel. – Eesti kirjakeele kasutusvaldkondade uuringud (toim. Maire Raadik). Tallinna pedagoogiga ülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 4. 118–149. TPÜ Kirjastus, Tallinn.
- Kerge, Krista 2002: Kirjakeele kasutusvaldkondade süntaktiline keerukus. – Tekstid ja taustad (toim. Reet Kasik). Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23. 29–46. TÜ Kirjastus, Tartu.
- Liiv, Suliko 2001: Kuul selver ruulib. Mõtteid ka 1999. aasta ÕS-i kohta. – *Keel ja Kirjandus* 6. 424–426.

Uudiseid Võrust – mis toimub praegu võru keelega

Sulev Iva

Tartu üliopisto

Eesti ametlikus ja akadeemilises süsteemis pole võru keelt olemas. Selle asemel on eesti keele lõunaesti murderühma Võru murre (EMS 1994: 6). Selline traditsiooniliseks kivistunud arusaamine pole siiski ainus. Selle kõrvale on eelmise sajandi lõpukümnendil astunud teine seisukoht, mille järgi võru keel on vanast lõunaesti keelest välja kasvanud omaette keel.

Küsitlused ja uuringud kinnitavad, et võrokased ise peavad oma keelt eraldi keeleks (Pajusalu jt 2000: 15). Kõige julgemad võru keele tunnustajad ja kuulutajad on olnud Võro Selts VKKF, Võru Instituut, “Uma Leht” ja võrukeelsed kirjanikud nagu Kauksi Ülle ja Madis Kõiv. Tänu neile on tasapisi hakanud muutuma ka keelemeeste ja terve Eesti ühiskonna arvamus võru keele kohta. Ka välismaalastele mõeldud raamatus “Estonian Language” (Sutrop 2000: 12–13) vaadeldakse võru keelt eesti keele kõrval juba nagu omaette keelt.

Võru keele ja kultuuri eestvedajad on mõistnud, et ilma oma kirjakeeleta ei saa tänapäeval enam ükski keel püsida ega areneda. Võru keeles on 1990. aastast peale ilmunud kalendrid, õpikuid, töövihikuid, helikassette ja -plaate, luule- ja juturaamatuid, näidendeid, teadustöid, lasteraamatuid ja võru-eesti sõnaraamat (VES 2002). Paar aastat on ilmunud võrukeelne kuuleht “Uma Leht”, mis sai tänavu ülenädalaleheks, see tähendab, et ilmub nüüd kaks korda kuus. Veel on võru keeles tehtud päris palju teatritükke nii elukutselises kui rahvateatris. Võru keelt õpetatakse poolte Võrumaa koolide mõnes algklassis ja Tartu Ülikoolis ning Tallinna Pedagoogika-ülikoolis. On olnud ka kuigivõrd võrukeelseid tele- ja raadiosaateid.

Enamasti on kogu selle töö taga olnud ainuke regulaarset riiklikku toetust saav võru keelt edendav asutus – Võru Instituut. Ülejäänud tegijad saavad oma rahad üksikuist ajutistest projektidest ja programmidest, millest kõige suurem on riiklik programm “Lõunaesti keel ja kultuur 2000–2004” oma kahe miljoni krooniga (umbes 130 000 eurot) aastas.

Selline olukord võib tunduda mõne teise väikse läänemeresoome keelega võrreldes päris ilus. Ometi on kõike seda lootusetult vähe. Praegune võrukeelne õpetus ja avalik sõna on väga harv ja juhuslik. Selleks, et seda hakkaks eesti keele seest näha ja tunda olema, peab seda olema mitmeid kordi rohkem, ja mis veel tähtsam, sagedamini ja korrapärasemalt. Väga tähtis oleks saada ilmuma võrukeelne nädalaleht ja riigiraadiosse paar korda päevas võrukeelsed päevauudised. Uudised võivad kesta kas viis

minutit, kuid kui need on paar korda päevas kindlal kellaajal kindlal raadiokanalil, siis hakkab asja korrapärasus juba päris tublisti võru keele kasuks tööle.

Sama lugu on võru keele koolitundidega. Olgu need kas või korra nädalaski, kuid kui nad oleks sama kindlalt ja korrapäraselt nagu eesti keel või matemaatika esimesest klassist viimaseni kõigis võru keeleala koolides olemas, küll siis ka võru keele olukord paraneks.

Praegu on võrokeste emakeelel koolis vähem tähtsust, kindlust ja regulaarsust kui huviringidel. See, kas mingis koolis võru keele tund on või seda pole, oleneb enamasti vaid sellest, kui palju hoolivad võru keelest selle kooli juhid, kindlat riiklikku poliitikat seal taga ei ole. Pole siis ime, et Võrumaal kestab kiire keelevahetus. Võru keel on hävimas, sest lapsed seda enam aktiivselt ei valda, kuna vanemad nendega võru keelt ei kõnele. Selleks, et keelt kõnelda tahetaks, peab keelel olema ühiskonnas mingi koht, peab olema sisse töötatud küllaltki sage ja korrapärane rütm, kindlad ajad, korrad ja kohad, kunas ja kus keel peab tingimata kõlama ja näha olema. Eesti keelel on selline kord olemas, kuid võru keelel pole.

Eesti keele edenemine on võrokestele tähtis, kuid see ei tohi Võrumaal toimuda võru keele hinnaga. Terve selle aja, kui võru keelt on proovitud Võrumaa koolidesse sisse viia, on kostnud hirmunud hääli, et mille arvel küll seda võru keelt nüüd õpetama hakatakse. Võru keelt ei tohtivat mingil juhul teha kindlaks ja korrapäraseks koolitunniks, sest siis oleks see kindlasti millegi hoopis tähtsama, kas matemaatika, eesti või inglise keele või mingi muu aine arvel.

Muidugi, iga asi, mida korralikult tehakse, nõuab aega, tööd ja vaeva. Tuleb ainult küsida, kas kõik need teised tähtsad ja tarvilised ained, mida koolis korrapäraselt ja pikalt õpetatakse, ei haara igauks natuke aega, tööd ja vaeva võru laste emakeele arvelt, nii et võru keel peab leppima väikese ringitunnikese staatusega ja niiviisi tasakesi unustusse vajuma, ilma et lapsed seda selgeks saaks.

Võru keele kõrvale tasub Euroopast näiteks tuua katalaani keele Hispaaniast või kõmri keele Suurbritanniast. Need keeled olid samuti hispaania ja inglise keele alla mattunud nagu võru keel praegu eesti keele alla. Need pole riigikeeled, need on samuti piirkondlikud põliskeeled nagu võru keel. Siiski on neid hakatud korralikult koolis õpetama, neis keeltes ilmuvad ajalehed, neil on oma tele- ja raadiokanalid ja kõik muu, mis teeb ühest keelest täisväärtusliku tänapäeva kirjakeele.

Praegu on tunda optimismi tõusu ka võru keele tuleviku suhtes. Keel on hävimas, ainult väga harva võib veel leida päris võrukeelseid lapsi ja

selliseid vanemaid, kes oma lastega oma keelt kõnelevad. Siiski kirjutatakse võru keeles romaane ja reisikirju, tõlgitakse võru keelde arvutiprogramme, restoranimenüüsid ja lasteraamatuid.

Viimase aasta jooksul on võru keelega eriti palju toimuma hakanud. Eelmisel aastal oli terava arutuse all võru keele koht eesti keele arendamise strateegias. Võrokeste ettepanekutele vaatamata ei leidnud eesti keele arengu kavandajad võru keelele strateegias väärilist kohta. Strateegias on küll olemas peatükk "Eesti keel ja teised keeled", kuid seal tegeldakse ainult võõrkeeltega. Võru keelt ei käsitleta strateegias kui omaette põliskeelt, vaid jäetakse ta samasuguse eesti keele erikuju staatusse nagu on eesti keele murded ja väliseestlaste keelepruuk. Sellegipoolest kutsuti 2003. aasta lõpus võru keele staatusega tegelemiseks kokku eraldi valitsuskomisjon.

2004. aastaga alguses valiti Võru linnale võrukeelne tunnuslause "Ütš ummamuudu liin", mis annab lootust, et edaspidi saab võru keelel ka Võru linna arengus mingi koht olema, olgu see siis võrukeelsed poesildid, tänavanimed või midagi muud. Kohe pärast võrukeelse tunnuslause valimist valis eesti rahvas telefonihääletusega Eurovisiooni lauluvõistluse Eesti finaali võitjaks ja Eesti esindajaks Istambuli lõppkontserdile ansambli Neiokösõq võrukeelse lauluga "Tii". See võit on võru keelele väga tähtis. Võru keel sai väga palju positiivset tähelepanu ja võrokeste eneseteadvus ja uhkus oma keele üle tõusis tublisti. Pärast võrukeelset eurolaulu ja tunnuslause ilmus ajakirjanduses hulk nii või teisiti võru keelt puudutavaid artikleid ja internetti kirjutati ennenägematu hulk võrukeelseid või võru keele teemalisi kommentaare. Tartu Ülikooli kevadsemestri võru keele kursusele tuli poole rohkem tudengeid kui eelmine aasta.

Võru Instituudis on samal ajal käima läinud uus töösuund – töö koolieelikute ja nende vanematega. Kõmri ja iiri eeskujul antakse välja voldik, milles selgitatakse lapsevanemaile, miks on tähtis lastega võru keeles kõnelda ja kuidas seda kergem ja õigem teha oleks. Voldikule lisaks on plaanis välja anda ka plaat unelaulude ja muude võrukeelsete lauludega kõige väiksemaile lastele. Inarisaamide ja karjalaste headele kogemustele tuginedes arutatakse tõsiselt ka võru keelepesa, see tähendab väikse võrukeelse lasteaia loomise võimaluste üle, mille jätkuks võiks edaspidi olla võrukeelne kool.

Muidugi on kogu selle töö tegemiseks vaja juurde haritud võrukeelseid inimesi. Seepärast kavandatakse Tartu Ülikooli lõunaestli keele- ja kultuuriuuringute keskuses ülikooli lõunaestli keele ja kultuuri magistriõpetuse loomist.

See, mis võru keelega viimasel ajal toimub, annab kõvasti juurde uut lootust, et keele allakäik võib peatuda, et keelevahetus võidakse ümber pöörata ja võru keel jääb püsima.

Kirjandus

EMS 1994 = Eesti murrete sõnaraamat I, 1. vihik. Eesti Keele Instituut, Tallinn.

Pajusalu, Karl – Koreinik, Kadri – Rahman Jan 2000: Lõunaeesti keele kasutusest Kagu-Eestis. – A kiilt rahvas kynõlõs. 13–37. Võro instituudi toimõtiseq 8. Võro.

Sutrop, Urmas 2000: Estonian Language. Eesti Instituut. Tallinn.

VES 2002 = Võro-eesti synaraamat. Võro instituudi toimõndusõq 12. Võro.

Sanakirjat suomenoppijan apuna

Marja Järventausta

Kölnin yliopisto

1. Kielioppi, leksikko ja sanakirja

Kieliopin ja leksikon – eli kielitieteellisen teorian sääntö- ja sanastokomponentin – välinen raja on häilyvä. Kieliopin sääntöjä ja säännönmukaisuuksia ei voi kuvata ilman leksikaalista informaatiota, ja leksikon kuvaaminen vaatii aina ainakin jonkin verran myös kieliopillista informaatiota. Pelkistäen voisi sanoa, että kielioppia ei ole olemassa ilman leksikkoa eikä leksikkoa ilman kielioppia (Helbig 1998: 8). Kielioppi ja leksikko ovatkin kielen teoreettisen kuvauksen keskeiset osa-alueet, joita tietysti voi tarkastella toistaan erillään, mutta ei koskaan täysin toisistaan irrallaan.

Kieliopin ja leksikon välinen tehtävänjako on määritelty eri kielioppi-teorioissa hyvin eri tavoin. Yhteistä eri teorioille on kuitenkin ollut se, että kielioppiin yleensä sisällytetään kielen säännöt ja leksikkoon poikkeukset. Kielioppiin kuuluu siis kaikki se, mikä on yleistä, säännönmukaista, pysyvää ja universaalia, leksikkoon puolestaan se, mikä on erityistä, idiosynkraattista, muuntuvaa ja kielikohtaista (esim. Heringer 1996: 13). Viime vuosikymmeninä käsitys leksikkoon sisältyvistä (kieliopillisistakin) säännöistä on voittanut kuitenkin yhä enemmän alaa, ja monissa nykyisissä kielitieteen teorioissa leksikolla on niin keskeinen asema, että niitä voidaan kutsua leksikkolähtöisiksi teorioiksi vastakohtana perinnäisemmille kielioppilähtöisille teorioille.

Syntaktisten mallien ohella kielitieteessä on alettu kiinnittää yhä enemmän huomiota myös leksikaaliseen kuvaukseen. Erityisesti on pohdittu ns. leksikaalisten edustumien luonnetta eli kaikkea sitä tietoa, mitä lekseemistä (sanasta) tulisi teoreettisesti tyydyttävässä kielenkuvauksessa esittää (Karlsson 1998: 186). Teoreettisesti suuntautuneet leksikon kuvaukset ovat yleensä notaatioltaan hyvin monimutkaisia. Tästä johtuu, että ne ovat yleensä lähinnä luonnosmaisia ja niitä on sovellettu esimerkinomaisesti vain joihinkin harvoihin sanoihin.

Vaikka sanakirjaa voidaankin ainakin tietyin varauksin pitää vanhimpana ja yksinkertaisimpana leksikon mallina, nykyisillä teoreettisilla leksikkomalleilla ja leksikografisesti koostetuilla sanakirjoilla näyttäisi olevan kovin vähän tekemistä toistensa kanssa. Kuitenkin on havaittavissa, että leksikon teoreettista kuvausta hyödynnetään yhä enemmän sekä leksikografian teoriassa, eli ns. metaleksikografiassa, että käytännön sanakirjatyössä.

2. Leksikko ja kielenoppija

Toisen ja vieraan kielen opetuksessa leksikon – tai oikeammin teoreettisen leksikon käytännön toteutuman eli sanaston – merkitys on kasvanut.¹ Myös ns. formaalissa opetuksessa, joka on perinteisesti kielioppilähtöistä, sanastolähtöinen lähestymistapa on saanut yhä enemmän jalansijaa. Saksalaisessa tutkimuksessa uumoiltiin kahdeksankymmentäluvun jälkipuoliskolla jopa jonkinlaista radikaalia käännettä kielioppilähtöisestä toisen ja vieraan kielen opetuksesta sanastolähtöiseen opetukseen (esim. Hausmann 1987). Myös suomi toisena ja vieraana kielenä -opetuksessa ja -tutkimuksessa sanaston opettaminen ja oppiminen ovat saaneet yhä enemmän sijaa (ks. esim. Takala 1989 ja Masonen 2003).

Sanaston tutkimus ja opetus ovat saaneet uusia virikkeitä erityisesti kognitiivisen kielentutkimuksen alalta. Yksi mielenkiintoisimpia kysymyksiä onkin, miten kielen sanastoaines on varastoitu pitkäkestoiseen muistiin eli ns. mentaaliseen leksikkoon. Tutkimuksessa pyritään selvittämään mm. mentaalisen leksikon rakennetta ja leksikaalisten representaatioiden luonnetta, eli yhtäältä sitä, miten leksikaalinen tieto on organisoitu mentaalisisä leksikossa, ja toisaalta sitä, millaista tietoa sinne on kirjattu yksittäisistä lekseemeistä.²

Normaalin syntyperäisen kielenkäyttäjän aktiiviseen sanavarastoon kuuluu Karlssonin (1998: 188) mukaan kymmeniä tuhansia sanoja. Hallitakseen yksittäisen sanan korrektiin käytön – sekä passiivisen ymmärtämisen että aktiivisen tuottamisen – niin puheessa kuin kirjoituksessakin, täytyy kielenkäyttäjän mentaalisisä leksikossa olla varastoituna mm. foneettis-fonologista ja ortografista tietoa sanan ääntämyksestä ja oikeinkirjoituksesta, morfologista tietoa sanan taivutuksesta, syntaktista tietoa sanan käyttöyhteyksistä, erityisesti sen rektiosta ja kollokaatioista, semanttista tietoa sanan vakiintuneista päämerkityksistä, sivumerkityksistä ja keskeisistä merkityssuhteista muihin sanoihin ja ensyklopedista tietoa sanan suhteesta nimeämiinsä (ulko)maailman olioihin (Karlsson 1998: 188–189).

Toisen ja vieraan kielen oppimistuloksia arvioitaessa käytetään usein kriteerinä oppijan sanavaraston laatua ja laajuutta. Opittujen sanojen määrää tärkeämpää on kuitenkin se, kuinka paljon oppija on pystynyt varastoimaan tietoa oppimistaan kohdekielen sanoista ja miten tämä tieto vastaa syntyperäisen kielenkäyttäjän leksikaalista tietoa. Oppimisprosessin alkuvaiheessa leksikaalinen tieto on usein hyvinkin vajavaista. Voi olla, että

¹ Esim. Gass ja Selinker (1994: 270–294) toteavat: "In SLA [Second Language Acquisition] to date, there has been much less attention paid to the lexicon than to other parts of language. Earlier reviews of the lexicon [...] pointed out that the lexicon has been neglected in second language acquisition research. However, there are numerous reasons for believing that lexis is important in second language acquisition. In fact, the lexicon may be the most important component for learners."

² Alan klassikkona voidaan pitää Jean Aitchisonin vuonna 1987 ilmestynyttä teosta *Words in the Mind*, jonka kolmas laitos ilmestyi 2003.

- sanat on varastoitu pelkästään ortografisessa muodossa ilman foneettis-fonologisia vastineitaan (mikä ei tietystikään suomen kielessä tuota kovin suuria ongelmia);
- sanoja koskeva morfologinen tieto on vajavaista, esim. nomineista tunnetaan vain nominatiivimuoto tai vain yksikkömuotoja;
- tieto sanojen syntaktisista käyttöyhteyksistä, esim. verbien rektioista, on puutteellista;
- semanttinen tieto rajoittuu vain sanojen päämerkitysvarianttien tuntemukseen.

Sanaston opetuksen ja oppimisen tavoitteena olisi pidettävä mahdollisimman kattavaa, monipuolista ja syntyperäisen kompetenssia vastaavaa leksikaalista tietoa. Eri välikielivaiheissa leksikaalisen tiedon aukkoja pyritään paikkaamaan eri tavoin. Olipa kyse minkätasoisesta kielenoppijasta tahansa, sanasto tuottaa ongelmia niin vieraan kielen ymmärtämisessä kuin tuottamisessakin, ja oppijat kehittävät ongelmanratkaisuun erilaisia strategioita. Tutkimuksessa on mm. todettu, että vieraan kielen tuntemattoman sanan kohdatessaan kielenoppija – mikäli ylipäättään tunnistaa ongelmansa – katsoo sen sanakirjasta, kysyy joltakulta tai arvaa (ks. Siitonen 1999: 41). Arvaaminen voi olla varsin menestyksekkäs tekstinymmärtämisstrategia, jos arvaaminen on tietoista eli perustuu tekstiyhteyden tarjoamiin vihjeisiin ja päättelyyn. Vieraskielistä tekstiä tuotettaessa arvaaminen taas yleensä ei auta, vaan kielenoppijan on käännyttävä jonkun informantin puoleen tai turvauduttava sanakirjaan. Sanakirjoja on kuitenkin hyvin erilaisia, ja ne soveltuvat hyvin erilaisiin käyttötarkoituksiin.

3. Sanakirja ja kielenoppija

3.1. Yleistä sanakirjoista

Sanakirjoja voidaan luokitella monin eri perustein (ks. esim. Hausmann 1989: 970–972). Kolmiosaisessa ja monituhatsivuisessa kansainvälisessä leksikografian käsikirjassa, joka ilmestyi Saksassa 1980- ja 1990-lukujen taitteessa, tehdään yhtäältä periaatteellinen ero yksi- ja kaksikielisten sanakirjojen välillä ja toisaalta yleis- ja erityissanakirjojen välillä. Erityissanakirjat puolestaan luokitellaan neljään alaryhmään käyttäjäryhmän, tekstityypin, informaatiotyypin ja lemmatyypin mukaan. Käyttäjäryhmäkohtaisia sanakirjoja ovat esimerkiksi didaktiset sanakirjat, tekstityypin mukaisia sanakirjoja mm. konkordanssit. Tiettyä informaatiotyyppiä edustavat esimerkiksi valenssisanakirjat tai fraasi- tai fraseologiset sanakirjat, tiettyä lemmatyyppejä vaikkapa lyhennesanakirjat ja slangisanakirjat. (Hausmann 1989: 973–977.)

Leksikografian teoriassa korostetaan aina sitä, että jo sanakirjan suunnitteluvaiheessa on päätettävä, kenelle ja mitä tarkoitusta varten sanakirja ensisijaisesti laaditaan. Kohde- tai käyttäjäryhmä sekä käyttötarkoitus tai

-tilanne nimittäin vaikuttavat oleellisesti kaikkiin makro- ja mikrorakennetta koskeviin ratkaisuihin, joita leksikografisen prosessin aikana tehdään. Usein sanakirjoja myös luokitellaan kohderyhmän ja käyttötarkoituksen mukaan. Tavallisin kohderyhmän mukainen luokitus on jako yleis- ja erityissanakirjoihin. Edelliset on tarkoitettu laajalle, tarkemmin rajaamattomalle käyttäjäkunnalle, jälkimmäiset suppeammalle, jonkin erikoisalan sanastoa tarvitseville käyttäjille. Oman kohderyhmänsä muodostavat kielenoppijat, joita varten englantilaisella kielialueella on ollut jo vuosikymmeniä tarjolla omia "oppijan sanakirjojaan" (learner's dictionaries). Ranskalaisilla-kin oppijan sanakirjoilla on melko pitkä historia, kun taas ensimmäinen saksankielinen "Lernerwörterbuch" ilmestyi vasta runsaat kymmenen vuotta sitten (ks. esim. Zöfgen 1994: 10–14). Käyttötarkoituksen tai -tilanteen mukaisesti leksikografiassa erotetaan usein yhtäältä sanakirjan punktuaalinen täsmäkäyttö ongelmanratkaisussa – tällöin sanakirja toimii ikään kuin hakuteoksena – ja toisaalta sanakirjan pitkäjänteisempi käyttö tiedon kartuttajana, jolloin sanakirja toimii ikään kuin luku- tai oppikirjana. Kun sanakirjaa käytetään hakuteoksena, sieltä etsitään ratkaisua johonkin tiettyyn kielelliseen ongelmaan tai tarkistetaan omien tietojen oikeellisuus. Tyypillisiä käyttötarkoituksia ovat tällöin tekstin tuottaminen ja ymmärtäminen, mutta myös niihin liittyvien tietojen tarkistaminen. (Ks. esim. Kühn 1994: 245–253.)

Käyttäjän näkökulmasta tekstin tuottaminen ja ymmärtäminen asettavat sanakirjalle kuitenkin aivan erilaisia vaatimuksia. Siksi leksikografian teoriassa on perinteisesti tehty ero aktiivisten ja passiivisten sanakirjojen välillä sen mukaan, onko sanakirja tarkoitettu ensisijaisesti tukemaan kielen aktiivista tuottamista eli produktiota vai passiivista ymmärtämistä eli reseptiota. Kun on kyse kaksikielisistä sanakirjoista, luokitus aktiivisiin eli produktiivisiin ja passiivisiin eli reseptiivisiin sanakirjoihin ei kuitenkaan yksin riitä, vaan huomioon on otettava myös, kumpi kieliparin kielistä on käyttäjän äidinkieli. (Kromann–Riiber–Rosbach 1991: 2719.)

Tutkimuksissa ollaan jokseenkin yksimielisiä siitä, että kutakin kieliparia kohden pitäisi oikeastaan laatia neljä yleiskielen sanakirjaa: kaksi aktiivista sanakirjaa, joiden lähtökielenä on käyttäjän äidinkieli ja kohdekielenä vieras kieli, sekä kaksi passiivista sanakirjaa, joiden lähtökielenä on käyttäjälle vieras kieli ja kohdekielenä äidinkieli. Esimerkiksi kieliparia suomi–saksa varten tarvittaisiin näin ollen seuraavat yleiskielen sanakirjat:

- Suomenkielisiä käyttäjiä varten (L1 = suomi, L2 = saksa)
 - aktiivinen suomi–saksa-sanakirja eli suomalais–saksalainen sanakirja L1–L2 ja
 - passiivinen saksa–suomi-sanakirja eli saksalais–suomalainen sanakirja L2–L1.

- Saksankielisiä käyttäjiä varten (L1 = saksa, L2 = suomi)
 - aktiivinen saksa–suomi-sanakirja eli deutsch–finnisches Wörterbuch L1–L2 ja
 - passiivinen suomi–saksa-sanakirja eli finnisch–deutsches Wörterbuch L2–L1.

Leksikografian teoria ja käytännön sanakirjatyö ovat kuitenkin lähinnä kustannussyistä varsin etäällä toisistaan. Vain aniharvaa kieliparia varten on mahdollista laatia tällaiset yksisuuntaiset ja yksitoimintoiset sanakirjat. Nykyisin kaksikielisten sanakirjojen alkusivuilta löytyy lähes poikkeuksetta maininta, minkäkieliselle käyttäjäryhmälle ja mihin käyttötarkoitukseen ne on ensisijaisesti laadittu. Samalla kuitenkin yleensä oletetaan, että laaditut sanakirjat olisivat ainakin jossain määrin kaksisuuntaisia ja kaksitoimintoisia eli niitä voisivat käyttää kieliparin kummankin kielen äidinkielliset puhujat.³ Tämä ei ole kuitenkaan ilman muuta mahdollista, sillä aktiivinen ja passiivinen sanakirja eroavat sekä makro- että mikrorakenteen tasolla monella tapaa toisistaan. Keskeisiä eroja ovat Engelbergin ja Lemnitzerin (2001: 107) mukaan mm. seuraavat:

- Passiivisen sanakirjan tulisi sisältää runsaasti sanastoainesta ja myös harvinaisia sanoja, kun taas aktiivinen sanakirja voi rajoittua kielen keskeisiin sanavaroihin.
- Passiivisesta sanakirjasta etsitään yksityiskohtaista tietoa hakusanan merkityksestä, aktiivisesta sanakirjasta ennen muuta hakusanan korrektaa käyttöä koskevaa tietoa.
- Passiivisen sanakirjan metakielenä on kohdekieli, aktiivisen sanakirjan metakielenä lähtökieli, ts. sanakirjan metakielenä käytetään kohde-ryhmän äidinkieltä.
- Passiivisen sanakirjan tulisi tarjota monipuolista kielipillistä tietoa hakusanasta, aktiivisen sanakirjan sen sijaan hakusanan vastineesta. Hyvän esimerkin tämän periaatteen toteutumisesta tarjoavat WSOY:n Suomi–saksa–suomi-sanakirjan hakusanat "käsi" ja "Hand":
 - suomi–saksa-osa (= aktiivinen): **käsi** Hand *f*-e⁺
 - saksa–suomi-osa (= passiivinen): **Hand** *f*-, -e⁺ käsi; koura
- Passiivisessa sanakirjassa olisi syytä ottaa hakusanoiksi myös epäsäännöllisiä taivutusmuotoja, esimerkiksi passiivisessa suomi–saksa-sanakirjassa *käsi*-sanana taivutus- tai vartalomuodot *käde-n*, *käte-nä*, *kät-tä*.

Aktiivisen ja passiivisen sanakirjan periaatteellisten erojen vuoksi on selvää, että hyvien kaksisuuntaisten ja -toimintoisten sanakirjojen työstäminen on lähes mahdoton tehtävä. Kaksikielisiä sanakirjoja voidaan kuitenkin tietysti edellytyksin käyttää kaksisuuntaisesti. Hyvä ja riittävän laaja kieliparin toisen kielen äidinkiellisille puhujille laadittu aktiivinen sanakirja, jonka lähtökieli on siis käyttäjien L1, soveltuu useimmiten myös kieliparin

³ Tähän viittaa myös se, että useimpien kaksikielisten sanakirjojen esipuhe, alkusanat, käyttöohjeet jne. on laadittu sanakirjan molemmilla kielillä.

toisen kielen äidinkielisille puhujille passiiviseksi sanakirjaksi. Tällöin sanakirjan lähtökieli on käyttäjien L2. Tietynkieliselle kohderyhmälle laadittua passiivista sanakirjaa, jonka lähtökieli on käyttäjien L2, eivät kieliparin toisen kielen äidinkieliselle puhujat sen sijaan voi juurikaan käyttää aktiivisena sanakirjana. (Hausmann–Werner 1991: 2743)

3.2. Kielenoppija sanakirjan käyttäjänä

Millaisia toisen ja vieraan kielen opiskelijat ovat sanakirjojen käyttäjinä? Sanakirjojen käyttöä koskevissa tutkimuksissa on todettu Engelbergin ja Lemnitzerin mukaan (2001: 70–71) mm. seuraavaa:

- Kielenoppijat turvautuvat useammin kaksi- kuin yksikielisiin sanakirjoihin, vaikka pitävätkin yleensä kaksikielisiä sanakirjoja yksikielisiä huonompina.
- Yksikielisiä sanakirjoja käytetään useammin tekstin ymmärtämisen kuin tuottamisen tukena.
- Yksikielisten sanakirjojen käyttö korreloi kielitaidon kanssa: Edistyneemmät kielenoppijat käyttävät enemmän yksikielisiä sanakirjoja. (Tämä ei välttämättä johdu pelkästään paremmasta kielitaidosta vaan siitä, että edistyneet kielenoppijat osaavat myös käyttää sanakirjoja paremmin.)
- Sanakirjaan ei tartuta kovin innokkaasti. Kielenoppijat sietävät yllättävän paljon epävarmuutta niin tekstin ymmärtämisessä kuin tuottamisessakin, ennen kuin turvautuvat sanakirjaan.
- Kielenoppijat toivovat sanakirjoilta mm. helppotajuisempia ja tarkempia merkityksenselityksiä sekä enemmän selittäviä esimerkkejä.
- Monilla sanakirjankäyttäjillä on vaikeuksia löytää käyttötarkoituksiinsa parhaiten soveltuvaa sanakirjaa.
- Sanakirjankäyttäjien taidot ovat usein puutteellisia, eivätkä käyttäjät osaa soveltaa sanakirjan tarjoamaa tietoa omaan käyttötilanteeseensa.
- Sanakirjankäyttäjät lukevat vain harvoin sanakirjan esipuheen tai käyttöohjeet, ja vain harvat sanakirjankäyttäjät ovat saaneet jonkinlaista opastusta sanakirjan käyttöön.

Jo näiden melko hajanaisten huomioiden perusteella voidaan todeta, että sanakirjankäyttäjät ovat ilmeisen usein tyytymättömiä sanakirjoihinsa. Syitä on etsitty niin sanakirjoista kuin niiden käyttäjistäkin. Tarkastelen seuraavassa suomen kielen yksi- ja kaksikielisiä sanakirjoja erityisesti saksankielisten suomenoppijoiden näkökulmasta ja etsin syitä siihen, miksi suomea vieraana kielenä opiskelevilla on sanakirjaongelmia. Pyrin myös osoittamaan, että ongelmat johtuvat ensisijaisesti sanakirjoista, eivät niiden käyttäjistä.

4. Suomenoppijan sanakirjat

Suomea toisena ja vieraana kielenä opiskeleva, joka haluaa oppia muutakin kuin kielen alkeet, "kohtaa ennen pitkää sanakirjaongelman" (Bessonoff 2000: 314). Yksikieliset suomalaiset sanakirjat lähtevät äidinkielisten käyttäjien tarpeista, ja siksi ne usein sisältävät kielenoppijan kannalta turhaa, tai ainakin turhan paljon, tietoa. Niiden käyttö vaatisi erittäin hyvää kielitaitoa. Hyviä kaksikielisiä sanakirjoja, joiden lähtö- tai kohdekielenä on suomi, on toistaiseksi vielä melko vähän, ja nekin on laadittu joko pelkästään tai ainakin ensisijaisesti suomenkielisiä käyttäjiä silmällä pitäen.

Miten suomen yksi- ja kaksikieliset sanakirjat vastaavat niitä tarpeita, joita suomea toisena ja vieraana kielenä opiskelevilla on suomenkielisten tekstien tuottamisessa? Tarkastelen kysymystä lähinnä vain saksankielisten suomenoppijoiden kannalta. Rajaan tarkasteluni pelkästään verbirektioon: pidetäänhän rektiota yleensä yhtenä suomea vieraana kielenä opiskelevien suurimmista hankaluuksista (esim. Jönsson-Korhola–White 1999: 5).⁴ Toisekseen, käsittelen vain *kysyä*-verbiä, minkä vuoksi on selvää, että kaikki mahdollinen eri sanakirjojen sana-artikkeleihin sisällyttämä tieto ei välttämättä käy ilmi juuri näissä sana-artikkeleissa.

4.1. Yksikieliset yleissanakirjat

4.1.1. Suomen kielen perussanakirja

Suomen kielen tärkein yksikielinen sanakirja on Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen vuosina 1990–1994 julkaisema kolmiosainen **Suomen kielen perussanakirja** (= Perussanakirja). Perussanakirja ei määrittele kohderyhmäänsä, mutta on selvää, että se on suunnattu ensisijaisesti äidinkielisille käyttäjille. Suomenoppijoista vain edistyneimmät tulevat kohderyhmänä kysymykseen, mutta heille sanakirjasta sitten löytyykin koko joukko suomenkielisen tekstin tuottamista tukevaa informaatiota, niin kuin verbiartikkelin *kysyä* mikrostruktuuri osoittaa.⁵

kysyä ⁵² (kysyvä ks. myös erikseen) **1.** koettaa kysymyksen t. kysymysten avulla saada selville jtk, pyytää vastausta, tehdä kysymys, tiedustella, perätä. *Kysyä jkltä jtk. Kysyä hintaa, tietä, jkn vointia. Kysyä syytä jhk. "Minne mentäisiin?" hän kysyi. Isä kysyi, missä olin ollut. Sopii kysyä [= on epäiltävää], oliko ratkaisu oikea. Hän ei kysy [= välitä siitä], mitä työ*

⁴ Jönsson-Korhola ja White (1999: 5) toteavat, että usein "rektio ei (...) ole vieraskielisen näkökulmasta mitenkään looginen" ja että "opintojen edetessä rektioiden muistaminen alkaa olla työlästä, etenkin kun rektio ei läheskään aina ole yksiselitteinen". Pajunen (1999: 5) sen sijaan on sitä mieltä, että "verbirektio on melko harvoin satunnainen eli motivoimaton" ja että "[u]sein rektion motivaatio löytyy semantiikasta". Semanttinen motivaatio joudutaan kuitenkin etsimään usein niin abstraktilta tasolta, ettei sitä juurikaan voi soveltaa rektioiden opettamiseen.

⁵ Sana-artikkelit olen lainannut Perussanakirjan CD-versiosta (1994), jossa hakusana esiintyy sana-artikkelissa lyhentämättömänä (*kysyä*). Painetussa versiossa (1990: VIII) hakusana esiintyy sana-artikkelissa lyhennettynä (*k.*).

*maksaa. Arvaa sen kysymättäkin. Vielä kysyt [= se on itsestään selvää]! Ei kysyvä tieltä eksy SL. 2. ilmaista haluavansa saada t. nähdä jtk, tiedustella, pyytää. Kysyä kirjaa kirjastosta. Kysyä asuntoa, työtä. En kysy lupaa keneltäkään. Rajalla ei kysytty passia. Kysyä kunniansa perään **kans.** nostaa kunnianloukkauskajuttu. **Liik.** Tuote, jota kysytään [= jolla on kysyntää] ulkomailla. Kysytty [= kaupaksi käypä, kurantti] tuote. 3. tiedustella, onko jku tavattavissa, halukas jhk tms. Johtajaa kysyttiin puhelimesta. Onko kukaan kysynyt minua? Kysyä jkta työhön. Kaupungin kysytiin [= suosituin, käytetyin] lääkäri. 4. vaatia, tarvita. Voimia kysyvää urheilulaji. Sellainen yritys kysyy pääomaan. Siinä kysytään todellista miestä.*

Hakusanan taivutustyyppi ilmoitetaan sanan yläkulmassa olevalla numerolla, joka viittaa sanakirjan alussa olevaan taulukkoon.⁶ Sana-artikkeli on ryhmitelty hakusanan eri merkitysvarianttien mukaisesti, jotka kuvataan lyhyellä selitteellä tai synonyymilla. Kunkin merkitysvariantin morfosyntaktisia ja semanttisia ominaispiirteitä valaistaan esimerkkien avulla. Informaatiojärjestys eli sanakirjan abstrakti mikrostrukturi (ks. myös Perussanakirja 1990: XX) noudattelee seuraavaa kaavaa: Merkityksen selityksen jälkeen annetaan esimerkkejä tai kollokaatioita, joiden "tehtävänä on valaista hakusanan merkitystä sekä tyypillisiä lause- ja käyttöyhteyksiä" ja joiden avulla on myös "pyritty osoittamaan sanojen rektiot" (Perussanakirja 1990: IX). Sen jälkeen esitellään joitakin hakusanan vakiintuneiksi luokiteltavia käyttötapoja ja perifeerisempiä käyttöyhteyksiä. Sana-artikkelin rakennetta ja eri merkitysvarianteista annettua tietoa voidaan havainnollistaa seuraavasti:

1. koettaa kysymyksen t. kysymysten avulla saada selville jtk, pyytää vastausta, tehdä kysymys, tiedustella, perätä.
 - a *Kysyä hintaa, tietä, jkn vointia. Kysyä syytä jhk. "Minne mentäisiin?" hän kysyi. Isä kysyi, missä olin ollut.*
 - b *Sopii kysyä, oliko ratkaisu oikea. Hän ei kysy, mitä työ maksaa. Arvaa sen kysymättäkin.*
 - c *Vielä kysyt! Ei kysyvä tieltä eksy.*
2. ilmaista haluavansa saada t. nähdä jtk, tiedustella, pyytää
 - a *Kysyä kirjaa kirjastosta. Kysyä asuntoa, työtä. En kysy lupaa keneltäkään. Rajalla ei kysytty passia.*
 - b *Tuote, jota kysytään ulkomailla. Kysytty tuote.*
 - c *Kysyä kunniansa perään.*
3. tiedustella, onko jku tavattavissa, halukas jhk tms.
 - a *Johtajaa kysyttiin puhelimesta. Onko kukaan kysynyt minua? Kysyä jkta työhön.*
 - b *Kaupungin kysytiin lääkäri.*
 - c --

⁶ Astevaihteluun osallistuvien sanojen astevaihtelutyyppi ilmoitetaan hakusanan yläkulmassa olevalla isolla kirjaimella. Tarpeen mukaan hakusanelle annetaan myös ääntämisohje, ja ongelmallinen taivutus kuvataan joskus myös sanallisesti.

4. vaatia, tarvita.

- a** *Voimia kysyvä urheilulaji. Sellainen yritys kysyy pääomaa.
Siinä kysytään todellista miestä.*
- b** --
- c** --

Hakusanan eri variantit erotetaan toisistaan numeroilla, ja kunkin merkitys kuvataan joko lyhyellä selitteellä (1–3) tai synonyymeilla (4). Merkitysvarianttien tarkempi kuvaus sisältää kolmenlaista tietoa: käyttöä valaisevia esimerkkejä ja kollokaatioita (**a**), vakiintuneita käyttötapoja (**b**) ja idiomattisia ilmauksia, sananlaskuja yms. (**c**). Pakollisia informaatioyksiköitä näyttävät olevan – hakusanan lisäksi – ainoastaan merkityksenselitys ja käyttöesimerkit.

Suomenkielisten lauseiden tuottamiseen tarvittava keskeinen tieto mm. verbien rektioista on ilmaistu yleensä pelkästään implisiittisesti käyttöesimerkeissä. Tapa on sanakirjoissa varsin yleinen ja sitä voidaan perustella tilansäästöllä. Varsinkin vieraskielisen käyttäjän kannalta käytäntö on kuitenkin ongelmallinen siksi, että esimerkeistä poimittavat rektioidet ovat usein epätäydellisiä ja tulkinnanvaraisia ja vaativat lisäksi käyttäjältä jo varsin hyvää kielitaitoa. Siksi sellaiset rektiokaavat kuin *kysyä jklta jtak* olisivat vieraskielisen käyttäjän kannalta erittäin tervetulleita. Niitä Perussanakirjan verbiartikkeleissa ei kuitenkaan esiinny juuri lainkaan.

4.1.2. Uusi suomen kielen sanakirja

Todennäköisesti edistynyt kielenoppija etsii käsiinsä mieluummin jonkin yksiosaisen yksikielisen yleiskielen sanakirjan – mikäli ylipäättään rohkenee käyttää yksikielistä sanakirjaa – kuin laajan ja vaativan Perussanakirjan. Toistaiseksi oikeastaan ainoa tarjolla oleva vaihtoehto on Timo Nurmen laatima **Uusi suomen kielen sanakirja**, joka ilmestyi Gummeruksen kustantamana 1999.⁷ Sanakirja sisältää "70 000 suomen kielen sanaa merkityksineen" ja "antaa täsmälliset tiedot sanojen merkityksestä ja käytöstä lauseissa" (lainaukset takakannen tekstistä). Sana-artikkelit ovat varsin niukkoja, niin kuin *kysyä*-verbin esimerkki osoittaa:

kysyä esittää kysymys, tiedustella, yrittää saada selville
Kysyä tietä, neuvoa, mitä mieltä toinen on asiasta. Älä kysy tyhmiä! On syytä kysyä, onko koko ajatuksessa järkeä.

Hakusanasta ei anneta minkäänlaisia taivutustietoja, ja hakusanan merkitys määritellään joko hyvin lyhyin selittein tai pelkkien synonyymien avulla. Merkitysvariantteja erotellaan varsin karkeasti, niin että *kysyä*-verbikin

⁷ Sanakirjan toinen, tarkistettu painos ilmestyi Valittujen Palojen julkaisemana 2002 ja kolmas, tarkistettu ja päivitetty painos 2004 nimellä Gummeruksen suuri suomen kielen sanakirja.

käsitetään yhdeksi merkityskokonaisuudeksi eikä harvinaisempia merkitysvariantteja esiinny lainkaan (vrt. Perussanakirjan merkitysvariantti 'vaatia, tarvita'). Esimerkkejä on melko vähän, ja ne ovat hyvin pelkistettyjä. Siksi myös esimerkkilauseista poimittavat verbien rektiota koskevat tiedot jäävät usein vajavaisiksi: *kysyä*-verbin esimerkitkin sisältävät vain objekteja.

4.2. Kaksikieliset yleissanakirjat (esimerkkinä saksa–suomi-sanakirjat)

Se että kielenoppijat eivät tutkimusten mukaan ole kovin innokkaita käyttämään yksikielisiä sanakirjoja, on haaste kaksikieliselle leksikografialle. Tarkastelen seuraavaksi kahta tällä hetkellä markkinoilla olevaa Suomessa tehtyä keskikokoista saksa–suomi-sanakirjaa ja pohdin, millaista apua ne tarjoavat saksalaiselle suomenoppijalle suomenkielisen tekstin tuottamista vaativissa sanakirjan käyttötilanteissa.⁸ Saksalaisella kieli-alueella ei ole, pientä Langenscheidtin julkaisemaa taskusanakirjaa lukuun ottamatta, ilmestynyt saksa–suomi- tai suomi–saksa-sanakirjoja lainkaan,⁹ niin että saksalaiset suomenoppijat joutuvat turvautumaan Suomessa laadittuihin, ensisijaisesti suomenkieliselle kohderyhmälle tarkoitettuihin sanakirjoihin.

4.2.1. Suomi–saksa–suomi-sanakirja (Gummerus)

Rolf Klemmtin ja Ilkka Rekiaron laatiman **Suomi–saksa–suomi-sanakirjan** ensimmäinen painos ilmestyi 1992 (2., laajennettu ja uusittu laitos 1999),¹⁰ ja se sisältää takakansitekstin mukaan yli 40 000 nykysuomen ja yli 40 000 nykysaksan keskeisintä sanaa ja sanontaa. Alkusanoissa todetaan, että "sanakirja on tarkoitettu suomea äidinkielenään puhuvalle perussanakirjan käyttäjälle" ja että "[k]ohderyhmän tarpeita ja sanakirjan käytön tottumuksia ajatellen teoksesta on tehty helppokäyttöinen" (Klemmt–Rekiaro 1999: 5). Kohderyhmän perusteella on oletuksenmukaista, että sanakirjan suomi–saksa-osa on laadittu aktiiviseen, produktiiviseen käyttöön ja saksa–suomi-osa lähinnä passiiviseksi, reseptiiviseksi sanakirjaksi. Tämä käy ilmi myös sana-artikkeleiden rakenteesta ja niiden tarjoamasta informaatiosta. Sanakirjan saksa–suomi-osassa annetaan – passiivisen sanakirjan peruseriaatteiden mukaan – lähtökielisen eli tässä tapauksessa vieraskielisen hakusanan eri varianteille vain niiden kohdekielinen vastine:

⁸ Markkinoilla on edelleen myös Lauri Hirvensalon laatima ja WSOY:n kustantama suomi–saksa-suursanakirja, mutta se on auttamattomasti vanhentunut. Sanakirjan täysin uudistettu laitos – oikeastaan aivan uusi sanakirja – ilmestyy vuonna 2005.

⁹ Sanakirjassa on noin 30 000 hakusanaa vajaalla 450 sivulla (sivukoko on noin 8 x 12 cm). Hakusanoille ei yleensä anneta muuta kuin niiden perusvastine.

¹⁰ Tällä hetkellä markkinoilla on toisen, laajennetun ja uusitun laitoksen kolmas, tarkistettu painos vuodelta 2003.

fragen¹¹ **1** kysyä, esittää kysymyksiä, tiedustella **2** (*sich*) miettiä, pohtia; epäillä *es fragt sich, ob das gelingt* ei ole varmaa onnistuuko se

Koska kohdekielenä on käyttäjien äidinkieli, ei vastineiden morfo-syntaktisia ominaisuuksia tarvitse kirjata sanakirjaan. Saksankieliset suomenoppijat sen sijaan tarvitsisivat välttämättä myös tietoa vastineen käyttöominaisuuksista voidakseen tuottaa suomenkielistä tekstiä. Rektio-ongelmiin voisi löytyä apua sanakirjan aktiivisesta ja siksi myös huomattavasti informatiivisemmasta suomi–saksa-osasta, mutta ainakin *kysyä*-verbin osalta rektiotiedot ovat varsin puutteellisia, sillä esimerkeissä esiintyy pelkästään partitiiviobjekteja:

kysyä 1 jemanden fragen, nach etwas fragen, sich erkundigen, ks kysymys *kysyä tietä* nach dem Weg fragen *kysyä neuvoa* um Rat fragen/bitten **2** (virallisempi) anfragen, ob... **3** (jatkuvasti) ausfragen, (ark) löchern **4** (haluta) verlangen *tätä kirjaa ei kysytä* das Buch wird nicht verlangt, das Buch ist nicht gefragt **5** (vaatia) erfordern, nötig sein, notwendig sein *se kysyy luonnetta* das erfordert Charakter, da muss man hart bleiben

4.2.2. Suomi–saksa–suomi-sanakirja (WSOY)

Gummeruksen sanakirjan haastaja on WSOY:n vuonna 2000 julkaisema suomi–saksa–suomi-sanakirja, joka on itse asiassa vain yksiin kansiin saatettu versio saman kustantajan 1990-luvun alkupuolella julkaisemista saksa–suomi- ja suomi–saksa-opiskelusanakirjoista.¹² Sanakirjaa kuvataan takakannessa moderniksi yleissanakirjaksi, joka soveltuu vaativaan käyttöön ja on laaja ja luotettava. Hakusanoja ja sanontoja on kaiken kaikkiaan 94 000, joista 51 000 on suomeksi ja 43 000 saksaksi (takakansitekstin mukaan). Sanakirja on "yleissanakirja, joka on tarkoitettu kaikille saksan kielestä kiinnostuneille", mutta "ensisijaisesti laadittu suomenkielisille käyttäjille" (Böger ym. 2000: 7). Sanakirjan saksa–suomi-osa on siis ensisijaisen kohderyhmän mukaan passiivinen sanakirja, eikä siitä oikein ole saksankielisen suomenoppijan tekstintuottamisen apuvälineeksi. Esi-merkit on valittu tukemaan saksankielisen tekstin ymmärtämistä, ei suomenkielisen tekstin tuottamista:

fragen kysyä; *da fragst du noch!* kysytkin vielä!; *keiner fragt danach* siitä ei kukaan välitä *t.* piittaa; *um Erlaubnis* ~ pyytää lupa; *nach t. wegen t. um Arbeit* ~ kysellä töitä; *es fragt sich (san)* herää kysymys

¹¹ Uudistettuun laitokseen on lisätty saksalaisten sanojen ääntämisohjeet.

¹² Tällä hetkellä markkinoilla on 4., päivitetty painos vuodelta 2002.

Sanakirjan aktiivinen suomi–saksa-osa, joka siis ensisijaisesti on tarkoitettu tukemaan suomalaisten käyttäjien saksankielisen tekstin tuottamista, sisältää sen sijaan myös suomenkielisen tekstin tuottamiseen tarvittavia tietoja mm. verbin rektiosta:

kysyä 1 fragen; (*jkltä jtak*) jmdn nach etw. fragen **2** (*tiedustella jtak*) etw. erfragen, nach etw. fragen; (*jkltä jtak*) sich bei jmdm nach etw. erkundigen **3** (*vaatia*) beanspruchen, verlangen; **tämä työ kysyy aikaa ja kärsivällisyyttä** diese Arbeit erfordert t. verlangt Zeit und Geduld

Tämä esimerkki osoittaa, että tiettyä kieliparia varten tehtyä hyvää yksisuuntaista aktiivista sanakirjaa voidaan tietysin edellytyksin käyttää aktiivisena sanakirjana myös päinvastaiseen suuntaan. Käyttö kysyy tietysti hieman enemmän vaivaa, sillä saksankielinen suomenoppija joutuu ensiksi etsimään suomenkielisen vastineen sanakirjan passiivisesta saksa–suomi-osasta ja sen jälkeen vastineen käyttötiedot sanakirjan aktiivisesta suomi–saksa-osasta. Siksi saksankielisen suomenoppijan kannalta olisikin toivottavaa, että hänen käytössään olisi myös aktiivinen saksa–suomi-sanakirja. Koska tämä lienee melko pienen kohderyhmän takia pelkkää toiveajattelua ja koska ilmeisesti kaikki suomenoppijat äidinkielestä riippumatta kamppailevat samanlaisten tai vielä suurempien sanakirjaongelmien kanssa, olisikin ehkä järkevintä laatia yksikielinen, nimenomaan suomenoppijoille suunnattu kohdekielinen sanakirja, ns. oppijan sanakirja.

4.3. Suomen kielen sanakirja ulkomaalaisille

Vuonna 1999 ilmestyi ensimmäinen yksikielinen suomen yleiskielen sanakirja, joka on suunnattu nimenomaan ei-äidinkielisille käyttäjille. Timo Nurmen laatima **Suomen kielen sanakirja ulkomaalaisille** "sisältää yli 17 000 nykysuomen hakusanaa selityksineen" ja se on "tarkoitettu kaikille, jotka opiskelevat tai käyttävät suomea vieraana kielenä" (takakansiteksti). Vieraskielisen näkökulma on otettu huomioon ennen muuta siinä, että hakusanoista on annettu niiden keskeiset taivutusmuodot ja että hakusanoina on myös jonkin verran taivutusmuotoja. Sanakirja onkin – myös alkusanojensa mukaan – "etupäässä taivutussanakirja" (s. 5), eikä sitä oikein voi luonnehtia varsinaiseksi oppijan sanakirjaksi. Sana-artikkeleissa on taivutusmuotojen jälkeen viittaus sanan käyttöalaa, merkityksenselitys ja esimerkkejä sanan käyttöyhteyksistä:

ky|sytä : *ky/syn* : *ky/syi* : *ky/syi/si* : *ky/sy/köön* : *ky/sy/nyt* : *ky/syt/tiin* esittää kysymys, tiedustella, yrittää saada selville *Eräs nainen kysyi minulta tietä apteekkiin. Saisinko kysyä sinulta neuvoa? Meiltä kysyttiin, mitä mieltä olemme asiasta. On syytä kysyä, onko koko ajatuksessa järkeä.*

Sanakirja ei esimerkiksi anna eksplisiittistä tietoa verbien rektiosta, vaan rekti tiedot on etsittävä lause-esimerkeistä. Koska sanakirjan esimerkkiaineisto on suppea ja merkitysvariantit erotellaan hyvin karkeasti, rekti tiedotkin jäävät usein vajavaisiksi. Lisäksi esimerkit ovat usein vieras-kieliselle käyttäjälle niin mutkikkaita, ettei rekti tietojen poimiminen niistä ilman muuta onnistu. Bessonoff (2000: 318) toteaaakin, että sanakirja "on tervetullut apuneuvo suomea toisena ja vieraana kielenä opiskelevien tueksi", mutta "[v]arsinaiseksi 'kakkossuomen perussanakirjaksi' ei tästä teoksesta (...) kuitenkaan ole, koska selityksissä ja lause-esimerkeissä *ulkomaalaisille*-näkökulma kovin usein on jäänyt huomiotta".

4.4. Tarkista tästä

Hannele Jönsson-Korholan ja Leila Whiten 1990-luvun jälkipuoliskolla julkaisema **Tarkista tästä** (1997/²1999) keskittyy sitä vastoin pelkästään sanojen rektioon, ja se voidaan rektiosanastona sijoittaa jonnekin oppimateriaalin ja oppijan sanakirjan välimaastoon. *Tarkista tästä* sisältää kaiken kaikkiaan noin 1 200 suomen sanan ja noin 750 verbin rektion, ja se on tarkoitettu "suomea vieraana kielenä opiskelevan avuksi ja muistin tueksi" (Jönsson-Korhola-White 1999: 5). Tekijöiden tavoitteena "on ollut mahdollisimman helppokäyttöinen rektiosanasto" (s. 5), jossa rekti esitetään kaavamaisesti ja niitä havainnollistetaan yksinkertaisin esimerkkilausein:

KYSYÄ (verbi, transit)

kysyä + O par

Kysyin **neuvoa** lääkäriltä.
Voinko kysyä **yhtä asiaa**?
Onko joku kysynyt **minua**?
Sinua kysytään puhelimessa.

kysyä + N ela/abl

Mistä voin kysyä asiaa?
Kysy asiaa **toimistosta**!
Opettajalta voi aina kysyä.
Kysy **minulta** ensin!

Hakusana *kysyä* määritellään transitiiviverbiksi, joka saa kaksi määritettä: partitiiviobjektin ja elatiivissa tai ablatiivissa olevan määritteen. Objekti on merkitty rektiokaavaan vain silloin, kun se on "aina tai normaalitapauksissa partitiivissa" (s. 7); muulloin objektin vihjeeksi riittää verbin transitiivisuus. Rektiokaavasta näkyy tavallisesti "vain yksi rektio kerrallaan" (s. 7), mikä toisaalta selkiyttää esitystapaa, mutta toisaalta jättää myös määritteen kombinaatiomahdollisuudet avoimiksi. *Kysyä*-verbin esimerkkien perusteella on pääteltävissä, että partitiiviobjekti esiintyy joko yksinään tai ablatiivirektion kanssa. Toisaalta siitä voisi päätellä myös, että elatiivirektion kanssa esiintyy aina partitiiviobjekti, mutta ablatiivirektion kanssa objektia ei käytetä. Sanaston käyttöä rajoittaa myös se, että se ei ole edes valittujen

sanojen rektioiden kannalta tyhjentävä, sillä mukaan on valittu rektiomääritteistä "vain tavallisimmat ja (...) tärkeimmät" (s. 6). Myös merkitysvariantteista mukana ovat vain tavallisimmat, sillä esimerkiksi *kysyä*-verbin merkitysvariantti 'vaatia, tarvita' puuttuu kokonaan.

5. Haasteet

Suomea toisena ja vieraana kielenä opiskelevat eivät mielestäni tarvitsisi vain uusia ja parempia sanakirjoja, vaan myös erilaisia yleiskielen sanakirjoja. He tarvitsisivat 1) melko kattavan kaksikielisen vieraskieli–suomi-sanakirjan, joka ainakin jossain määrin soveltuisi myös suomenkielisen tekstin tuottamiseen; 2) yksikielisen suomenkielisen oppijan sanakirjan, joka sisältäisi taivutustietojen lisäksi monipuolista leksikkolähtöistä tietoa ja 3) lisäksi ehkä vielä kaksikielisen suppeahkon valenssisanakirjan, jossa suomen kielen keskeisten verbien keskeiset rektiot olisi esitetty mahdollisimman kattavasti.

On todennäköistä, että vastaisuudessakin kaikki tai ainakin lähes kaikki kaksikieliset sanakirjat, joissa lähtö- tai kohdekielenä on suomi, tullaan tekemään Suomessa ensisijaisesti suomenkielisen käyttäjäkunnan tarpeisiin. Uusissa sanakirjahankkeissa voitaisiin kuitenkin pyrkiä ottamaan vieraskieliset käyttäjät huomioon – muutoinkin kuin alkusanoissa tai esipuheissa. Vieraskieli–suomi-sanakirjoihin voitaisiin lisätä vastineista edes jonkin verran sellaista tietoa, joka tukisi vieraskielistä käyttäjää suomenkielisen tekstin tuottamisessa, vaikka tällainen tieto olisikin suomenkielisen käyttäjän kannalta redundanttia. Suomi–vieraskieli-sanakirjoista voi todeta, että mitä paremmin ne täyttävät suomenkielisen käyttäjän tarpeet, sitä paremmin niitä voidaan käyttää myös – ainakin paremman puutteessa – myös päinvastaiseen suuntaan. Seuraavassa pohdin vielä, millaisilta voisivat näyttää yksikielisen suomenkielisen oppijan sanakirjan ja kaksikielisen saksa–suomi-verbivalenssisanakirjan sana-artikkelit.

5.1. Yksikielinen oppijan sanakirja

Didaktisen (tai pedagogisen) sanakirjan prototyyppi on yksikielinen oppijan sanakirja, jonka kohderyhmänä ovat edistyneet toisen tai (ehkä yleisemmin) vieraan kielen opiskelijat äidinkielestä riippumatta. Vaikka oppijan sanakirjat vastaavat yleensä laajuudeltaan yksiosaisia yksikielisiä yleissanakirjoja, ne poikkeavat näistä kuitenkin oleellisesti: Hakusanoja on vähemmän, mutta yksittäiset sana-artikkelit ovat laajempia ja tieto on mukautettu vastaamaan ei-äidinkielen oppijan kielellisiä valmiuksia ja kielenkäytön tarpeita. (Ks. esim. Engelberg–Leminitzer 2001: 26–27.) Varsinaisten sana-artikkelien lisäksi oppijan sanakirja voi sisältää erilaista kieliopillista ja maantuntemuksellista tietoa mm. erilaisten taulukoiden, kuvien ja karttojen

muodossa. Ennen muuta oppijan sanakirjalta edellytetään kuitenkin, että se sisältää monipuolista tietoa hakusanasta ja sen käytöstä. Oikeastaan oppijan sanakirja parhaimmillaan kuroo umpeen sitä kuilua, joka on olemassa äidinkielen mentaaliseen leksikkoon varastoiman tiedon ja oppijan leksikaalisen tiedon välillä.

Oppijan sanakirjoihin ei voi soveltaa jakoa aktiivisiin ja passiivisiin tai produktiivisiin ja reseptiivisiin sanakirjoihin, sillä oppijan sanakirjojen tulisi tukea sekä opittavan kielen ymmärtämistä (reseptiivinen funktio) että tuottamista (produktiivinen funktio) ja lisäksi vielä vieraan kielen oppimista (opiskelufunktio). Tämä "trifunktionaalisuus" tulisi ottaa huomioon myös oppijan sanakirjojen sisältöä ja rakennetta suunniteltaessa. Wiegand (1999: 270–278) ehdottaakin, että oppijan sanakirjan sana-artikkelit jaettaisiin kolmeen hakukenttään: reseptiiviseen, produktiiviseen ja opiskelukenttään. Reseptiokentän tulisi sisältää tietoja, joita tarvitaan vieraskielisen tekstin ymmärtämiseen eli ennen muuta hakusanan merkityksenselitys ja sen käyttöala. Produktiokentästä tulisi löytyä se lekseemikohtainen tieto, mitä kielenoppija tarvitsee vieraskielisen tekstin tuottamiseen, mm. tietoa substantiivien ja verbien taivutuksesta, verbin rektiosta ja sanojen kollokaatioista. Opiskelukentässä voi olla esim. tietoa hakusanan semanttisista suhteista, sananmuodostuksesta ja fraseologiasta.

Perussanakirjan *kysyä*-sana-artikkelin pohjalta voisi hahmotella kolmen hakukentän (A = reseptiokenttä, B = produktiokenttä, C = opiskelukenttä) mukaisesti seuraavanlaisen ehdotelman suomalaisen oppijan sanakirjan verbiartikkeliksi.¹³

kysyä *kysyn* : *kysyi* : *kysyisi* : *kysyköön* : *kysynyt* : *kysyttiin*

1 A koettaa kysymyksen avulla saada selville jotakin, tehdä kysymys *Kysyä hintaa, tietä, jonkun vointia. Voinko kysyä yhtä asiaa? Isä kysyi, missä olin ollut.*

B *kysyä joltakulta* (harv. *jostakin*) – *jotakin* (myös sivulause) *Eräs nainen kysyi minulta tietä apteekkiin. Kysyin pojilta, mikä mies se oli. "Mitä kuuluu?" hän kysyi. Kysy asiaa opintotoimistosta. Huom. joltakulta kun kyseessä on ihminen, jostakin kun kyseessä on paikka (erit. virasto, laitos tms.).*

C ANT. *vastata*; SANANM. *kysymys*; FRAS. *Ei kysyvä tieltä eksy* (sananl.).

2 A pyytää saada t. nähdä jotakin, pyytää saada puhua jonkun kanssa, pyytää jotakuta johonkin tehtävään tai toimeen, pyytää tietoja jostakin asiasta tai henkilöstä *Kysyä asuntoa, työtä, lupaa, neuvoa. Puhelimessa kysytään äitiä. Onko häntä jo kysytty töihin? Kysyä kokouksesta, Liisasta.*

¹³ Lyhenteet: ANT. = antonyymi, SANANM. = sananmuodostusta, FRAS. = fraseologiaa, sanontoja, SYN. = synonyymi.

B 1) kysyä joltakulta (harv. *jostakin*) – *jotakin* *En kysy lupaa keneltäkään. Rajalla meiltä ei kysytty passia. Oletko kysynyt kirjaa kirjastosta?* Huom. *jostakin* vain kun kyseessä on laitos, virasto tms. **2) kysyä jotakuta** *Onko kukaan kysynyt minua?* **3) kysyä jotakuta – johonkin** (harv. *joksikin*) *Pekkaa on kysytty ulkoministeriöön. Onko häntä kysytty jo pääministeriksi?* Huom. *joksikin* vain kun kyseessä on tietty virka, toimi tms. **4) kysyä joltakulta – jotakin ~ jostakusta** *Haluaisin kysyä opintotuesta. Voinko kysyä sinulta Liisasta?* Huom. *jotakin ~ jostakusta* käytetään silloin, kun halutaan saada jotakin tai jotakuta koskevia tietoja.

C SYN. *tiedustella* * **SANANM.** *kysytty* 'hyvin kaupaksi käyvä, suosittu' *kysytty tuote, kaupungin kysytyin lääkäri*

3 A vaatia, tarvita

B joltakulta ~ jotakin – jotakin *Sellainen yritys kysyy perustajaltaan pääomaa. Tämä työ kysyy aikaa ja vaivaa.* Huom. Subjektina vain harvoin henkilö, esim. *Vilkas lapsi kysyy vanhemmiltaan kärsivällisyyttä.*

Kyseessä on sana-artikkelin alustava hahmotelma, joka vaatisi vielä paljon kehittelyä. Esimerkiksi reseptikomponentin merkityksenselityksiä tulisi muokata yksinkertaisemmiksi, produktiokomponenttia – johon olen tässä lisännyt jokaiseen merkitysvarianttiin eksplisiittiset rektioidot – tulisi täydentää. Erityisesti opiskelukomponentin sisältöä pitäisi pohtia myös toisen ja vieraan kielen didaktiikan näkökulmasta.

5.2. Kaksikielinen verbivalenssisanakirja

Suomen kielen verbirektion monimuotoisuuden takia olisi yksikielisten oppijan sanakirjojen rinnalle tarpeen laatia suomen kielelle myös verbirektio- tai oikeammin verbivalenssisanakirjoja.¹⁴ Koska valenssiin ja rektioon liittyvät ongelmat eivät useinkaan ole pelkästään kieli- vaan myös kieliparikohtaisia, olisi kielenoppijalla ehkä eniten hyötyä kaksikielisestä valenssisanakirjasta, joka perustuisi verbin valenssinmukaisten määritteiden kieliparikohtaiseen kontrastointiin. Hyvärinen (2001) on osoittanut, kuinka esimerkiksi suomen *kysyä*-verbin erilaiset valenssimahdollisuudet ja niihin liittyvät merkitysnyanssit hahmottuvat, kun sitä peilataan saksankielisiin vastineisiin. Hyvärisen yhteenvetoa (s. 344–346) mukaillen voisi saksalaisille suomenoppijoille suunnatun verbivalenssisanakirjan sana-artikkeli *kysyä* näyttää seuraavalta:

¹⁴ Kaksikielisistä valenssisanakirjoista ks. esim. Järventausta (2001).

KYSYÄ¹
FRAGEN

1a 'tehdä kysymys'

- (joltakulta)
- jotakin

*Hän kysyi (meiltä) tietä.
Kysyin (pojilta), mikä mies se oli.*

"Mitä kuuluu?" hän kysyi.

b 'haluta saada t. nähdä jotakin'

- (joltakulta)
- jotakin

Minulta he kysyivät tunnussanaa.

Olin kysynyt sitä muutaman kerran.

'eine Frage stellen'

- (jmdn)
- etw

*Er fragte uns nach dem Weg.
Ich fragte die Jungs, was
für ein Mann er war.*

"Wie geht's?" fragte er.

'etwas haben bzw. sehen wollen'

- (jmdn)
- nach etw

*Sie fragten mich nach
dem Lösungswort.*

*Ich hatte mehrmals
danach gefragt.*

Anm. Wenn die Fragehandlung an eine Institution o.ä. gerichtet ist, wird anstellen des Kasus Ablativ (*joltakulta*) der Kasus Elativ (*jostakin*) verwendet, z. B.:

Kysyin kirjaa kirjastosta.

*Ich fragte nach dem
Buch in der Bibliothek.*

c 'pyytää'

- (joltakulta)
- jotakin

Leo kysyi neuvoa vaimoltaan.

'bitten'

- (jmdn)
- um etw

*Leo fragte seine Frau
um Rat.*

2 'tiedustella jonkun vointia tms.'

- (joltakulta)
- jostakusta ~ jostakin

Hän kysyi Liisasta.

'etwas von jmdm ~ etwas erfahren wollen'

- (jmdn)
- nach jmdm ~ etw /
- über jmdn ~ etw /
- wegen jmds ~ etw

Er fragte nach Liisa.

3 'tiedustella, onko joku tavattavissa'	'nach jmds Anwesenheit erkundigen'
• jotakuta	• nach jmdm
<i>Onko Peter kysynyt minua?</i>	<i>Hat Peter nach mir gefragt?</i>

KYSYÄ²

ERFORDERN

'vaatia, tarvita'	'erfordern, verlangen'
• (joltakulta)	• (jmdn)
• jotakin	• etw
<i>Tämä työ kysyy (sinulta) paljon kärsivällisyyttä.</i>	<i>Diese Arbeit erfordert (von dir) viel Geduld.</i>
<i>Sellainen yritys kysyy pääomaa.</i>	<i>Ein solches Unternehmen erfordert Kapital.</i>

Anm. Das Subjekt ist in der Regel ein abstraktes Substantiv, nur sehr selten eine Person.

Sana-artikkelin lähtökohdaksi on otettu *kysyä*-verbin kaksi erilaista saksalaista vastinetta: **kysyä¹** = *fragen* ja **kysyä²** = *erfordern*. Varsinainen leksikografinen kuvaus perustuu valenssinmukaisten määritteiden määrään ja muotoon: **kysyä¹**: **1** joltakulta jotakin, **2** joltakulta jostakusta/jostakin, **3** jotakuta; **kysyä²**: joltakulta jotakin.¹⁵ Lisäksi kulloisenkin "valenssi-variantin" merkitysvariantit eksplikoidaan, esim. **kysyä¹**: **1a** 'tehdä kysymys', **1b** 'haluta saada t. nähdä jotakin', **1c** 'pyytää', ja niitä valaistaan muutaman tyypillisen esimerkin avulla. Vaikka valenssikaavoille annetaan saksankieliset vastineet ja esimerkeille melko sanasanainen saksankielinen käännös, ei kyseessä kuitenkaan ole aito kaksikielinen valenssisanakirja, vaan ns. "kaksikielistetty" yksikielinen sanakirja.¹⁶ Tämä tarkoittaa sitä, että sana-artikkelit on laadittu kohdekielen rakenteiden ja merkitysvarianttien pohjalta (joskin joitakin merkitysvariantteja on jouduttu eriyttämään lähtökielisten vastineitten vihjeestä), ja lähtökieli eli käyttäjien äidinkieli toimii metakielenä ja sillä on sanakirjassa vain selittävä tehtävä.

¹⁵ Sulkeissa olevat määritteet ovat valinnaisia.

¹⁶ Termi "bilingualised versions learners' dictionaries" on peräisin Hartmannilta (1994).

6. Lopuksi

Olen pohtinut mahdollisuuksia parantaa suomea toisena ja vieraana kielenä opiskelevien tällä hetkellä vielä melko kehnoa sanakirjatilannetta. Toivon, että yhä kasvava suomen kielen opiskelijoiden joukko saisi pian käyttöönsä myös kunnollisia sanakirjoja – hyvää oppimateriaaliahan alkaa olla jo ilahduttavan paljon. Toivon myös, että sanakirjojen käyttö ja käytön opettaminen saisi yhä enemmän sijaa suomi toisena ja vieraana kielenä -opetuksessa, sillä hyvistäkin sanakirjoista ei ole mihinkään, ellei niitä osaa käyttää.

Lähteet

Sanakirjat

- Böger, Joachim–Diekmann, Helmut–Lenk, Hartmut–Schröder, Caren–Kärnä, Aino 2000: Suomi–saksa–suomi-sanakirja. WSOY, Helsinki.
 CD-Perussanakirja 1994: CD-Perussanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Edita, Helsinki.
- Hirvensalo, Lauri 1963: Saksalais–suomalainen suursanakirja. Deutsch–finnisches Grosswörterbuch. WSOY, Porvoo.
- Jönsson-Korhola, Hannele–White, Leila 1999 (1997): Tarkista tästä. Suomen sanojen rektioita suomea vieraana kielenä opiskeleville. 2., korjattu painos. Finnlectura, Helsinki.
- Klemmt, Rolf–Rekiaro, Ilkka 1999: Suomi–saksa–suomi-sanakirja. 2., laajennettu ja uusittu laitos Gummerus, Jyväskylä.
- Langenscheidts Universal-Wörterbuch Finnisch 1999: Finnisch–Deutsch, Deutsch–Finnisch. Herausgegeben von der Langenscheidt-Redaktion. Völlige Neubearbeitung. Langenscheidt, München.
- Nurmi, Timo 1998: Uusi suomen kielen sanakirja. Gummerus, Jyväskylä.
 ——— 1999: Suomen kielen sanakirja ulkomaalaisille. Finnish Dictionary for Foreigners. Gummerus, Jyväskylä.
- Suomen kielen perussanakirja 1990–1994: Suomen kielen perussanakirja I–III. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki.

Muut lähteet

- Aitchison, Jean 2003: Word in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon. Blackwell, Oxford.
- Bessonoff, Salli-Marja 2000: Suomen sanoja muunkielisille. – Virittäjä 104. 314–318.
- Engelberg, Stefan–Lemmitzer, Lothar 2001: Lexikographie und Wörterbuchbenutzung. Stauffenburg, Tübingen.

- Gass, Susan M.–Selinker, Larry 1994: Second language acquisition. An introductory course. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey.
- Hartmann, Reinhard R. K. 1994: Bilingualised versions of learners' dictionaries. – Fremdsprachen Lehrern und Lernen 23. 206–220.
- Hausmann, Franz Josef 1987: Die Vokabularisierung des Lehrbuchs oder: die Wortschatzwende. Präsentation und Vermittlung von Wortschatz in Lehrwerken für den Französischunterrichts. – Die Neueren Sprachen 86:5. 426–445.
- 1989: Wörterbuchtypologie. – Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie (red. Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand und Ladislav Zgusta). 968–981. Erster Teilband. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 5.1. Walter De Gruyter, Berlin.
- Hausmann, Franz Josef–Werner, Reinhold Otto 1991: Spezifische Bauteile und Strukturen zweisprachiger Wörterbücher: eine Übersicht. – Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie (red. Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand und Ladislav Zgusta). 2729–2769. Dritter Teilband. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 5.3. Walter De Gruyter, Berlin.
- Helbig, Gerhard 1998: Zum Verhältnis von Grammatik und Lexikon. – Zwischen Grammatik und Lexikon (red. Irmhild Barz und Günther Öhlschläger). 1–10. Linguistische Arbeiten 390. Niemeyer, Tübingen.
- Heringer, Hans Jürgen 1996: Deutsche Syntax dependentiell. Stauffenburg, Tübingen.
- Hyvärinen, Irma 2001: Verben des Fragens im Wörterbuch und im Text. – Von der mono- zur bilingualen Lexikografie für das Deutsche (red. Jarmo Korhonen). 337–359. Finnische Beiträge zur Germanistik 6. Peter Lang, Bern.
- Järventausta, Marja 2001: Gedanken über ein deutsch-finnisches Valenzwörterbuch. – Von der mono- zur bilingualen Lexikografie für das Deutsche (red. Jarmo Korhonen). 263–281. Finnische Beiträge zur Germanistik 6. Peter Lang, Bern.
- Karlsson, Fred 1998: Yleinen kielitiede. Uudistettu laitos. Yliopistopaino, Helsinki.
- Kromann, Hans-Peder–Riiber, Theis–Rosbach, Poul 1991: Theory of Bilingual and Multilingual Lexicography I: Principles and Components. – Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie (red. Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand und Ladislav Zgusta). 2711–2728. Dritter Teilband. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 5.3. Walter De Gruyter, Berlin.

- Kühn, Peter 1994: Lernwörterbuch und Wortschatzarbeit. Anregungen aus der Werkstatt eines Wörterbuchschreibers. – Fremdsprachen Lehrern und Lernen 23. 235–254.
- Masonen, Virpi 2003: Sanasto, opettaja ja kielenoppija. – Suomi kakkonen. Opas opettajalle (toim. Marjo Mela ja Pirjo Mikkonen). 93–105. Tietolipas 198. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pajunen, Anneli 1999: Suomen verbirektiosta. Verbin argumenttirakenteen jäsenten valinnasta. Yleisen kielitieteen julkaisuja. Turun yliopisto.
- Sanaston opettamisen uudet haasteet 1989: Sanaston opettamisen uudet haasteet. Sanaston opettaminen ja oppiminen (toim. Sauli Takala). Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B. Teoriaa ja käytäntöä 44. Kasvatustieteiden tutkimuslaitos, Jyväskylä.
- Siitonen, Kirsti 1999: Agenttia etsimässä. *U*-verbijohdokset edistyneen suomenoppijan ongelmana. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 63.
- Wiegand, Herbert Ernst 1999: Artikel einsprachiger Lernerwörterbücher, Textgestaltwahrnehmung und Suchbereichsstrukturen. Plädoyer für übersichtliche Printwörterbücher im Zeitalter der Neuen Medien. – Linguistik und Deutsche als Fremdsprache (red. Bernd Skibitzik und Barbara Wotjak). 259–281. Festschrift für Gerhard Helbig zum 70. Geburtstag. Niemeyer, Tübingen.
- Zöfgen, Ekkehard 1994: Lernerwörterbücher in Theorie und Praxis. Ein Beitrag zur Metalexikographie mit besonderer Berücksichtigung des Französischen. Lexicographica, Series Maior 59. Niemeyer, Tübingen.

Interferenssi suomen kielen fonetiikan opetuksessa

Elena Bogdanova
Petroskoin pedagoginen yliopisto

1. Teoreettisia lähtökohtia

Interferenssi on keskeinen käsite puhuttaessa vieraan kielen oppimisesta ja opetuksesta. Tämä ilmiö ymmärretään eri tavoin, ja ilmiölle on annettu erilaisia määritelmiä. Lingvistit näkevät interferenssin juuret kielen mekaniikassa. Lingvistiksi näkökulmasta interferenssi on siis kahden kielen rakenteiden ja rakenne-elementtien vuorovaikutusta (Mikhailovskaya 1988: 53). Psykolingvistiikka puolestaan määrittelee interferenssin "puhemekanismien ristiriitaiseksi vuorovaikutukseksi, jonka kielisysteemien objektiivinen erilaisuus saa aikaan" (Popova 1985: 35). Interferenssiä esiintyy siis vain silloin, kun kielenoppijan lähdekielen foneettiset, kieliopilliset tai muut piirteet poikkeavat vastaavista kohdekielen ominaisuuksista (Bulgakova 1988: 71).

Interferenssiprosessi on puhujan ja kuulijan kontaktikielten keskinäistä sopeuttamista, jonka seurauksena esiintyy aina kielinormien vaihtelua. Kaikki tutkijat ovat yksimielisiä siitä, että interferenssi ilmenee kaikilla kielen tasoilla: foneettisella, leksikaalisella, morfologisella ja syntaktisella (Skiba 1997). Vierasta kieltä opiskeleva siirtää tiedostamattaan oman äidinkielen sääntöjä ja omaksuttuja ilmaisutapoja kohdekieleen.

Interferenssi voi ilmetä kummassakin kielessä samassa määrin tai sen voimakkuus voi vaihdella. Kielididaktikassa on kehitetty ja käytetty useita interferenssin luokittelutapoja. Esimerkiksi Kornev (1977) mainitsee neljä tyyppiä:

- 1) lingvistinen interferenssi
- 2) puheinterferenssi
- 3) kommunikatiivinen interferenssi
- 4) ekstralingvistinen interferenssi

Eräissä luokitteluissa (Mikhailovskaya 1988: 53–58) käytetään puolestaan kolmea jakoperustetta:

- 1) Suunnan mukaan
 - a. suora interferenssi
 - b. kaksisuuntainen – käänteinen interferenssi
- 2) Puhetoiminnan lajin mukaan
 - a. reseptiivinen interferenssi
 - b. produktiivinen interferenssi

- 3) Ilmentymisen mukaan
 - a. havaittava tai latenttinen interferenssi
 - b. intralingvaalinen tai interlingvaalinen lingvistinen interferenssi
 - c. ensimmäisenä, toisena jne. opitun vieraan kielen interferenssi

2. Tutkimuksen tavoitteet ja aineisto

Olen tutkinut interlingvaalista interferenssiä foneettisella tasolla. Kohdekielenä on ollut suomi ja lähdekielinä venäjä ja englanti.

Tutkimuksessani olen pyrkinyt löytämään vastaukset seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Minkätyyppisiä virheitä esiintyy suomenoppijan puheessa segmenttisellä ja prosodisella tasolla?
- 2) Kumman kielen interferenssi on voimakkaampaa, venäjän vai englannin?

Tutkimusaineistonani ovat vuonna 2003 Petroskoissa äänitetyt nauhoitukset. Informantteini ovat olleet Karjalan valtiollisen pedagogisen yliopiston ensimmäisen vuosikurssin opiskelijat (20 opiskelijaa), jotka opiskelevat suomea vieraana kielenä. Heidän äidinkieltensä on venäjä ja ensimmäinen vieras kieltensä englanti. Tutkimuksessani olen tarkastellut sekä opiskelijoiden lukupuhuntaa että spontaania keskustelua.

Aluksi tutkin suomen kielen vokaalien ja konsonanttien ääntämystä. Samalla luokittelin virheet interferenssin kategorioihin (Lebedeva 1981: 14–17):

- 1) eriyttämättä jättäminen (kielenoppijat eivät pysty erottamaan vieraan kielen foneemeja),
- 2) ylieriyttäminen (vieraan kielen fonologiseen systeemiin lisätään äidin kielen tai opetellun vieraan kielen fonologisia piirteitä),
- 3) substituutio (vieraan kielen foneemeja korvataan samankaltaisilla äidinkiellisillä äänneyksiköillä).

Lopuksi analysoin myös opiskelijoiden puheintonaatiota ja sitä, miten he painottavat sanoja.

3. Tutkimustulokset

Tutkimuksessani nousi esiin seuraavanlaisia ongelmatyyppejä:

Segmenttinen taso

1. Vokaalit (suomen kielen vokaalijärjestelmästä johtuvia ongelmia)
 - a. Etuvokaalit *ä ö y* korvataan takavokaaleina *a o u* (**tama*) erityisesti sanan lopussa. Venäjän kielen vokaalisysteemistä puuttuvat yllä mainitut etuvokaalit, joten korvaamisella pyritään helpottamaan ääntämystä.
 - b. Joskus *e ä y* ääntyvät vastaavina venäjänkielisinä äänneyhdistelminä, jotka ovat *ja ju je* *[jaiti].
 - c. *ä* lausutaan *e:nä* (väljä > puolisuuppea) [*hen].
 - d. Vokaalit *ö ä* korvataan englanninkielisillä *æ*:llä ja *æ*:llä (*apple, bird*) *[pæytæ].
 - e. *o* ääntyy redusoituneena *[Petraskoi].
 - f. Pitkät vokaalit ääntyvät lyhyinä *[amu].

Vokaalien ääntämystä koskevat virhetyypit aineistossani olivat yleisyysjärjestyksessä (sulkeissa virheiden määrä):

- 1) substituutio (*ja ju je*) (57)
- 2) eriyttämättä jättäminen (*ä-a*), reduktio (39) ja
- 3) substituutio englanninkielisillä äänneillä (*ä > æ, ö > æ*) (16).

2. Konsonantit

- a. Konsonantit liudentuvat *[su^hi tul^hin hän].
- b. Apikaaliset *t d n* ääntyvät dorsaalisina venäjänkielisinä *[tina, kadun].
- c. *s*-artikulaatiossa kielen kärki koskettaa alaetuhampaita vasten (suomen kielessä se lähenee alveolien keskiosaa) *[sana].
- d. Laryngaalinen *h* ääntyy postlingvaalisena *[Huomenta]!
- e. *k p t* aspiroituvat *[k'issa, p'aita].
- f. Lyhyet konsonantit esiintyvät pitkinä ja päinvastoin *[apelsini].
- g. *r* esiintyy frikatiivisena englannin mallin mukaan *[řuma].
- h. *ŋ* korvataan äänneyhtymillä [ng] tai [nk] *[kenkä, Helsingissä].

Konsonanttien ääntämystä koskevat virhetyypit aineistossani olivat yleisyysjärjestyksessä:

- 1) substituutio (*t, d, s, h*) (330)
- 2) ylieriyttäminen (*t, l, s* liudentuneet) (117) ja
- 3) eriyttämättä jättäminen (pitkät konsonantit esiintyvät lyhyinä) (42).

Prosodinen taso

1. Paino

- a. Pääpaino on viimeisellä tavulla **oppi'las, ikku'na*. Venäjän kielessä paino voi olla millä tavulla tahansa; suomessa se taas ei voi sijoittua viimeiselle tavulle.

- b. Sivupaino on pääpainoa voimakkaampi *minen*-loppuisissa sanoissa *'laula'minen, 'opiskele'misesta*. Venäjän kielessä kvantitatiivinen paino perustuu vokaalin kestoan.
- c. Pääpaino on toisella tavulla **ho'tellissa, mu'siikkia*.
- d. Väärää painoa esiintyy yhdyssanoissa **mielenkin'toiset*. Opiskelijat eivät hahmota yhdyssanan osien rajaa.

2. Intonaatio

- a. Nousevaa intonaatiota esiintyy väitelauseissa: *Minä olen ↗ Tatjana. Äitini on paras ↗ ystäväni.*
- b. Nousevaa intonaatiota käytetään kysymyslauseissa (eniten virheitä: 25): *Mitä ↗ kuuluu? Entä ↗ sinulle?*

Näissä esimerkeissä on nähtävissä venäjän kielen prosodisen systeemin vaikutus. Venäjässä nousevaa intonaatiotyyppiä käytetään yleisesti.

Kaikkien yllä mainittujen virheiden analyysin perusteella päädyin tulokseen, jonka mukaan venäjän kielen vaikutus petroskoilaisen suomenoppijan ääntämykseen on englantia voimakkaampaa. Englannin kielen osuus on vain neljä prosenttia.

4) Opetusmenetelmät

Lopuksi esitän vielä pari opetusmenetelmää, joiden avulla interferenssin voi voittaa tai ainakin vähentää sitä. Aivan ensimmäiseksi on todettava, että opetuksessa on vierasta kieltä pakko verrata oppijan äidinkieleen, koska äidinkieli ja uusi kielikoodi ovat keskenään aktiivisessa vuorovaikutuksessa. Kontaktikielten vertaileva kontrastiivinen analyysi paljastaa kielisysteemien eroavuuksia ja osittaisia yhtäläisyyksiä.

Kontrastiivisen lähestymistavan rinnalla vieraan kielen ääntämyksen opetuksessa on tehokasta käyttää analyttis-imitatiivista menetelmää, joka edellyttää seuraavaa opetuslogiikkaa:

- 1) äänteen artikulaation selittäminen
- 2) äänteen demonstrointi eli esittely
- 3) kontrastiivinen vertailu äidinkielen tai opetellun vieraan kielen äänteen artikulaatioon ja sen fonologisiin ominaisuuksiin
- 4) kuuntelu- ja eriyttämisharjoitukset
- 5) produktio

Aluksi äänneitä harjoitellaan erikseen, sitten sanoissa ja lauseissa.

Haluan esittää myös esimerkin omasta opetuskokemuksestani fonetiikan oppitunnilta. Esimerkkinä on suomen kielen *t*-äänne:

- 1) Käsitellään äänten foneettinen kuvaus.
- 2) Tarkastellaan äänten artikulaatiota ja kuvaa (kielen kärki koskettaa alveolin etuosaa heti ylätuhampaiden takana). Suomen kielen *t* eroaa venäjän kielen *t*:stä, jossa kielen selän etuosa koskettaa ylätuhampaita ja alveolin etuosaa.
- 3) Tehdään kuuntelutehtäviä.
- 4) Äännettä toistetaan yhdessä, vuorotellen. Kuuntelen jokaisen opiskelijan ääntämystä ja samalla korjaan virheitä.
- 5) Jokainen oppilas lukee itse sanoja, joissa esiintyy *t*-äänne.

Kielenoppijalle on mielestäni hyvä selittää, että vieras aksentti ei suinkaan ole maailmanloppu – emmehän opeta vakoilijoita! Tärkeintä on tulla ymmärretyksi.

Olen samaa mieltä Eila Hämäläisen ja Sirku Latomaan kanssa siitä, että opiskelijoiden ei tarvitse tavoitella juuri äidinkielen kaltaista ääntämystä; jokaisella on oikeus puhua omalla tavallaan, myös suomen kieltä (Latomaa–Hämäläinen 2003: 6).

Lähteet

- Bulgakova, T. V. 1988: K analizu yazykovyh trudnostey.– Lingvisticheskoye opisaniye raznosistemnyh yazykov: Sbornik nauchnyh trudov (toim. D. S. Sadullayev). 70–74. TashGU, Tashkent.
- Kornev, V.A. 1997: Sopostavitelnaya semanitka i problemy mezhyazykovoy interferenciyi. – Mezhdunarodnaya nauchnaya konferenciya "Yazykovaya semanitka i obraz mira". Kazan.
- Latomaa, S.–Hämäläinen, E. 2003: Mitä kuuluu? Suomen kielen kuuntelu- ja ääntämisharjoituksia. Finn Lectura, Helsinki.
- Lebedeva, U.G. 1981: Posobiye po fonetike russkogo yazyka. Vysshaya shkola, Moskva.
- Mikhailovskaya, N.G. 1988: Voprosy tipologii interferentnyh yavleniy v russkoi rechi bilingva. – Metody sopostavitelnogo izucheniya yazykov. 53–58. Nauka, Moskva.
- Popova, T.V. 1985: Yazykovaya interferenciya i prichiny yeye vozniknoveniya v rechi. – Metodika obucheniya inostrannym yazykam (toim. I. F. Komkov). 35–38. Vysheyskaya shkola, Minsk.
- Skiba, Richard 1997: Code switching as a Countenance of language interference – [www.iteslj.org/ articles/skiba](http://www.iteslj.org/articles/skiba) – CodeSwitching.

Eesti keele piirkondlikud aktsendid

Ellen Niit

Tartu ülikool

1. Sissejuhatus

Eesti ühiskeele häälduses ei ole ranget normi, on “pigem suulises ühiskeeles [- - -] kujunenud tegelike häälduseelistuste kirjeldusi ning selgitusi” (Kraut–Liivaste–Tarvo 1998: 11). Varasemas eesti keele foneetikas on mainitud, et eesti rahvuskeele hääldamises on tänini kõikuvusi ja ebajärjekindlusi eriti just palatalisatsiooni, väldete, *h* ja diftongide tarvitamises (Ariste 1953: 6). Kõikuvust ühiskeele häälduses põhjustab piirkondlik, sotsiaalne ja kõne-situatsioonist sõltuv varieerumine. Eesti eri piirkondadest pärit inimeste kõnekeelt ilmestavadki mõningad häälduse erijooned ja teatud määral erinev sõnakasutus. Kõrvalekallet üldisest hääldusest peetakse tavaliselt aktsendiks. Aktsent on nende häälduslike joonte kumulatiivne kuuldeline efekt, mis identifitseerivad inimese regionaalse või sotsiaalse päritolu (Crystal 2000: 2). Piirkondlike aktsendinähtusi eesti keeles pole veel igakülgset käsitletud. Nende üldproblematika on esitatud Karl Pajusalu hiljuti ilmunud ülevaates (Pajusalu 2003). Piirkondlik aktsent ei ole ainult vanade murdejoonte säilimine või teadlik säilitamine, mis toimub siis, kui teatud murdejooned on kujunenud mingi piirkonna identiteedi näitajaks. Häälduses võib piirkondlikult välja kujuneda ka uuendusi, millel võivad olla antud piirkonnale omased sisemised või välised tekkepõhjused. Eesti äärealadel võivad regionaalsed aktsendid olla tekkinud keelekontaktide tagajärjel; regionaalne aktsent peegeldab isikute regionaalset identiteeti (Pajusalu 2003: 110). Kuna aktsentide uurimine on algusfaasis, on võimalik rääkida ainult iseloomulikest foneetilisest joontest, mis pärinevad perifeersete regioonide murretest (Pajusalu 2003: 111). Käesolev artikkel tutvustabki Tartu Ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete õppetooli uurimisprojekti „Eesti keele piirkondlikud aktsendid“, mida toetab sihtasutus Eesti Teadusfond (grant nr 5812). Uurimise käigus tuvastatakse väljavalitud piirkondade kõige silmatorkavamad erijooned, koostatakse aktsentide eksperimentaalfoneetiline ja sotsiolingvistiline üldiseloomustus. Uurimismaterjali saamiseks määratakse kindlaks regioonid, kust lindistatakse ühiskeelt kõnelevaid antud piirkonna sünnipäraseid elanikke.

Üldrahvaliku kirjakeele kasutus on nivelleerinud kohalikud mured. Kirjakeel on teadlikult omaks võetud ja see on vana murdekeele välja tõrjunud. Kui aga murdekeele struktuur on väga erinev kirjakeele omast, on põhjust oletada, et vanu murdenähtusi võiks mingil määral olla veel kõnes säilinud. Murdekirjelduste põhjal lahknevad eesti kirjakeelest enim Eesti äärealadel läänes, kirdes ja kagus asetsevad mured. Hiljutises uurimuses on hinnatud eesti murrete ja kirjakeele sarnasust ning arvatud välja iga murde ühisosa

kirjakeelega. Uurimusest selgus, et kõige kirjakeelsem on põhjaeesti keskmurre ja sellele järgnevad ilma omavahelise olulise erinevusega põhjaeesti idamurre (ühisosa kirjakeelega 50 %), läänemurre (ühisosa 47,2 %), kirderannikumurre (ühisosa 45,9 %). Oluliselt väiksem on saarte murde ühisosa (36,3 %), sellele järgnevad omakorda lõunaeesti murded, kus ühisosa kirjakeelega on väiksem (30,7%-st Tartu murdes kuni 18,7 %:ni Võru murdes) (Pajusalu 1997: 170–172; joonis 2). Sellest arvutusest järeldub, et vaadelda tuleb esmajoones neid murdeid, kus ühisosa kirjakeelega on väiksem, kuna nendes on säilinud enam murdepärast.

Aktsentide uurimine on esmajoones häälduse uurimine. Hääldusnähtuste puhul peetakse püsivamateks prosoodilisi nähtusi, millest eesti murrete puhul on olulisemad kvantiteet ja intonatsioon. Piirkondlikke erinevusi on ka murrete palatalisatsioonis, häälikulises ehituses, eriti vokaalisüsteemides. Piirkondlike aktsentide uurimist on alustatud lõunaeesti ja kirderanniku murdega ning seda on kavas laiendada Lääne-Eestile.

Lõunaeesti murrete puhul on lähemalt uuritud kvantiteedisüsteemi (Parve 2003) ja häälikusüsteemi, millest on põhjalikumalt uuritud vokaale (Pajusalu jt 2000). Üksikasjalikum käsitlus puudutab Võru pikkade vokaalide kvaliteedi muutumist (Teras 2003). Võru murdele väga karakterne on õ-harmonia, s.t taga-*e* hääldamine järgsilpides (nt *tulõ*). Konsonantismi osas iseloomustab Võru murret põhjaeesti murretes mitteesinevate häälikute (nt afrikaat ja larüngaalklusiil) olemasolu. Tunnuslikud piirkonnale on sõnalõpulise konsonandi *s* ja klusiilide tugevam hääldus (nt *näiss*, *tulõp*) (vt lähemalt „Lõunaeesti häälikud“ II 2003). Ka häälik *h* on lõunaeesti südaalal esindatud igas positsioonis. Kirjakeelest ja põhjaeesti murretest sootuks erinev on Võru palatalisatsioon, mille akustilise olemuse selgitamisega on alustatud (Vodi 2003).

Kirderannikumurde erijoonteks on murdeülevaadete põhjal (nt Must 1987) vältevahelduse ja palatalisatsiooni puudumine, keskkõrgete pikkade vokaalide *ee*, *oo* ja *öö* diftongistumine, algupäraste *i*-lõpuliste diftongide järekomponendi säilimine (nt *päiv*), kohati säilinud vokaalharmonia, vokaalide sise- ja lõpukao ning murde lääneosas ka *õ* puudumine ning teised häälikulised nähtused. Värsketes uurimustes on vaatluse all olnud kvantiteedisüsteem ja selle dünaamika ning põhitooni karakteristikud (Kalvik 2004; Juuse 2004).

2. Lääne-Eesti häälduse olulisemaid jooni

Keeleliselt kuuluvad Lääne-Eestis kõneldav läänemurre ja Lääne-Eesti saartel kõneldav saarte murre põhjaeesti murrete hulka. Lääne-Eestis mandriosa ja saared moodustavad üsna ühtse keelelise ning kultuurilise ala. Lääne-Eesti mandril kõneldavat läänemurret räägitakse Läänemaal ja

Pärnumaal. Läänemurde põhjaosas märgab suuremat ühtsust keskmurdesse kuuluva Harjumaa keelega, murde lõunaosas on aga Lõuna-Eesti Mulgi murde mõjusid. Lääne-Eesti keskosas kõneldaval läänemurdel ja Põhja-Viljandimaal kõneldaval keskmurdel on palju sarnast. Muhu saarel kõneldav murrak on läänemurde ja saarte murde vaheline siirdemurrak, kus saaremaalikke tüüpilisi murdejooni on vähem. Teisalt on tal siirdemurrakuna ühisjooni isegi üle läänemurde keskmurde lääneosaga. Saaremaa idaosas on rohkem lääne-eestilisi keelejooni. Saaremaa lääneosa keel on üsna vanapärase ja häälduslikust aspektist eripärane, mille põhjuseks võiks pidada kontakte rootsi keelega. Hiiumaa on oma asustuse saanud peamiselt Saare- ja Muhumaalt ja seetõttu on Hiiumaa säilitanud ja edasi arendanud vanu keelenähtusi (Ariste 1939: 271). Väga arhailine on Kihnu murrak, kuid samas on tal ühist ka läänemurdega (nt ühine merendusala sõnavaara). Süstemaatilisi muutusi on toimunud Kihnu vokalismis. Neist võiks nimetada tagavokaalsete sõnade esisilbi *i* muutumist *jõ*-ks (nt *jõlus* *ljõnd* 'ilus lind') ja eesvokaali *ä* muutust *a*-ks koos sõnaalgulise konsonandi peenendusega (nt *napp* ~ *njapp* 'näpp'). Samasugust nähtust kohtab ka Võru murdes. Kihnus esineb tavapärasest erinevaid diftonge (nt *eü*-diftong: *keiis* 'kõis', *leül* 'leil') ja põhjaeesti murrakutest ainukesena järjekindel vokaalharmoonia, muu hulgas ka *õ*-harmoonia.

Lääne-Eesti keele hääldust ei ole varem akustiliselt käsitletud, küll on aga olemas traditsioonilised murdekirjeldused, millele toetub ka käesolev ülevaade (Juhkam–Sepp 2000, Lonn–Niit 2002). Lääne-Eesti keele puhul käsitletakse kõigepealt üldisi hääldusnähtusi, pärast aga vaadeldakse eraldi täpsemalt saarte ja läänemurdele kõige iseloomulikumaid jooni. Üldistest lääne-eestilistest laiema levikuga nähtustest vaadeldakse kvantiteeti, palatalisatsiooni ning mõningaid konsonantismi- ja vokalisminähtusi nii pearõhulises kui ka järgsilbis.

Kvantiteedist

Kvantiteedisüsteemis, kui pidada silmas ühiskeele teise ja kolmanda välte fonoloogilist vastandust, Lääne-Eestis kõrvakaldeid ei ole. Üksikutes sõnatüüpides või sõnavormides esineb siiski lokaalseid ja sporaadilisi erinevusi. Oodatava kolmanda välte asemel on hääldatud näiteks mõnede verbitüüpide infinitiivis ja gerundiumis teisevältelised vormid (nt *tunda* : *tundes*, *oida* 'hoida'). Tugevaastmeline on kahesilbiliste tüvede singulari inessiiv, mis on iseloomulik kogu läänepoolsele Eestile (nt *keeles*, *aukus* 'augus', *randas* 'rannas'). Läänemurde välde puhul väärib märkimist morfofonoloogiline areng, mis seostub *sepp*-tüüpi sõnade pluurali partitiiviga. Põhja-Eesti murretes ja eesti kõnekeeles moodustatakse see formatiiviga *si* tugevaastmelisest tüvest (nt *jalgasi*, *sokkisi*), läänemurdes aga nõrgaastmelisest tüvest (nt *sokisi* 'sokke').

Palatalisatsioonist

Eesti murretes on erinevaid palatalisatsioonitüüpe. Üldiselt iseloomustab Lääne-Eesti regiooni (v.a Hiiumaa ja Läänemaa mõned rannikualad) palatalisatsiooni olemasolu, kuid samas on selle realisatsioonis rida olulisi piirkondlikke erinevusi. Nagu juba mainitud, puudub Hiiumaal peenendus üldse. Lääne-Eestis esineb üldiselt tavaline põhjaeestiline peenendustüüp, kus peenendub dentaalkonsonandi esiosa nii tüve *i* või *j* säilimise kui kao korral. Järjekindel on seda tüüpi peenendus Pärnumaal, kus peenenduvad nii üksik- ja geminaatkonsonandid kui konsonantühendid. Konsonant pika vokaalainese järel ja lühike üksikkonsonant on läänemurdes mõnikord peenendatud, kuid Saaremaal seal peenendust ei ole. Harva peenendub läänemurde keskosas geminaat-*t* järgsilbis. Muhu ja Kihnu saarel haarab peenendus enamikku konsonante *i* kao puhul. Saaremaal ja läänemurde kesk- ja edelaosas kaotavad dentaalid *i* olemasolu korral paradigmas peenenduse (nt *kaśs* : *kassi*). Üksikasjalikuma ülevaate *i*-eelse konsonandi palatalisatsioonist eesti murretes on esitanud T.-R. Viitso (Viitso 2003: 189–192; joonis 18).

Vanas murdes ilmneb ka epenteetiline palatalisatsioon, mille puhul tekib ülilühike vokaal *i* või *e*, mis eelneb palataliseerimata konsonandile. Tugevamalt tuleb see esile läänemurde põhja- ja edelaosas (nt *kaⁱmm* 'kamm', *paⁱpp* 'papp', *noⁱkk* 'nokk', *la^eha* 'lahja') ning Kihnus (nt *nä^ekk* 'näkk'). Peenendusefekti saavutamiseks võidakse moodustada täisvokaal *i* või *e* konsonandi ette (nt *kaiss* : *kassi*, *kuitsikas* 'kutsikas', *vaeht* : *vahi* 'vaht'). Epenteesi esineb rohkem siiski Lõuna-Eesti Tartu murdes (Keem 1959: 145–151), Mulgi murdes (Tanning 1961: 25–27), kohati ka mujal.

Erinüansina tuleks mainida, et Saaremaal, läänemurde põhja- ja edelaosas ning ka keskmurde lääneosas on epenteetiline *i* madaldunud ja ülipikad tagavokaalid *aa* ja *oo* lühenenud, moodustades vastavalt *e*-lõpulise vokaalijärjendi *ae* ja *oe* (nt *paet* 'paat', *roes* 'roos'). Muhus, kus pikad vokaalid diftongistuvad, tekib nimetatud positsioonis kolme vokaali järjend (nt *poaet* 'paat'), Kihnu saarel aga kirjakeelest sootuks erinevaid diftonge (nt *puät* : *puadi* 'paat', *kuek* : *kuõgi* 'kook').

Palatalisatsiooniga seostub tüvetüüp, kus konsonandi ja *j*-hääliku ühend assimileerub (nt *nälläne* 'näljane', *sellast* 'seljast', *välja* ~ *välla*). Epenteetiliselt on sõnuti kujunenud muutus *lj* > *il* ~ *el* (nt *palju* > *pallu* ~ *pailu* ~ *paelu*).

Tugev palatalisatsioon on pluraali partitiivi *a*-formandi puhul peamiselt *i*-tüvelistes sõnades (nt *vaⁱna* 'vanne', *süⁱssa* 'süsi', *kuⁱrka* 'kurke'). Nähtuse peamine levila on läänemurre, v.a Pärnumaa lõunaosa. *a*-lõpulist partitiivi kohtab saarte murdes enamasti vaid Ida-Saaremaal, Muhus ja Kihnus. *a*:line pluraali partitiiv on levinud ka kesk- ja idamurdes, *o*-, *u*-tüvelistest sõnadest ka Võru murde idaosas ning Võnnus (Juhkam–Sepp 2000: 49).

Sõnaalgulisest *h*:st

Konsonantismi puhul on eesti keeles huvipakkuv sõnaalgulise *h* probleem. Üldiselt on sõnaalgulise *h* hääldamine orienteeritud kirjakeele normile. Sõnaalgulise *h* hääldamine või selle puudumine ja varieerumine sõltub pigem registrist kui aktsendierinevusest kõnes (Pajusalu 2003: 110). Põhja-Eesti mandrimurretes on *h* sõna algusest tänapäeval täiesti kadunud. *h* on säilinud Võru murde alal. Saarte murdes esineb sõnaalgulist *h*:d Hiiumaal Pühalepa kihelkonnas ja haruharva Reigi murraku idaosas varasema rootsikeelse rahvastikuga aladel (Ariste 1939: 171–173; joonis 36) ning Lääne-Saaremaal Kihelkonna murraku lääneosas. Kirderannikumurde Kuusalu rannakülade vanapärases murrakus on see tänini püsinud (Must 1987: 87). Läänemurdealadel on 1940ndatel aastatel kuulnud *h*-d veel Kullamaal ja 1966. a ka Ridalas (Valmet 1970: 24). Sõnaalgulise *h* hääldamise probleemi kirjakeeles on käsitletud ka sotsiolingvistika meetodeid rakendades (Cui 1999). Võib oletada, et vanadel *h*-aladel erineb hääldus ühiskeele ja ilma *h*:ta murrete hääldusest.

Vokaalide kvaliteedimuutustest

Pearõhulise silbi vokalismi puhul pakub huvi vokaalide kõrgenemine, pikkade vokaalide diftongistumine ja diftongide esinemus. Järgsilpide vokalismist vaadeldakse reduktsiooni ja lühidalt järgsilbi diftonge.

Vokaalide kõrgenemise puhul on muutus $\ddot{a} > \varepsilon$ olnud iseloomulik pikale vokaalile, kust see on laienenud ka lühikesele vokaalile ja diftongidele. Nähtus on omane eriti Saaremaa läänepoolsetele ja Hiiumaa murrakutele (v.a saare lääneosas paiknev Reigi murrak). Läänemurdes esineb nähtust kohati endistel eestirootsi keele aladel Noarootsis, aga ka Läänemaa rannikualadel Lääne-Nigulas, Ridalas, Hanilas, Martnas ning Kullamaal. Üldiselt on peetud võimalikuks, et Lääne-Eestis on $\ddot{a} > \varepsilon$ muutuseks kõrvaltegurina kaasa mõjunud eestirootsi murded (Ariste 1931: 79). Rootsi keele mõju arvestamine Hiiumaal ei ole siiski ilmtingimata tarvilik, kuna tegu võib olla eesti keeles eneses toimunud arenguga. Hiiumaal on see muutus kindlasti nõnda vana, et ta juured ulatuvad Hiiumaa-Saaremaa ühisaega (Ariste 1939: 113).

Keskkõrged ülipikad vokaalid kõrgenevad, kuid kuulmismulje põhjal teisevältelised vokaalid ei kõrgene. Lääne-Eesti rannikuosas, Saaremaal (v.a idaosas) ja Hiiumaal võib vokaal olla kõrgenenud nii ülipikas kui ka pikas kestusastmes. Siiski on Saaremaa äärealadel (nt Kihelkonna põhjaosas) ja läänemurde Läänemaa murrakutes kirjeldatud üksiksõnuti nõrka diftongistumist. Keskkõrgete ülipikkade vokaalide kõrgenemist esineb ka Lõuna-Eestis, kuid see on ulatuslikum kui Lääne-Eestis.

Keskkõrged ja ka madalad vokaalid diftongistuvad peamiselt ülipikas (harva pikas) kestusastmes Ida-Saaremaal, Muhus, Kihnus ja läänemurde edela- ja loodeosas (*aa > oa ~ ua, ää > ea ~ ia; ee > ie, oo > uo, öö > üö*; Kihnus *ää > iä, öö > üe, oo > ue ~ uõ*).

Diftongide esinemus on piirkonniti erinev. Algupäraste diftongide järelkomponendi madaldumine või assimileerumine esiosisega nõrgaastmelistes vormides on laiema levikuga nähtus. Selle levila ulatub mandriosas läänemurdesse, kust see liigub edasi Muhu saare kaudu ka Ida-Saaremaale (nt *leib : le(e)va, saun : saona*). Lõuna pool on nähtus jõudnud ka Kihnu saarele. Vanad *i-lõpulised* diftongid, mis kirjakeeles on tavaliselt *e-lõpulised*, assimileeruvad tihti. Nähtus on omane eriti *äe*-diftongile, kuid iseloomustab ka hilisdiftongi *öe* (nt *päev > pääv, söed > sööd*). Hilisdiftongid (nt *tuba : tua*) ei madaldu tavaliselt Saaremaa lääneosa murrakutes ega ka läänemurdes, kuid diftongiosiste püsimine või madaldumine on eriti Pärnumaa murrakute osas varieeruv.

Järgsilpide vokalismist

Eesti keelt on peetud tugevalt tsentraliseeritud keeleks, kus rõhuolude tõttu on ühele sõnaosale keskendatud häälikute kvantiteedi, kvaliteedi ja tonaalsuse nähtused. Selleks sõnaosaks on esisilp, mis kannab tugevat tsentraliseerivat rõhku ja mille tõttu sõna rõhututes silpides esinevad igasugused häälikute reduktsioonid, lõpu- ja sisekaod (Ariste 1939: 29). Pearõhu kinnitumine sõna esisilbile ja tugevnemine on toonud kaasa hulgaliselt faktoreid, mis on mõjutanud sõnade hääldust. Järgsilpide vokaalimuutused, eriti madalate ja keskkõrgete vokaalide osas, on väga iseloomulikud lääne-eestilikule hääldusele. Järgsilpide vokalisti erijoontest võiks eriti esile tuua järgsilpide vokaalide kestust, reduktsiooni ja vanade diftongide esinemist.

Eesti kirjakeele kohta on väidetud, et sõna teise silbi vokaal on tavaliselt ikka poolpikk, kui sõna esimene silp pole ülipikk. Poolpikk vokaal tuleb kuuldavale pikemaiski kui kahe silbilistes sõnades (Ariste 1953: 91, 93). Nii on see ka läänepoolse Eesti murretes. Teise poolpika silbi venitamine koos omapärase intonatsiooniga annab saarte murdele erilise kõla.

Saarte murde äärealadel on säilinud vana joonena järgsilpide diftonge kaasarõhulises positsioonis (nt Sõrve *lapsugeine*). Samas on aga ei ole vaadeldaval alal kujunenud diftongilist pluurali partitiivi, vaid selle asemel on üldiselt assimileerunud üksikvokaalsed vormid (nt *madalud* 'madalaid', *rattud, rattid* 'rattaid').

Reduktsioonist

Lääne-Eestis ja saartel esineb laialdaselt reduktsiooni. Reduktsiooni tõttu võidakse Saaremaal ja eriti Hiiumaal hääldada kahesilbiliste kolmanda-välteliste ja pikemate sõnade järgsilpides vokaale ebamääraselt, mitmete varieerumisvõimalustega. Sõnuti võib kuulda isegi täiesti indiferentset vokaali. Näiteks kirjapildis võib sama vokaali hääldus sõna pearõhulises ja järgsilbis kõlada täiesti erinevalt. See teeb Saare- ja Hiiumaa murrakute tajumise raskeks. Lääne-Eesti rannikul on tagavokaalsete *u-* ja *a-*sõnade järgsilbis kirjeldatud *ä*-varjundiga *a:d* (Juhkam–Sepp 2000: 13). Kahe-silbilistes sõnades madaldub järgsilbi *e* ja hääldub *ä*-poolsena. Reduktsiooni võib esineda isegi 2-silbiliste sõnade I ja II välte puhul. Läänemurdes on kohati säilinud vokaalharmonia, kuid murde loode- ning keskosas on järgsilpide madalad vokaalid reduktsiooni tõttu kõrgenenud (nt *aegas* ~ *aeges* 'ajal', *lautas* ~ *lautes* 'laudas'). Vana vokaalharmoniasüsteemi taandumine reduktsiooni ees on hästi näha Kihnu murrakus, kus reduktsioon avaldub *e*-lisena eesvokaalsete ja *õ*-lisena tagavokaalsetes sõnade teatavates morfeemides, kuid säilinud on ka vokaalharmoniaga vormid (nt *jalgas* ~ *jalgõs*, *metsäs* ~ *metses*, *laulmas* ~ *laulmõs*, *külimäs* ~ *külümes* 'külvamas'; *tullõ* 'tulevat'). Hääldusloidus on võinud viia vokaalikaoni, mis omakorda on toonud kaasa vormihomonüümiat: läänemurde *ne*-lõpuliste noomenite pluurali nominatiiv langeb kokku singulari partitiiviga (nt *sinised* ~ *sinist*). Lühenemisele alluvad ka liited (nt *tis* > *ts*: *juurets* 'juuretis', *lõpets* 'lõpetis'). Lääne-Eesti reduktsiooni põhjuseks on peetud lääne poolt tulnud germaani keelte mõju. Reduktsioonilised muutused järgsilpide vokaalisüsteemis jätkuvad ida poole, ulatudes Mulgi murdest edasi Võru murrakutesse (Pajusalu 1998: 239–240).

3. Saarte murde häälduse olulisemaid jooni

Saarte murde puhul peatutakse vaid intonatsioonil ja pearõhulise silbi vokalismil.

Intonatsioonist

Saaremaa murrakute markantsemaks erijooneks peetakse nn laulvat intonatsiooni, kusjuures laulvus on tugevam Saaremaa lääneosas. Allkeelte seisundiuring Saaremaal näitas, et laulev intonatsioon esines pooltel küsitletutest (Allkeelte seisundiuring 2001). Laulvuse põhjuseks on varasemates uurimustes peetud sõna põhitoonikontuuri tipu nihkumist hilisemaks rõhujärgse silbi poole. Areaalse nähtusena on seda seostatud rootsi keele mõjuga (Niit 1980, Niit–Remmel 1985). Värskes Saaremaa keele ja kirjakeele intonatsiooni kõrvutavas uurimuses ei leidnud varasem hüpotees kinnitust – kirjakeelega võrreldes ei erinenud põhitoonitipu asukoht oluliselt. Tähelepandav erinevus leiti aga nii lausungi alguse kui ka teise

aktsendiüksuse alguse põhitoonikurvi kõrguses, mis on Saaremaa keeles märgatavalt madalam kui kirjakeeles. Tulemus puudutab loetud teksti intonatsiooni (Asu 2004: 44).

Hiiumaa intonatsiooni puhul on esile toodud, et helikõrgusliikumise intervallid tõusus ja languses on palju suuremad kui ühiskeeles. Peaerinevuseks on peetud küsilause enamasti tõusvat helikõrgust (Ariste 1939: 271). Kihnu omapärase kõnemeloodia kohta on kirjutatud, et tõusev toon on murdes kadumas, nooremate keeles esineb ta veel enamasti nõrgal kujul või puudub koguni. Püsivam on see naiste keeles, kuna neid pole teised murded ja kirjakeel nii palju mõjutanud kui mehi (Saar 1934). Lauseintonatsiooni kohta on märgitud, et lauselõpud tõusevad kõrgemale ja ka lause keskel on mõningaid tõuse. Küsilaised on alati tõusuga lõpus (Tanning 1948: 3). Kuuldeliselt on Saaremaa ja Kihnu saare intonatsioon erinevad.

Vokaalide labialiseerumisest

Saarte murde vokalismi puhul tuleb olulise nähtusena esile tuua vokaalide labialiseerumist pearõhulises silbis. Hiiumaa ja ka Saaremaa lääne- ja keskosa murrakuid iseloomustab süstemaatilisem muutus, mis seisneb keskvokaali *õ* labialiseerumises ja selle ühtesulamises *ö:ga* (nt *kõva* 'kõva', *võrk* 'võrk'). Sama nähtust kohtab osaliselt ka mandri läänerannikul. Nähtus ei esine Ida-Saaremaal, Muhus ja Kihnus, s.t seal on *õ*-häälik säilinud. Võru Instituudi poolt Saaremaal 2001. a tehtud allkeelte uuring näitas, et *õ:d* asendavat *ö*-häälikut kasutas 70 % küsitletutest, mis on umbes samas suurusjärgus põliste saarlaste osakaaluga (Allkeelte seisundiuring 2001). Kirjakeele *õ* asendajatena vanemates murdeandmetes võib leida muidki vokaale, kuna on säilinud sõna keeleajaloolisest vanemaid kujusid. Lääne-Saaremaal on ilmselt *õ:st* arenenud *ö* läinud kaasa ülipikas kestusastes valitseva keskkõrgete vokaalide kõrgenemise tendentsiga. Kahe hääliku ühtesulandumise põhjusena on nähtud rootsi keele mõju (Ariste 1931: 77; Tauli 1956: 199–200). Teise seisukoha järgi on labialiseerumise põhjustajaks peetud lastekeeleski tuntud *õ* väärhääldust. Eestirootsi keele mõju ei saaks arvestada, kuna eestirootsi murretes enamasti ei ole labiaalseid eesvokaale (Viitso 2003: 157–158).

Madala vokaali *a* labialiseerumist nii üksikvokaalina kui ka pika vokaalina tunnevad enamasti Hiiumaa murrakud, kuid seda esineb ka Saaremaal, eriti Sõrve murrakutes. Kõrgenemise ja labialiseerumise osaliste põhjustena on nähtud rootsi keele mõju (Ariste 1939: 19–24, 53–57; Tauli 1956: 174–175, 200). Labialiseerumisele allub *a* ka diftongi koosseisus, nt *au* > *ou* (Saaremaa Sõrve poolsaare murrakud ja Hiiumaa, kuid osaliselt ka Läänemaa rannikuala). Labialiseerunud on ka teisi vokaale, nt *i* > *ü* (nt *sild* > *süld*), *ei* > *öi* (nt *leida* > *löida*), *e* > *ö* (nt *kelk* > *kölk*).

4. Läänemurde häälduse olulisemaid jooni

Lääne-Eestis kõneldava läänemurde häälduse kohta on kasutatud väljendit „suhteliselt loid ehk lõtv artikulatsioon“ (Valmet 1981: 188). Häälduse loidus on kaasa toonud vokaalide ebatäpse häälduse.

Vokaalide madaldumisest

Iseloomulik on kõrgete vokaalide madaldumine keskkõrgeks. Eriti sagedasti kaldub pearõhulises silbis *i*-hääldus *e*-poolseks või *i* on muutunudki *e*-ks (nt *mena* 'mina', *lend* 'lind'). Muutust *i* > *e* võib kohata ka järgsilbis, kus see on produktiivne teatud liidetes (nt *sti* > *ste*, *line* > *lene*, *mine* > *mene*, *ni* > *ne*, *ti* > *te*: *iluste*, *üürilested*, *lugemene*, *paremene*, *esite*). Pärnumaa põhjaosas (ka Kihnus), Varblas ja ning Lääne-Viljandimaal on teises silbis *h* järel toimunud muutus *hi* > *he* (nt *ahe oo tühe* 'ahi on tühi', *ei tohe eheta(da)* 'ei tohi ehitada') (Saareste 1952: 112). Kõrged vokaalid *u* ja *ü* madalduvad (eriti *h* ees) Läänemaa kesk- ja põhjaosas (nt *kõhm* 'kühm', *põha* 'püha', *löheke* 'lühike', *puhas* ~ *pohas*). Sõnavormides võivad vahelduda kõrged ja keskkõrged vokaalid (nt *koht* : *kuha*). Omakorda madalduvad pearõhulises silbis ka keskkõrged vokaalid (nt *enam* > *änam*, *vedama* > *vädama*, *pesa* > *päsa*, *ega* > *äga*); harvem esineb seda järgsilbis (nt *teine* > *teina*).

Järgsilpide *e* esinemusega sobib kokku ka see, et vanas murdes on esinenud järjekindlamalt kui mujal kahesilbiliste tüvede tugevaastmeline *e*-pluural (nt *paatel* 'paatidel', *laudest* 'laudadest'), mida kohtab ka Mulgi murdes, idamurdes, eriti Kodaveres, keskmurdes Harjumaa lõunaosas, Järvamaa edelaosas ja Põhja-Viljandimaal. Sõnuti esineb seda saarte murdes Lääne-Saaremaal, Ida-Hiiumaal, Kihnus on levik laiem (Juhkam–Sepp 2000: 48).

Vokaalharmoniast

Esisilbi vokalism määrab järgsilpide vokaalide kvaliteeti ka eesti murretes. Kohati on see vana süsteem säilinud läänemurde keskosas (Lääne-Nigulas, Ridalas, Martnas, Kullamaal, Märjamaal, Vigalas, Varblas, Tõstamaal, ka mulgimurdeliste mõjutustega Saardes), kus esineb *ä*-harmonia (nt *metsäs*, *elämä*; Saarde *ehmätämä*, *kiiläs*). Nagu eespool mainitud, esineb saarte murde koosseisu kuuluval Kihnu saarel järjekindel vokaalharmonia: on säilinud nii *ä*- kui *ü*-harmonia, tagavokaalsetes sõnades *õ*-harmonia. Esisilbi vokalismi assimileerivat mõju kohtab teatavas häälikuümbruses (eriti *h* ja *j* naabruses) (nt *näha* > *nähä*, *reha* > *räha* > *rähä*, *pähe* > *pähä*, *ühe* > *ühü*, *rohud* > *rohod*, *koju* > *kojo*).

Konsonantismist

Konsonantismi puhul on läänemurde omapärasemaks erijooneks olnud sõna sees ja lõpus toimunud häälikumuutus *v* > *b*, mis praegu on kadumisjärgus,

kuid 1970.–80. aastate lindistuste ajal oli see nähtus alles (nt *kõba kibi* 'kõva kivi', *järb* : *järbe* 'järv'). Muutuse keskseks esinemisalaks on Lääne-maa (mõne üksiku erandiga), aga ka Pärnumaa (Audru, Mihkli ja Pärnu-Jaagupi murrakud). Nähtus jätkub keskmurdes Harjumaa lääneosa ning Põhja-Viljandimaa läänepoolsete murrakutega (Juhkam–Sepp 2000: 11).

5. Kokkuvõte

Põhjaeesti murderühma kuuluvana iseloomustab Lääne-Eesti murdeid mitte niivõrd erinevus morfoloogilises süsteemis kui häälduses ja prosoodias. Seetõttu on vaadeldud Lääne-Eesti murdehäälduse kõige sagedasemaid ja püsivamaid jooni, milleks on omapärane palatalisatsioonisüsteem ja vokaalide kvaliteedimuutused nii pearõhulises kui ka järgsilbis. Kõige üldisemalt on saarte murde iseärasuseks eriline intonatsioon ja vokaalide labialiseerumine, läänemurdes aga vokaalide madaldumine. Muutused võivad olla esile kutsutud nii murrete enda sisemisest arengust kui ka keelekontaktidest. Käsitletud hääldusnähtused moodustavad kogumi, mis kujundab selle piirkonna aktsenti. Eksperimentaalfoneetilise ja sotsiolingvistilise analüüsi kaudu on võimalik kirjeldada häälduse muutuse dünaamikat ja määratleda nende nähtuste omavahelised seosed.

Kirjandus

- Allkeelte seisundiuring 2001 = Allkeelte seisundiuring Saaremaal. Aruanne. Võru Instituut. Käsikiri Võru Instituudis.
- Ariste, Paul 1931: Mis on Loode-Eesti murrete hääldamises rootsipärane? – Eesti Keel. 73–82.
- 1939: Hiiu murrete häälikud. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XLVII.1. Tartu.
- 1953: Eesti keele foneetika. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.
- Asu, Eva Liina 2004: The intonation of Saaremaa Estonian: in search of Swedish influence. – Proceedings FONETIK 2004. The XVIIth Swedish Phonetics Conference. May 26–28 2004 (eds. Peter Branderud and Hartmut Traunmüller). Department of Linguistics, Stockholm University. 44–47. Stockholm.
- Crystal, David 2000: A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Fourth Edition. 2. Blackwell Publishers, Oxford.
- Cui, Kaily 1999: Sõnaalguline *h* eesti keeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis. Tartu.
- Juhkam, Evi–Sepp, Aldi 2000: Läänemurde keeleline iseloomustus ja liigendus. – Läänemurde tekstid. Eesti murded VIII (toim. Anu Haak). 9–62. Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Juuse, Janne 2004: Väited Jõhvi murde- ja kõnekeeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete õppetoolis.

- Kalvik, Mari-Liis 2004: Kvantiteedisuhted rannikumurdes. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete õppetoolis.
- Keem, Hella 1959: Epenteetilisest palatalisatsioonist tartu murdes. – Ema-keele Seltsi aastaraamat IV. 1958. 145–151. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.
- Kraut, Einar–Liivaste, Ene–Tarvo, Aili 1998: Eesti õigekeel. Gümnaasiumi õigekeelsusõpik. Koolibri, Tallinn.
- Lonn, Varje–Niit, Ellen 2002: Saarte murde iseloomustus ja liigendus. – Saarte murde tekstid. Eesti murded VII (toim. Evi Juhkam). 11–64. Eesti Keele Instituut, Tallinn.
- Lõunaeeesti häälikud II 2003 = Lõunaeeesti häälikud II (toim Karl Pajusalu ja Pire Teras). Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 27. Tartu.
- Must, Mari 1987: Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade (toim. Arvo Laanest). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Valgus, Tallinn.
- Niit, Ellen 1980: The structure of the Baltic prosodic area and the place of Estonian Dialects in it. Preprint KKI-17. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste osakond, Tallinn.
- Niit, Ellen–Remmel, Mart 1985: Some basic problems of the modelling of the Baltic-Scandinavian prosodic area. Preprint KKI-39. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste osakond, Tallinn.
- Pajusalu, Karl 1997: Keskse perifeeria mõjust eesti keele tekkeloos. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997 (toim. Mati Ereht, Meeli Sedrik, Ellen Uuspõld). Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. 167–183. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- 1998: Vowel reduction in South Estonian. – Proceedings of the Finnic Phonetics Symposium. August 11–14, 1998, Pärnu, Estonia. 234–240. *Linguistica Uralica* XXXIV, 3.
- 2003: What Has Changed in Estonian Pronunciation: the Making of Estonian Accents. – Languages in development (eds. Helle Metslang & Mart Rannut). 107–114. Lincom Europa, München.
- Pajusalu jt = Pajusalu, Karl–Parve, Merike–Teras, Pire–Iva, Sulev 2000: Võru vokaalid I. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 13. Tartu.
- Parve, Merike 2003: Välted lõunaeeesti murretes. *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis*. 12. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Saar, Theodor 1934: Ülevaade Kihnu murdest. (Noomen). Käsikiri Eesti Keele Instituudi murdearhiivis. Tallinn.
- Saareste, Andrus 1952: Kaunis emakeel. Vesteid eesti keele elust-olust. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund.
- Tanning, Salme 1948: Murdepäevik. Kihnu. Käsikiri Eesti Keele Instituudi murdearhiivis. Tallinn.

- 1961: Mulgi murdetekstid. Eesti murded I. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.
- Tauli, Valter 1956: Phonological Tendencies in Estonian. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser, bind 36, nr. 1. København.
- Teras, Pire 2003: Lõunaeesti vokaalisüsteem: Võru pikkade vokaalide kvaliteedi muutumine. *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis*. 11. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Valmet, Aino 1970: Lääne-Eesti randadel. – Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi. 18–30. Valgus, Tallinn.
- 1981: Mõnda Pärnu rajooni keeletarvitusest. – Pärnu linnas ja rajoonis. Kodu-uurijate seminar-kokkutulek 20.–23. augustini 1981. Artiklite kogumik. 188–195. Tallinn.
- Viitso, Tiit-Rein 2003: Rise and Development of the Estonian Language. – *Estonian Language* (ed. Mati Ereht). *Linguistica Uralica Supplementary Series*. Vol. 1. 130–230. Estonian Academy Publishers, Tallinn.
- Vodi, Laivi 2003: Vastseliina palatalisatsiooni akustikast. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete õppetoolis.

Kui sarnane on sarnane?

Eesti ja soome mitmusevormide sarnasuse ja erinevuse psühholingvistilisest reaalsusest¹

Annekatriin Kaivapalu
Jyväskylän yliopisto

1. Võrdlev keeleuurimine ja võõrkeele õppimine

Maailma keeli on keeleteaduse ajaloo vältel kõrvutavalt uuritud erinevatel põhjustel ja erinevatest teoreetilistest seisukohtadest lähtudes². Tänapäevase kontrastiivuurimise käivitajaks 1950. aastatel oli vajadus ja soov parandada keeleõppimise tulemuslikkust. Arvati, et õppija emakeele ning õpitava keele võrdluse põhjal on võimalik ennustada ja seletada ning nii ka vältida võõrkeele õppimise probleeme (Lado 1957). Paraku unustati struktuuride võrdlemisel keeleõppija vaatenurk, nagu ka asjaolu, et keele õppimine ei ole ainult lingvistiline, vaid ka psühholoogiline ja sotsiaalne ilming. Alles 1980. aastate lõpul toimunud kontrastiivse analüüsi uue tõusu ajal hakati strukturalistliku analüüsi kõrval arvesse võtma pragmaatilisi ja kognitiivseid tegureid.

Võõrkeele õppimise ja teise keele omandamise³ keskseid küsimusi on õppija emakeele mõju õpitavale keelele ehk lähtekeele mõju sihtkeelele⁴ (*transfer*). Emakeele mõju võõrkeele õppimisele ja teise keele omandamisele on uuritud palju. Sellest hoolimata ei teata kuigivõrd, kuidas emakeel õigupoolest keele õppimist ja omandamist mõjutab (Jarvis 2000: 246). Vastav teoreetiline kirjandus käsitleb küll transferit fonoloogias, süntaksis ja semantikas, kuid jätab nimetamata morfoloogia (näit. Odlin 1989). Põhjuseks on asjaolu, et rikkaliku morfoloogiasüsteemiga keelte õppimist ning omandamist on uuritud vähe ja siis on õppijate emakeeleks olnud morfoloogiliselt "vaene" keel. Seetõttu väidetaksegi tõsimeeli, et transfer morfoloogias ei ole võimalik, kuigi nii eestlastest soome keele õppijate kui ka soomlastest eesti keele õppijate samuti õpetajate kogemused kinnitavad vastupidist.

Sarnase morfoloogiasüsteemiga lähedane sugulaskeel õppija emakeelena võib põhjustada nii positiivset kui ka negatiivset transferit (Sulkala 1996:

¹ Artikkel põhineb 14.12.2001 Eesti-Soome ühiskonverentsil "10 aastat soome ja läänemere-soome filoloogiat Tallinna Pedagoogikaülikoolis" peetud ettekandel "Üks võimalus uurida lähedase sugulaskeele mõju soome noomenimorfoloogia omandamisele".

² Ülevaade kontrastiivse keeleuurimise ajaloost on esitatud Kari Sajavaara (1999b) artiklis "Kontrastiivinen kielentutkimus ja virheanalyysi"; eesti ja soome keele kontrastiivuurimise ajalugu ja tänapäeva käsitleb Hannu Remes (2004) artiklis "Kaks aastakümnet kontrastiivseminare".

³ Terminitest *võõrkeel* ja *teine keel* täpsemalt vt. Latomaa–Tuomela (1993: 239–242). Käesolevas artiklis on tegemist soome keele kui võõrkeele õppimisega, s.t. õppimisega klassiruumis väljaspool, keelekeskkonda.

⁴ Termineid *emakeel* ja *lähtekeel* ning *õpitav(omandatav) keel* ja *sihtkeel* kasutatakse käesolevas artiklis sünonüümselt.

144–156), kuigi eesti-soome kontrastiivses keeleuurimises räägitakse enamasti interferentsist (negatiivsest transferist) (Sulkala 1994: 110–111). Küsimus ei ole siis selles, kas transfer morfoloogias on võimalik või mitte, vaid milline on transferi olemus, millistel tingimustel ja milliste teguritega see koos toimib (MacWhinney 1990, Jarvis 2000: 259). Transferi olemasolu eeldab keelesüsteemide mingisugustki kokkupuudet, mõlemas keeles peab olema midagi, mida õppija saab teise keelde üle kanda. Seetõttu ei ole transferiurimine võimalik ilma põhjalike teadmisteta nii lähte- kui ka sihtkeele struktuurist ega struktuuride kõrvutava analüüsita. Niisiis vajab võõrkeele õppimise ja teise keele omandamise uurimine lähtekohaks kontrastiivse keeleuurimise tulemusi. Võõrkeeleõppija ja -õpetuse seisukohalt on aga keelestruktuuride võrdlevast analüüsist tunduvalt olulisem, kuidas õppija keelenähtuste sarnasust ja erinevust tunnetab: kas see, mis formaal-lingvistiliselt on sarnane või erinev, on seda ka psühholingvistiliselt, keeleõppija arvates (Sajavaara 1994: 22).

Käesolevas artiklis käsitletakse kahe lähedase sugulaskeele käändsõna mitmusevormide psühholingvistilist reaalsust. Alguses kirjeldatakse lühidalt mitmuse väljendamise vahendeid eesti ja soome keeles ning tutvustatakse võrdleva keeleuurimise tulemusi. Seejärel analüüsitakse, kuidas eesti ja soome õpilased ning üliõpilased tunnetavad mitmusevormide sarnasust.

2. Eesti ja soome käändsõna mitmus keelestruktuuride võrdluse põhjal

Eesti ja soome keele käändsõna mitmused moodustavad suurepärase kokkupuutepunkti nii positiivse kui ka negatiivse morfoloogilise transferi toimimiseks: kahe keele mitmusevormide sarnasus on astmeline. Joensuu ülikooli eesti ja soome keele lektor Hannu Remes (1995: 113–115) on oma litsensiaaditöös “Suomen ja viron vertailevaa taivutustypologiaa” võrrelnud käändsõna mitmuse väljendamise vahendeid eesti ja soome keeles:

	EESTI	SOOME
1.	<i>de</i> -mitmus (- <i>d</i> , - <i>de</i> -, - <i>te</i> -) <i>lapsed, kaladest, siniste</i>	<i>t</i> -mitmus (- <i>t</i> , - <i>te</i> -) <i>lapset, sinisten</i>
2.	<i>i</i> -mitmus (- <i>i</i> -) <i>raamatuis</i>	<i>i</i> -mitmus (- <i>i</i> -) <i>raamatuissa</i>
3.	Tüvemitmus <i>kalu, pilvi, tube</i>	

Niisiis kasutavad eesti ja soome keel mitmuse väljendamiseks sarnaseid võimalusi, kuid nende osatähtsus ja jaotumine on erinev. Eesti keeles on kõige üldisem *de*-mitmus, soome keeles *i*-mitmus. Tüvemitmus puudub soome keeles hoopis.

Remes on soome ja eesti mitmusetüüpe võrreldes toonud välja järgmised vastavused.

1. Soome *t*-mitmus ja eesti *de*-mitmus on heas vastavuses nominatiivis ja konsonanttüveliste sõnade genitiivis (vrd. sm. *punaiset* : *punaisten* ja ee. *punased* : *punaste*, sm. *kielet* : *kielten* ja ee. *keeled* : *keelte*).

i-mitmused on heas vastavuses siis, kui *i*-lõpuline diftong esineb esimeses silbis (sm. *puita*, ee. *puid*) või kontraheerumise tagajärjel tekkinud järgsilbis (sm. *hampaita*, *murteissa*, *huoneista*, *kuninkailla*; ee. *hambaid*, *murdeis*, *hooneist*, *kuningail*). Mõlema keele mitmusevormid on lähedased ka juhul, kui tüvi lõpeb labiaalvokaaliga (soome *raamatuissa*, *kuusikoissa*; eesti *raamatuis*, *kuusikuis*) või kui tüves toimub morfofonoloogiline vaheldus tüve *-i* + mitmuse *i* > *ei* (sm. *papereissa*, *tiikereiltä*, *seteleitä*; ee. *pabereis*, *tiigreilt*, *sedeleita*).

2. Osas käändtüüpidest on sarnased soome *i*-mitmus ja eesti tüvemitmus, kuigi eesti tüvemitmuse puhul ei saa eristada selget mitmuse tunnust (sm. *pesiä*, *silmissä*, *kohtia*, *suomalaisia*, *lehtiä*, *nuotteja*, *lautoja*, *velkoja*, *sieniä*; ee. *pesi*, *silmis*, *kohti*, *soomlasi*, *lehti*, *noote*, *laudu*, *võlgu*, *seeni*).

3. Neil juhtudel, kui kontraheerumise tagajärjel tekkinud diftong koosneb illabiaalvokaalist ja *i*:st (*ai* või *ei*), erinevad eesti ja soome mitmusevormid selgesti (ee. *kuulsais*, *lugejaid*, *suuremail*, *soolaseist*, *teoseis*; sm. *kuuluisissa*, *lukijoita*, *suuremmilla*, *suolaisista*, *teoksissa*).

Samas on ka soome *i*-mitmuse ja eesti tüvemitmuse tüüpe võrreldes erinevatest häälikmuutustest (sm. *lupia*; ee. *lube*), analoogiast (sm. *varjoja*, *lintuja*, *mäntyjä*, *heiniä*; ee. analoogiapõhjalised *varje*, *linde*, *mände*, *heinu*) ja fonotaktilistest piirangutest (sm. *tyhjiä*, *kurjia*, *nuijia*, *neljiä*; ee. *ji-järjendi* võimatuse tõttu kasutusele tulnud tüvemitmuse vormid *tühje*, *kurje*, *nuije*, *nelju*) tingitud erinevusi.

Kokkuvõtlikult on eesti ja soome mitmusevormide vastavused esitatud tabelis 1.

TABEL 1. Eesti ja soome mitmusevormide vastavused keelestruktuuride võrdluse põhjal (Remes 1995).

HEAD VASTAVUSED	SARNASUSED	ERINEVUSED
punased – punaiset	pesi – pesiä	kuulsais – kuuluisissa
korrused – kerrokset siniste – sinisten	silmis – silmissä kohti – kohtia	lugejaid – lukijoita suuremail – suuremmilla
keelte – kielten	soomlasi – suomalaisia	soolaseist – suolaisista
puid – puita	lehti – lehtiä	teoseis – teoksissa
hambaid – hampaita	noote – nuotteja	lube – lupia
murdeis – murteissa	laudu – lautoja	varje – varjoja
kuningail – kuninkailla	võlgu – velkoja	linde – lintuja
raamatuis – raamatuissa	seeni – sienii	mände – mäntyjä
kuusikuis – kuusikoissa		heinu – heiniä
pabereis – papereissa		tühje – tyhjiä
sedeleid – seteleitä		kurje – kurjia
tiigreilt – tiikereiltä		nelju – neljiä
hooneist – huoneista		

3. Keelestruktuuride võrdlus ja keeleõppija

Niisuguse tulemuse andis kahe lähedase sugulaskeele struktuuride võrdlus. Et teada saada, kuidas keeleõppijad eesti ja soome käandsõna mitmusevormide sarnasusi ja erinevusi tunnetavad, paluti kümnel Jyväskylä ülikooli soome keele eriala üliõpilasel ja doktorandil tõmmata testis joon alla sõnapaaridele, milles eesti ja soome mitmused on nende arvates sarnased. Sõnapaarid olid valitud nii, et soome ja eesti sõnad olid häälikujult ja tähenduselt samad (lähedased), kuid käändusid mõlemas keeles kas samamoodi või rohkem-vähem erinevalt. Eri rühmade sõnad olid testis paigutatud läbisegi. Remese igale võrdlusele lisati veel üks rühm: sõnad, mille mitmuse moodustamine erineb eesti ja soome keeles oluliselt kas siis väga erinevate tüvevahelduste või mitmuse tunnuste poolest. Testitulemused on esitatud tabelis 2.

TABEL 2. Eesti ja soome mitmusevormide sarnasus Jyväskylä ülikooli üliõpilaste ja doktorantide (n = 10) arvates.

HEAD VASTAVUSED		SARNASUSED	
punased – punaiset	10	pesi – pesiä	5
korrused – kerrokset	8	silmis – silmissä	10
siniste – sinisten	9	kohti – kohtia	4
keelte – kielten	9	soomlasi – suomalaisia	7
puid – puita	8	lehti – lehtiä	7
hambaid – hampaita	9	noote – nuotteja	2
murdeis – murteissa	10	laudu – lautoja	1
kuningail – kuninkailla	10	võlgu – velkoja	1
raamatuis – raamatuissa	10	seeni – sienä	5
kuusikuis – kuusikoissa	8		
pabereis – papereissa	10		
sedeleid – seteleitä	10		
tiigreilt – tiikereiltä	10		
hooneist – huoneista	10		
 ERINEVUSED		 VÄGA SUURED ERINEVUSED	
kuulsais – kuuluisissa	8	koolides – kouluissa	4
lugejaid – lukijoita	6	laevadel – laivoilla	3
suuremail – suuremmilla	5	paikadest – paikoista	4
soolaseist – suolaisista	7	keskustesse – keskuksiin	0
teoseis – teoksissa	6	sademeid – sateita	1
lube – lupia	0	saarte – saarien	4
varje – varjoja	1	teistel – toisilla	4
linde – lintuja	0	peresid – perheitä	0
mände – mäntyjä	0	kolmandatesse – kolmansiin	0
heinu – heiniä	0		
tühje – tyhjiä	1		
kurje – kurjia	0		
nelju – neljiä	0		

Testi tulemuste põhjal tajusid emakeelena soome keelt kõnelevad ja eesti keelt õppinud soome filoloogid sarnastena esimese rühma mitmusevorme, Hannu Remese järgi häid vastavusi. Nende mitmusevormide osas toetas psühholingvistika kontrastiivlingvistikat: keelestruktuure võrreldes ilmnenud vastavused osutusid vastavusteks ka keeleõppijate jaoks.

Teistes rühmades oli pilt märksa mitmekesisem. Kuna soomlaste jaoks väljendab emakeeles käändsõna mitmust *i*-tunnus, siis tajuti sarnastena eesti *i*-lõpulisel tüvemitmuse vorme (*pesi – pesiä, silmis – silmissä, soomlasi –*

suomalaisia, lehti – lehtiä) ning *a-* ja *e-*tüvelisi *i*-mitmuse vorme (*kuulsais – kuuluisissa, lugejaid – lukijoita, suuremail – suuremmilla, soolaseist – suolaisista, teoseis – teoksissa*) ja nende soome vasteid. Eesti *e-* ja *u-* lõpulised tüveitmuse vormid ei olnud soomlaste arvates vastavate emakeele vormidega sarnased (*nootte – nuotteja, laudu – lautoja, lube – lupia, linde – lintuja*).

Väga suurte erinevuste rühmas, milles olid vastavusse pandud kahe keele eri tüüpi mitmusevormid, näiteks eesti keele *de-* ja soome keele *i*-mitmus (*koolides – kouluissa, laevadel – laivoilla*) või eesti *sid*-lõpuline mitmuse osastav ja vastav soome mitmuse osastav (*peresid – perheitä*), selgus, et sarnasena tajuti ka vormimoodustusmehhanismi. Kui mitmusevormid erinesid ainult selle poolest, et soome keeles liideti tüvele mitmuse tunnus *-i* ja eesti keeles *-de-* ning tüvi ja käändelõpud oluliselt ei erinenud (*paikadest – paikoista, teistel – toisilla*), siis olid need vormid vastajate meelest sarnased. Väga erinevate tüvevaheldustega (*keskustesse – keskuksiin*) ja käändelõppudega (*kolmandatesse – kolmansiin, peresid – perheitä*) vorme tajuti erinevatena.

Sama testi sooritasid 2001. aasta jaanuaris Kärdla Keskkooli 11. klassi 24 õpilast, kes õppisid soome keelt võõrkeelena. 12 neist olid alustanud soome keele õpinguid kuuendas klassis valikainena, 12 kümnendas klassis kolmanda võõrkeelena (C-keelena). Kuna soome käändsõna mitmust käsitletakse soome keele ainekava järgi süstemaatiliselt alles kaheteistkümnenda klassi kevadpoolaastal (SKAR 1997: 30–32, Altsoo 1997: 38), said mõlema rühma õpilased tugineda vaid oma sisetundele. Tulemused olid järgmised (tabel 3).

TABEL 3. **Eesti ja soome mitmusevormide sarnasus Kärdla Keskkooli (n = 24) 11. klassi õpilaste arvates.**

HEAD VASTAVUSED		SARNASUSED	
punased – punaiset	21	pesi – pesiä	15
korrused – kerrokset	15	silmis – silmissä	17
siniste – sinisten	16	kohti – kohtia	13
keelte – kielten	11	soomlasi – suomalaisia	14
puid – puita	20	lehti – lehtiä	10
hambaid – hampaita	15	nootte – nuotteja	11
murdeis – murteissa	11	lautoja – laudu	9
kuningail – kuninkailla	19	velkoja – völgu	7
raamatuis – raamatuissa	17	sieniä – seeni	14
kuusikuis – kuusikoissa	14		
pabereis – papereissa	14		
sedeleid – seteleitä	17		
tiigreilt – tiikereiltä	10		
hooneist – huoneista	17		

ERINEVUSED

kuulsais – kuuluisissa	6
lugejaid – lukijoita	9
suuremail – suuremmilla	10
soolaseist – suolaisista	12
teoseis – teoksissa	8
lube – lupia	9
varje – varjoja	6
linde – lintuja	9
mände – mäntyjä	7
heinu – heiniä	8
tühje – tyhjiä	10
kurje – kurjia	12
nelju – neljiä	12

SUURED ERINEVUSED

koolides – kouluissa	10
laevadel – laivoilla	13
paikadest – paikoista	15
keskustesse – keskuksiin	8
sademeid – sateita	7
saarte – saarien	6
teistel – toisilla	11
peresid – perheitä	13
kolmandatesse – kolmansiin	7

Keskkooliõpilaste testivastustes ei olnud ühtegi sõnapaari, mille eesti ja soome mitmusevorme ei oleks ükski õpilane sarnasena tajunud. Samas ei olnud ka ühtegi sõnapaari, mille vormid oleksid kõigile vastajatele sarnastena tundunud. Samuti olid eri rühmade vahelised erinevused väiksemad. Sellise tulemuse tõlgendamisel ei tohi aga unustada, et keskkooliõpilastel puudub erinevalt filoloogiaüliõpilastest ja doktorantidest keeleteaduslik eriharidus.

Kuigi üksikute sõnapaaride vahel oli suuri erinevusi, võib siiski tõdeda, et kõige sarnasematena tajuti täpsete vastavuste rühma sõnapaare (*punased – punaiset, puid – puita, kuningail – kuninkail*). Kuna eesti õpilane on harjunud sellega, et mitmuse tüvevokaal võib olla lisaks *i*:le ka *u* või *e*, ei sõltunud sarnasuse tunnetamine nii palju mitmuse tüvevokaalist kui soomlastel: üsna mitmed vastajad tajusid sarnastena näiteks vorme *linde – lintuja, kurje – kurjia, nelju – neljiä*. Õppijate emakeele struktuur mõjutas siis teatud määral sarnasuse tunnetamist. Kui lähtekeeles on sama grammatilise tähenduse väljendamiseks rohkem võimalusi kui sihtkeeles, võidakse sarnasena tajuda ka suhteliselt erinevaid vorme. Lähtekeeles väiksem võimaluste arv võrreldes sihtkeeleaga aga piirab sarnasena tajutavate vormide hulka.

Nii nagu soomlasedki, tunnetasid ka eestlased sarnasena tüve ja tunnuse (eesti *-de-* ja soome *-i-*) liitumisprotsessi, juhul, kui tüvi ja käändelõpp oluliselt ei erinenud (*paikadest – paikoista, teistel – toisilla*). Selline tulemus lubab oletada, et protsessitransferil (Sajavaara–Lehtonen 1989) on keeõppimises tunduvalt olulisem roll kui senini arvatud (Martin 1999).

4. Psühholingvistiline reaalsus ja keeleteadlikkus

Niisiis võib antud (suhteliselt väikese osalejate arvuga) uurimuse põhjal tõdeda, et keelestruktuuride võrdlemine, nende sarnasuste ja erinevuste tundmine võimaldab mingil määral ennustada, mida keeleõppijad sarnasena ja erinevana tunnetavad ehk mis on õppijate arvates psühholingvistiliselt reaalne. Siiski lisandub veel mitmeid teisi tegureid, mis õppijate keeletaju mõjutavad, ja sugugi kõik, mis keelesüsteeme võrreldes on sarnane või erinev, ei tarvitse seda olla keeleõppijate jaoks. Eesti ja soome sarnaste mitmusevormide psühholingvistiline reaalsus lubab kasutada eesti ja soome käändsõna mitmust kahe mitmekesise morfoloogiasüsteemiga lähedase sugulaskeele positiivse transferi uurimisel.

Keelestruktuuride kõrvutamisel ilmnenu keelenähtuste sarnasuse ja erinevuse psühholingvistiline reaalsus on tihedalt seotud ka keeleteadlikkuse suurenemisega, mis omakorda aitab kaasa motiveeritud ja efektiivsele õppimisele (James–Garret 1991). Emakeele mallide ülekandmine võõrkeelde ei ole automaatne: alles teadvustatud sarnasus emakeele ja võõrkeele vahel annab selliseks ülekandeks võimaluse (Odlin 1996: 176). Eestlastest soome keele ja soomlastest eesti keele õppijad kardavad sageli võõrkeele kasutuses emakeelele toetuda, sest negatiivsest transferist johtuvaid kogemusi on keeleõppimise käigus saadud piisavalt. Seetõttu tulekski uurida ja keeleõppijatele selgitada, kuidas transferi positiivset mõju kasutada ja kuidas viia interferentsi mõju miinimumini. Õpetaja ülesanne ei tohiks olla vaid valmis teadmiste jagamine, vaid ta peaks toetuma õppijate varasematele teadmistele ja intuitsioonile (James 1996: 138). Kontrastiivse keeleuurimise tulemusena saadud teadmised kahe keele vahelistest suhetest ja nende suhete psühholingvistilise reaalsuse teadvustamine aitavad keeleõppijatel paremini orienteeruda õpitavas keeles.

Kirjandus

- Altsoo, Madean 1997: Suomen kielen esimerkkiohjelman: sisältö ja jaottelu. – Soome keele ainearaamat. 3–39. Eesti Vabariigi Haridusministeerium, Tallinn.
- James, Carl 1996: A cross-linguistic approach to language awareness. *Language Awareness*, Vol. 5. 3–4, 138–148.
- Language awareness in the classroom 1991: *Language awareness in the classroom* (eds. Carl James ja Peter Garret). Longmann, London.
- Jarvis, Scott 2000: Methodological Rigor in the Study of Transfer Identifying L1 Influence in the Interlanguage Lexicon. – *Language Learning* 50: 2, June 2000. 245–309.
- Lado, Robert 1957: *Linguistics across cultures: applied linguistics for language teachers*. Ann Arbor, University of Michigan Press.

- Latomaa, Sirkku–Tuomela, Veli 1993: Suomi toisena vai vieraana kielenä. – *Virittäjä* 1997. 238–245.
- Martin, Maisa 1999: Suomi ja viro oppijan mielessä. Näkökulmia taivutusmuotojen prosessointiin. Esitelmä AFinLA:n syyssymposiumissa Jyväskylässä.
- MacWhinney, Brian 1990: Psycholinguistics and Foreign Language Acquisition. – *Vieraan kielen ymmärtäminen ja tuottaminen* (toim. Jorma Tommola). AFinLA:n vuosikirja 1990. 71–87. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen (AFinLA) julkaisuja 48. Turku.
- Remes, Hannu 1995: Suomen ja viron vertailevaa taivutustypologiaa. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja N:o 2.
- 2004: Kaks aastakümnet kontrastiivseminare. – *Keel ja Kirjandus* nr. 4. 295–300.
- Odlin, Terrence 1989: *Language Transfer. Cross-linguistic influence in language learning*. Cambridge University Press, USA.
- 1996: On the recognition of transfer errors – *Language Awareness*, Vol. 5. 3–4, 166–178.
- Sajavaara, Kari 1994: Äidinkieli vieraan kielen käyttämisen perustana. – *Kieli on, sopii sanoa* (toim. Vuokko Eskola ja Tuire Lukkarinen). Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XL. 19–28. Helsinki.
- 1999a: Toisen kielen oppiminen. – *Kielenoppimisen kysymyksiä* (toim. Kari Sajavaara ja Arja Piirainen-Marsh). 73–101. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto.
- 1999b: Kontrastiivinen kielentutkimus ja virheanalyysi. – *Kielenoppimisen kysymyksiä* (toim. Kari Sajavaara ja Arja Piirainen-Marsh). 103–28. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto.
- Sajavaara, Kari–Lehtonen, Jaakko 1989: Aspects of Transfer in Foreign language Speakers' reactions to Acceptability. – *Transfer in Language Production* (eds. Hans W. Dechert ja Manfred Raupach). 35–52. Ablex Publishing Corporation. Norwood, New Jersey, USA.
- SKAR = Soome keele aineraamat 1997. *Soome keel. C-keele ainekava*. 30–32. Eesti Vabariigi Haridusministeerium, Tallinn.
- Sulkala, Helena 1994: Suomi toisena kielenä kielisukulaisille. – *Lähi-vertailuja 8: suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.– 9.5.1994* (toim. Helena Sulkala ja Heli Laanekask). Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja. 106–113.
- 1996: Finnish as a second Language for Speakers of Related Languages. – *Finnish and Estonian – new target languages. Proceedings of the Fenno-Ugric Languages as Second and Foreign Languages Symposium* (eds. M. Martin ja P. Muikku-Werner). 143–157. University of Jyväskylä, Centre for Applied Language Studies.

Eesti keele keerukohti

Helle Metslang

Tallinna pedagoogiline üliopisto

1. Mis teeb eesti keele teiskeelsele õppijale raskeks?

Esiteks kindlasti eesti keele **struktuurijooned**, mis aga soomlasest õppijale üldjoontes võõrad ei ole. Eripärsed lauseehitustüübid, keerukad sihitisereeglid ühe akusatiivi asemel, aspekti väljendamine sihitise kaudu, totaalsuse ja partsiaalsuse opositsioon, rektsoonid, infiniitsete verbivormide arvukus koos kasutusreeglitega, muuttüüpide rohkus, vormimoodustuse keerukad reeglid; verbimoodustuse suund nii intransitiivverbist transitiiivverbi moodustamisele kui vastupidi – kõik see on meie keeltele põhijoontes ühine. Siit järgnebki teine raskuste ring: **osalised kokkulangevused ja osalised erinevused**, näiteks nendesamade ühiste struktuurijoonete avaldumisalades ja -määrades (nt objektireeglite suure kattuvuse kõrval erinevus tunnetusverbide osas), või siis asesõnade (eesti keeles isikuliste asesõnade pikk ja lühike vorm, relatiiv- ja küsipronoomenite kattumine, deiktilise süsteemi väiksem liigendatus võrreldes soome *tämä-tuo-se* jms sõnadega, vt nt Pajusalu 1999), modaalverbide (nt *saama, võima*, vt Tragel 2001), partiklite (nt *-ki/-gi* ja *-kin/-kaan*, vt Metslang 2002) kasutuses, samade sõnade tähenduste kattumine või erinevus (*puu* on mõlemas keeles põhiliselt sama, *maja* tähendused on lähedased, aga *pulm* ja *pulma* täiesti erinevad). Kolmandaks paraku eesti keele **ebajärjekindlused**: tüvede ja sõnaosade varieerumise ja püsimise (vt Remes 1995), sõnaühendite ühildumise ja mitteühildumise vahel kõikumine. Neljandaks väga suur hulk **homonüümiaid ning libasarnasust** (nt *tee* 'tee', 'tie', 'tee!', muutevormid *pesa* : *pesa* : *pesa*; *kapi* : *kappi*; (ilma) *sallita* ja (ei) *sallita*, *elatakse* ja *elataks*). Ning viiendaks ka **petlikud erinevused** – sünonüümia (*ja* = *ning*), samafunktsioonilised tarindid (vokaal- ja *de*-mitmus, *näib must* – *näib mustana*).

Keelt õppides punub õppur enda jaoks tasapisi keeletundmise võrku, luues ühendusi lähedaste sõnade ja väljendite, vormide ja tarindite, ema- ja võõrkeele ühisjoonte vahel ning eristades näiliselt sarnaseid keelendeid ning kahe keele erijooni. Adekvaatse võrgustiku, s.o õigete seoste kujundamine ja vääraseoste vältimine on üks keskseid telgi keelekäsiraamatus "Keelehärm" (Metslang jt 2003). Raamat on valminud Euroopa Liidu Phare eesti keele õppe programmi projekti raames (töörühma juht Helle Metslang), arvestab küll esmajoonel vene õppurit, kuid sobib kasutamiseks ka muu keele taustaga eesti keele huvilisele ja õpetajale.

"Keelehärm" vaatleb valikuliselt probleemseid nähtusi järgmiste keelepiirkondade lõikes.

1. Sõnavara (autorid Silvi Vare, Renate Pajusalu, Kristi Saarso).

- Sõna ja sõnamoodustus: homonüümia, omadusnimed, sihilised ja sihitud tegusõnad.
- Mõnede sagedasemate sõnade semantikat ja pragmaatikat: asesõnad, tegusõnad, hulgasõnad, rõhumäärsõnad. Sõnavara veaohte: parafaasia ja kontaminatsioon.

2. Vormiõpetus (autorid Ingrid Krall, Elle Sõrmus).

- Käändsõna: vormimoodustusseosed, valik käändevorme (veaohud, sarnaste sõnade erinev muutmine, kasutussoovitusi), ainsus ja mitmus, omadussõna ja määrsõna kasutamine, vormihomonüümia.
- Tegusõna: vormimoodustusseosed, valik vorme, sarnased sõnad, vormihomonüümia, ühendverbi osiste paiknemine.

3. Lauseõpetus (autor Helle Metslang): lausetüübid, valik lauseliikmeid, grammatiliste käänete kasutamine, rektsioon, ühildumine, kaassõnafraas.

Lisades on esitatud sõnamuutmistüübid, sarnaste või kokkulangevate sõnaosade loend, eesti ja vene grammatikatermineid, harjutuste vastused ning aineregister.

Kumba tüüpi keerukohti pakub eesti keel rohkem: keerukat õigete seoste kujundamist (raamatus kasutatud käsku *hoidke koos*, sümbol $\rightarrow \leftarrow$) või väärseoste vältimist (*hoidke lahus*, $\leftarrow \rightarrow$)? Arvan, et viimast. Eesti keeles on nii vene, soome kui ilmselt paljude muudegi keeltega võrreldes tohtul määral mitmesugust homonüümiat (vt nt Viks 1984, vrd Laalo 1990). (Lingvistilisest folkloorist pärineb lause “Keel on kommunikatsioonivahend” näitena sellest, et tavalisimgi lause võib olla kahel viisil tõlgendatav, sest *keel* on nii sõna *keel* nominatiivivorm kui *kee* adessiivivorm.) Selle on kaasa toonud ennekõike sise- ja lõpukadu, laadivaheldusega kaasnevad häälikumuutused jm muutused sõnade häälikkujus, ja tundub, et kõige sellega on kaasnenud sallivus homonüümia ja vormisarnasuse suhtes, kuni see emakeelsele kõnelejale-kuulajale kontekstis häirivaks ei muutu. Paljud erifunktsioonilised morfeemid ja järjendid on ühesugused (*-ta* kausatiivisufiksina, impersonaali tunnuseks, abessiivi lõpuna; *-ks*, *-ksi* konditsionaali tunnuseks, *-kse* impersonaali olevikumorfeemi osana, *-ks* translatiivi lõpuna). Samad sõnad toimivad mitmes funktsioonis (*peale* nimi-sõnavormina, kaassõnana ja abimäärsõnana, *pärast* adverbina, pre- ja postpositsioonina aja ning põhjuse tähendustes).

Järgnevalt peatun mõnedel käsiraamatus väljatoodud keerukohtadel eesti keele süsteemis, kus võiks olla tähelepanelik seoste kujundamisel või vältimisel, lisades nuppeid soome paralleeljuhtudest.

2. Probleemikohti keele komponentide lõikes

2.1. Sõnavara

Sõnavaras pakuvad kokkulangevusi ja sarnasusi leksikaalne homonüümia ja tuletiste sarnasus.

Leksikaalse homonüümia all eristuvad järgmised homonüümide põhitüübid.

1. Juurtüvelised täishomonüümid, mis langevad kokku kõigis vormides: *hari* : *harja* (1. puhastusriist, 2. tipp). Samalaadi homonüümia on tuttav ka soome keeles, nt sama homonüümipaar *harja* – *harja*.

2. Juurtüvelised osalised homonüümid, millel on sarnane algvorm, kuid muutevormid erinevad. Tavaline on kokkulangevus käändsõnadel nominatiivis ja erinevus muudes vormides tüvevokaali (*härm* : *härma* – *härm*: *härmi*; *maks* : *maksu* – *maks* : *maksa*; *koor* : *koore* – *koor* : *koori*) või ka tüvemuutuste poolest (*roog* : *roo* – *roog* : *roa*).

Soome keeles on analoogilistel sõnadel tüvevokaal olemas ka nominatiivis ja homonüümiat ei teki (*maksu*, *maksa*; *ruoko*, *ruoka*). Sellel homonüümirühmal põhineb ka käsiraamatu pealkirjas peituv sõnamäng. Sõnal *härm* on kaks tähendust, millest esimene vastab soome sõnale *härmä*, teine *harmi*. Esimene (*härm* : *härma*) tähendus jaguneb kaheks alatähenduseks: ‘härmatis’ (*hommikune härm*, *härmas puud*) ja ‘võrgustik’ (*härmaniidid*, *härmavedaja* ‘ämblik’, murdeti tähendab *härm* ka võrku või ämblikku). Teine homonüüm, *härm* : *härmi*, märgib muret või meelepaha (*meelehärm*, *härmi tundma*). Mõtelnud välja sõna *keelehärm* ja paigutanud raamatu kaanepildiks sätendavate kastepiiskadega ämblikuvõrgu, on autorite soov, et keerukohad ei teeks õppijale meelehärmiga sarnanevat *keelehärmi*, vaid et ta kujundaks oma teadmistes keelest seostevõrgustiku, *keelehärma*.

3. Tuletushomonüümid, mis on tekkinud tuletamise käigus, nt sõnade *nimetus*, *peatus*, *kaitse*, *side* eri tähendused (*nimi* → *nimetu* → *nimetus* ‘nimeta olek’ ja *nimi* → *nimetama* → *nimetus*; *peatuma* → *peatus* ‘peatumine, peatumiskoht’ ja *pea* → *peatu* → *peatus* ‘peata olek’; *kaitse* : *kaitse* ja *kaitse* : *kaitsme*; *side* : *side* ‘ühendus’ ja *side* : *sideme*). Eesti keele tuletusahelad annavad morfeemide lühemuse ja sarnasuste tõttu homonüümiat hõlpsamalt kui soome keeles, nt sõnades *nimetus*₁ ja *nimetus*₂ avalduvale üsna tavalisele homonüümiajuhule vastavad soome keeles eri sõnad *nimettömyys* (*nimi* → *nimetön* → *nimettömyys*) ja *nimitys* (*nimi* → *nimittä* → *nimitys*).

Segi võivad minna ka **sarnased tuletised**, nt sellised verbid nagu *eestistas* (*nime*) – *eestindas* (*romaani*); *halvendas* (*olukorda*), *halvustas* (*kolleegi*) – (*olukord*) *halvenes*. Siinkohal on küll eesti keele õppijal siiski veidi kergem kui soome keele õppijal, sest soome keele verbituletus on tunduvalt rikkalikum, nt eesti keeles on verbist *hüppama* tuletatud neli verbi *hüplema*,

hüpatama, hüpitama, hüpatlema, soome verbist *hypätä* aga kümme: *hyppiä, hypellä, hyppelehtiä, hypittää, hypitellä, hypiskellä, hyppyttää, hyppäyttää, hypähtää, hypähdellä* (Kasik 1992).

2.2. Morfoloogia

Lahushoidmist vajavad sarnasused ja kokkulangevused, mida võib vaadelda kahest vaatenurgast: sõnamuutmise seisukohalt näeme osalisi kokkulangevusi rühmal sõnadel mingis ühes vormis – algvormis või muutevormis –, kuid muudes mitte; üksiku sõnavormi seisukohalt võime leida talle mitu tõlgendust, mispuhul on tegemist vormihomonüümiaga.

1. Algvormilt sarnaste sõnade erinev muutmine. Sõnadel võib olla nt nimetavas sarnane häälikkuju (*regi, nagi*), kuid juba omastav erineb: *kõne : kõne, pere: pere – tore : toreda, hele : heleda – säde : sädeme; kivi : kivi – uni : une; sipelgas : sipelga – ergas : erksa; regi : ree – lagi : lae – nagi : nagi; tellis : tellise – õilis : õilsa*. Soome keel on siin mõnevõrra süstemaatilisem (lähemalt vt Remes 1995), kuid sealgi esineb nt reeglipärase astmevahelduse (*reki : reen*) puudumist nooremates sõnades nagu *muki : mukiin*.

Osalistel homonüümidel (*koor, maks, kaitse*) algvormid kattuvad, kuid muud vormid erinevad.

2. Algvormilt erinevate sõnade sarnane muutmine. Sõnadel võib olla näiteks sarnane või ühesugune omastav ja omastavast tulenevad vormid, kuid erinevad algvormid. Kaheti tõlgenduvad näiteks sõnavormid *sood* (algvorm *sugu* või *soo*), *teod* (*tigu* või *tegu*), *maod* (*magu* või *madu*), *peod* (*pidu* või *pihk*). Kahesilbilistel laadivahelduslikel sõnadel tekitab eesti keeles soome keelega võrreldes enam vormide kokkulangevust sagedasem kaashääliku kadu ja vokaali madaldumine nõrgas astmes, vrd sm *suku : suvun, suo : suon; mato : madon, maku : maun; pito : pidon, pivo : pivon*. Mitmuse nimetavad on sarnased nt sõnadel *sood* ja *rood*, ainsuse nimetavad aga täiesti erinevad: *sugu* või *soo* ja *roog*. Soome keeles taas kokkulangevused puuduvad: *suvut (suku), suot (suo), ruo'ot (ruoko)*. Siit ilmneb ka, et diftongistumine nagu sõnas *suo* (vrd ka *tee* ja *tie*) aitab soome keeles sõnade ja nende vormide lahus hoidmisele kaasa. Näideteks veel juhtudest, kus omastava vormid sarnanevad, kuid nimetav erineb, on sõnad nagu *kõne : kõne – uni : une ; lihtne : lihtsa – hoolas : hoolsa; jõgi : jõe – tõsi : tõe; regi : ree – tee : tee*.

3. Vormihomonüümia. Homonüümia võib olla paradigmasisene (sama sõna eri vormid on ühesugused), vormisisene (eri sõnade sama vorm on ühesugune) või vormidevaheline (eri sõnade eri vormid on ühesugused). Enamasti on homonüümsed sama liiki sõna (käänd- või pöörd sõna) vormid, kuid tuleb ette ka sõnaliikidevahelist vormihomonüümiat.

Käändsõnavormide paradigmasisest homonüümiat esineb eesti keeles näiteks järgmiste vormide vahel:

SN – SG: *koi* : *koi*, *tubli* : *tubli*
 SN – SG – SP: *pesa* : *pesa* : *pesa*
 SP – PG: *pead* : *pead*
 SN – PN: *jõud* : *jõud*
 SN – PP: *käsi* : *käsi*
 SP – SIII: *kappi* : *kappi*

Soome keeles, kus on alles genitiivi, partitiivi ja illatiivi lõpud, eristuvad need vormid selgelt: *pesä* : *pesän* : *pesää*; *käsi* : *käsiä*; *kaappia* : *kaappiin*. Soome keeles leidub vaid üksikuid homonüümiajuhte, nt possessiiv-sufiksiga käändevormid (*kenkänsä* on SN, SG ja PN), *i*-lõpuliste tüvede muutevormid (*piitä* on SP ja PP, *voin* on preesensi ja imperfekti vorm) (Laalo 1990: 43–47).

Vormisisene homonüümia esineb eeltoodud juhtudel, kus eri sõnadel on sarnane omastav ja sellel põhinevad vormid: SG: *kuue* (*kuus* / *kuub*), *teo* (*tigu* / *tegu*), *soo* (*soo* / *sugu*). Muudeski käänetes võivad kokku langeda nt samast tüvest tuletatud *ne-* ja *s-*sõnade vormid: SP: *lihast* (*lihane* / *lihas*). Viimane kokkulangevus on võimalik, kuid harv ka soome keeles, nt partitiiv *Muhosta* võib olla nii nimest *Muhos* kui *Muhonen*.

Vormidevaheline homonüümia on nt kokkulangevus SEI *piprast* (*pipar*) – SP *piprast* (*piprane*); soome keeles SEI *lihasta* (*liha*) – SP *lihasta* (*lihas*).

Pöördsõnavormide paradigmasisene homonüümia on nt selliste vormide vahel nagu (*sa*, *nad*) *elasid* – *tegid*; *elaksid* – *teeksid*; *hakata* – *ei hakata* (vrd sm *hakata* – *ei hakata*); vormisisene homonüümia vormide korral nagu *kaevati* (*kaebama*, *kaevama*), *küttis* (*kütma*, *küttima*), vormidevaheline homonüümia nt *teataks* (*teadma* – *teatama*).

Noomeni- ja verbivormivaheline homonüümia esineb sageli sama juurega sõnade vormide vahel: *filmiks* (*film* – *filmima*), *kaaludes* (*kaal* – *kaaluma*), *lood* (*lugu* – *looma*), *tallata* (*tald* – *tallama*), *tulevad* (*tulema* – *tulev*), *tabavat* (*tabama* – *tabav*), *tunnete* (*tundma* – *tunne*). Mõned neist juhtudest on võimalikud ka soome keeles, nt *kuvat* (*kuva* – *kuvata*), *tulevat* (*tulla* – *tuleva*).

Käsiraamatu lisas toodud **kokkulangevate ja sarnaste sõnaosade loend** koondab näiteks sellised kokkulangevused nagu järjendi *-ta*, *-ta-* eri kasutused:

- 1) verbiliide: *kulutama*
- 2) umbisikuline tegumood: *ei võeta*, *ei kulutata*
- 3) *da*-infinitiiv: *hakata*, *veeta*
- 4) ilmaütlev: *võtmeta*, *veeta*
- 5) tüve osa: *vaatama* : *vaata*

Selliste kokkulangevuste tulemuseks on sageli homonüümia: *soovitama* : *soovita* – *soov* : *soovita*; *veetma* : *veeta* – *vesi* : *veeta*. Umbisikulise tegumoe vormis võivad samakujulised järjendid kuhjuda: *ei kirjutata*. Analoo-gilisi kokkulangevusi leidub mõnevõrra ka soome keeles, kuid nt eesti *-ta* ala jaguneb *-tA* ja *-ttA* vahel ning kuhjumist väldib tüve-*A* muutumine *e*-ks: *ei kirjoiteta*. Lisast on leitavad ka libasarnasused nagu järjendite *-ks*, *-kse*, *-ksi* vahel (*jooma* : *jooks*, *jooksin*, *juuakse*; *jooksma* : *jooksin*, *jookseks*; *jooksma* → *jooks*; *jooks* : *jooksuks*). Siingi on soome vormid selgemalt erinevad: *juomaan* : *joisi*, *joisin*, *juodaan*; *juoksemaan* : *juoksin*, *juoksisi*; *juosta* : *juoksisi*; *juoksu* : *juoksuksi*).

2.3. Lauseõpetus

2.3.1. Seisundit väljendavad lausekonstruktsioonid

Välja on toodud konstruktsioonid, kus mitut tüüpi verbe laiendavad nimi- ja omadussõnad eri vormides: nominatiivis, translatiivis, essiivis (lähemalt vt Ereht–Metslang 2003). Mõningate kasutusnüansside erinevuste juures on kõigile neile ühine seisundi tähistamine. Eesti keelele on omane kasutada suunakäänet translatiivi mitte ainult muutumisverbidega, vaid ka verbiga *olema* (mittepüsiva seisundi märkimiseks nimisõnaga) ja *pidama*, kus soome keel kasutab essiivi (*Jaani oli naapurikoolussa opettajana*, *Pidin Jaania koulun johtajana*). Eesti keelele omasele essiivi (või omadussõnade puhul ka nominatiivi) kasutamisele tunnetusverbidega vastab aga soome keeles ablatiiv (*Meri näytti mustalta*). (Tabel 1.)

TABEL 1.

Konstruktsioon	Seisundit väljendab omadussõna	Seisundit väljendab nimisõna
<i>olema</i> + nominatiiv	<i>Banaanid olid rohelistes.</i>	<i>Jaani oli õpetaja.</i>
<i>olema</i> + translatiiv	–	<i>Jaani oli naaberkoolis õpetajaks.</i>
<i>pidama</i> + translatiiv	<i>Ma pidasin su venda sinust nooremaks.</i>	<i>Ma pidasin Jaani kooli direktoriks.</i>
Toimimisverb + essiiv	–	<i>Jaani töötab õpetajana.</i>
<i>näima</i> , <i>paistma</i> , <i>tunduma</i> + essiiv	<i>Meri näis süsimustana.</i>	<i>Puud paistsid pimeduses vahimeestena.</i>
<i>näima</i> , <i>paistma</i> , <i>tunduma</i> + nominatiiv	<i>Meri näis süsimust.</i>	–
Muutusverb / muutmisverb + translatiiv	<i>Taevas värvus roosaks.</i> <i>Loojuv päike värvis taeva roosaks.</i>	<i>Kuningatütar muutus konnaks.</i> <i>Nõid muutis kuningatütre konnaks.</i>

2.3.2. Rektsioon: sarnasusi ja erinevusi verbirektsioonides

Verbirektsioonide puhul leidub tähelepanemist väärivaid kokkuhoidmisjuhte (sama verbi või sünonüümsete verbide erinevad rektsioonid, mis sisuliselt ei erine).

1. Sama verbi eri rektsioonid. Verbid, millel on eri rektsioonid, ilma et sellega kaasneks oluline tähenduserinevus.

segama, takistama

kellel? mida teha?

keda / mida? mida tegemast?

*Vara saabuv pimedus segas **mul** töötada.*

*Vara saabuv pimedus segas **mind** töötamast.*

*Torm takistas **laevu** väljumast.*

kurtma, kaebama

mida?

mille üle?

*Haige kurtis **väsimust**.*

*Haige kurtis **väsimuse** üle.*

*Üliõpilane kaebas **õppejõu** subjektiivsuse üle.*

2. Sünonüümsete verbide / verbiühendite erinevad rektsioonid

osa võtma millest?

*Hakkaja tüdruk võttis osa **võistlustest, konkursist, näüteringi tööst**.*

osalema kus?

*Hakkaja tüdruk osales **võistlustel, konkursil, näüteringi töös**.*

tuginema, toetuma kellele? millele?

*Artikkel tugines / toetus **läbiviidud uurimusele**.*

baseeruma, põhinema millel?

*Artikkel põhines / baseerus **läbiviidud uurimusel**.*

2.3.3. Ühildumine

Kuigi ühildumine läbib eesti süntaksit üsna põhjalikult, pole siin täit järjekindlust: palju on erijuhte, kus näiteks ühildumispositsioonis on sõna või sõnavorm, mis ei muutu ühilduvas kategoorias (mitmed verbivormid, mis kõigis isikutes ühesugused; muutumatud omadussõnad), ja erandeid, kus ühildumist mingis kategoorias ei toimu (nt *ninataga*-reegel, lisandi mitmed juhud, liitarvsõna). Tabel 2 koondab eesti keele peamised ühildumisjuhud ja nende erandid ja erijuhtud.

TABEL 2.

Konstruksioon	Näiteid	Erandeid ja erijuhte
Omadussõnaline täiend + nimisõna	<i>suures metsas, suurtes metsades</i>	<i>ninataga-reegel: suure metsani, suurte metsadeni</i> käändumatu omadussõna: <i>katoliku, oma, kogu, eri</i> partitsiip: <i>väsinud</i>
Lisand + nimisõna	<i>vennad Tammed;</i> <i>Jüiril, kirjanikul;</i> <i>meid kui lapsevanemaid</i>	<i>professor Tammele; onu Peetrile;</i> <i>Priit Tammest; Kuldse Tassi</i> <i>kohvikus – kohvikus Kuldne Tass.</i>
Alus + öeldis	<i>ma loen, poisid loevad, ma olen lugenud, ma loeksin, poisid olid lugenud</i>	ta/nad on, ei loe, ei lugenud, lugevat, ei lugevat, olevat lugenud, (loeks, oleks lugenud), ta/nad on lugenud ...
Alus + öeldistäide	<i>Maja on punane.</i> <i>Poisid on omavahel head sõbrad.</i>	<i>Teie olete haige.</i>
Alus + seisundimäärus	<i>Mees värvis maja punaseks.</i> <i>Poisid lahkusid sõpradena.</i>	<i>Mees värvis seinad siniseks.</i> <i>Lapsed jäid orvuks.</i>
Kvantorsõna + nimisõna	<i>viiel poisil, rühmal poistel, pudelist õllest, paljudele inimestele</i>	Täissihitise korral on rektsoon: <i>Otsin pudeli õlut. (vrd Maksin pudeli õlle eest kümme krooni.)</i>
Mitmesõnaline arv	<i>kahekümne viie,</i> <i>kahtkümmend viit</i>	Lõpud liituvad ainult viimasele sõnale (põhiarvsõnal alates sisseütlevast): <i>kahekümne viiele, kahekümne viiest</i>
Asesõna ja lähtevorm	<i>Poisid otsisid endile tööd.</i> <i>Poiss otsis tööd. Ta käis mitmes firmas.</i>	<i>Poisid otsisid endale tööd.</i> <i>poisid, kes tööd otsisid majad, mida ma nägin</i>

Soome keeles on ühildumine järjekindlam: enamik eesti keele erijuhtudest ja eranditest soome keeles ei kehti. Samamoodi kui eesti keeles on viisakusteie korral öeldistäide ainsuses (*Te olette sairas*), kuid nimisõnalise kvantori laiend on järjekindlalt partitiivis (*pullon olutta, pullost olutta*; vrd eesti *pudeli õlut, pudelist õllest*).

2.3.4. Kaassõnafraas

Kaassõnade puhul tuleb esile nii ühendamist kui lahutamist, liba- ja pärisarnasusi ning -erinevusi. Üsna samasuguseid sarnasusi ja erinevusi leidub ka soome keeles.

Kokku koondada tasub sünonüümseid ja lähedasi keelendeid: **sama või lähedast tähendust väljendavad**

1) käändevorm ja kaassõnafraas

Panin raamatu lauale.
Panin raamatu karpi.
Jalutasin tänavanurgani.
Ema läks lapsega poodi.
Poiss läks mütsita õue.
Avasin karbi noaga.
Ostsin peoks toidukraami.
Ostsin lapsele uued kingad.

Panin raamatu laua peale.
Panin raamatu karbi sisse.
Jalutasin kuni tänavanurgani.
Ema läks koos lapsega poodi.
Poiss läks ilma mütsita õue.
Avasin karbi noa abil.
Ostsin peo jaoks toidukraami.
Ostsin lapse jaoks uued kingad.

2) eri kaassõnad

Tõstsin laua toa keskele.
Laud on toa keskel.
Ta seisab minust eespool.
Meres on vett põlvist saadik.
Ootasid sind päev läbi.

Tõstsin laua keset tuba.
Laud on keset tuba.
Ta seisab eespool mind.
Meres on vett (kuni) põlvini.
Ootasid sind päev otsa.

3) sama kaassõna sama rektsiooniga tagasõnana ja eessõnana

Kiirteed mööda kihutavad autod.
Maja ümber jooksevad lapsed.
Ema läks lapsega koos poodi.
Trollid sõidavad kella kuuest alates.

Mööda kiirteed kihutavad autod.
Lapsed jooksevad ümber maja.
Ema läks koos lapsega poodi.
Trollid sõidavad alates kella kuuest.

Teiselt poolt on kaassõnu, mis esinevad mitme eri rektsiooniga ja / või eri tähendustes:

läbi:

Tee viis läbi metsa.
Ootasid sind päev läbi.
Ta hukkus vaenlase kuuli läbi.

eest:

Buss sõidab meie maja eest mööda.
Ostsin kümne krooni eest pruugitud jope.

pärast:

Pärast võistlust peeti väike pidu.
Kell on viie minuti pärast kuus.
Buss väljub poole tunni pärast.
Puudusin koolist haiguse pärast.
Ema muretseb lapse pärast.

Sama sõna võib toimida **nii kaassõnana kui abimäärsõnana**. Ühelt poolt on juhte, kus kasutused on sisult lähedased:

*Auto sõitis **üle silla**.*
*Panin lina **laua peale**.*
*Auto sõitis **bussi ette**.*
*Ta istus **minu vastu**.*

*Auto sõitis sillast **üle**.*
*Panin lina lauale **peale**.*
*Auto sõitis bussile **ette**.*
*Ta istus mulle **vastu**.*

Teistel juhtudel on kasutused sisult erinevad:

*Pall veeres **voodi alla**.*
*Auto sõitis **mööda teed**.*
*Sõitsime autoga **vastu puud**.*

*Pall veeres voodist **alla**.*
*Auto sõitis majast **mööda**.*
*Sõitsime autoga isale **vastu**.*

3. Lõpetuseks

Puudutasin siin vaid väikest osa keelevõrgustiku tegelikest ja näilikest seostest, mida keeleõppijal tunda vaja. Kindlasti on seejuures otstarbekas läbi mõelda samade nähtuste taust õppija emakeeles, tulevikus tasuks mõelda soome õppurit arvestavale “Keelehärma” versioonile.

Lõpetuseks üks õpetlik näide internetifolkloorist, pärit Ida-Virumaa vene lastelt. Loodame, et seegi pakub ideid sarnasuste ja erinevuste omandamiseks.

Kuidas eristada „koort“ „koorist“?!

Eristada neid on väga kerge. Esimest on võimalik osta poest ja ta maksab 5 krooni poole kilo eest. Teist sõna „koor“ kauplusest ei saa osta. Näiteks lastekoori on võimalik tellida spetsiaalsetest kohtadest ja siis nad hakkavad laulma teie jaoks.

Veel on suur vahe nende vahel selline, et esimest „koort“ on võimalik süüa, aga teist mitte. Kui sina tahaks süüa teist, siis sul võib hakata hirmus, sest lastekoor ei tahaks olla ära söödud. ☺

Esimeses „koores“ on palju valku, teises on palju liha.

Esimene koor ei saa olla külmpakita, teine ei saa esineda dirigendita! Esimest me võime suppi panna, teist aga ei saa, sest ta hakkab vastu karjuma.

„Koor“, mida me sööme, on alati valge, „koor“, mida me kuulame, on alati värviline.

Mõnikord on nii, et koorepakk on ilus ja lastekoor laulab ilusasti. Siis nad sarnanevad teineteisega, kuigi esimene „koor“ näeb välja ilus, teine aga kõlab ilusasti...

Esimene „koor“

Teine „koor“

Kirjandus

- Erelt, Mati–Metslang, Helle 2003: Case marking of the predicative in Estonian. – *Linguistica Uralica* 3. 166–174.
- Kasik, Reet 1992: Suomen ja viron sanajohdon vertailua. – Viron kielen päivä 6.5.1992 (toim. Helena Sulkala ja Valve Kingisepp). Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 35. 25–33.
- Laalo, Klaus 1990: Säkeistä patoihin. Suomen kielen monitulkintaiset sananmuodot. *Suomi* 154. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Metslang, Helle 2002: *-ki/-gi, ka* ja nende soome kaimud. – Lähivertailuja 12. Soome-eesti kontrastiivseminar 30.5–1.6.2001 Kääriku (toim. Reet Kasik). Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 19. 57–81. Tartu.
- Metslang, Helle–Krall, Ingrid–Pajusalu, Renate–Saarso, Kristi–Sõrmus, Elle–Vare, Silvi 2003: Keelehärm. Eesti keele probleemseid piirkondi. Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus. Tallinn.
- Pajusalu, Renate 1999: Deiktikud eesti keeles. *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis*. Tartu.
- Remes, Hannu 1995: Suomen ja viron vertailevaa taivutustypologiaa. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 2. Oulun yliopisto.
- Tragel, Ilona 2001: Eesti keele *saama* ja *võima* ning soome keele *saada* ja *voida*. Tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast. – *Keel ja Kirjandus* 2. 99–110.
- Viks, Ülle 1984: Sõnavormide homonüümia eesti keeles. – *Keel ja Kirjandus* 2. 97–105.

Viron kirjoittamisen opetus latvialaisille

Marjo Mela

Tallinnan pedagoginen yliopisto

1. Taustaa

Aineistoni on peräisin Riian virolaisen koulun eri luokka-asteilta. Koulun oppilaat ovat pääosin latvialaisia, mutta jotkut ovat virolaistaustaisia siten, että yleensä toinen isovanhemmista on latvianvirolainen. Latvianvirolaisia on tällä hetkellä noin 2500. Koska seka-avioliitot ovat hyvin tavallisia, latvianvirolaiset ovat melko nopeasti assimiloituva vähemmistö.

Koulussa on tällä hetkellä 150 oppilasta ja luokat 0–10. Koulun opetuskielenä on latvia, ja suurin osa oppilaista on latviankielisiä. Venäjänkielisiä oppilaita on erittäin vähän, sillä voidakseen selviytyä koulussa heidän pitäisi olla myös latviantaitoisia. Koulussa ei myöskään opeteta venäjää. Koulu toteaaakin, ettei se pysty takamaan venäjänkielisten oppilaiden äidinkielen taidon kehittymistä.

Viron kielen opetus aloitetaan koulussa alkeista. Lapsi tulee ensin ns. nollaluokalle, jonka aikana katsotaan, onko hänestä viron kielen oppijaksi. Alaluokilla painotetaan pääasiassa puhumista. Osa virolaistaustaisista oppilaista osaa vähän arkipuhekielenä joko pohjoisviroa tai eteläviroa (võrua). Võru onkin monen latvianvirolaisen aikuisen ja lapsen puhekieli. En ole kuitenkaan kuullut kenenkään aikuisen latvianvirolaisen pitävän sitä kirjakielenä, vaan he kirjoittavat yleensä latviaksi tai venäjäksi.

2. Kirjoittamisen opetus

Kirjoittamisen teorioissa tekstiä pidetään karkeasti jaotellen tuotteena tai prosessina. Kirjoittamisen voi mieltää sekä yksilölliseksi taidoksi että yhteisölliseksi kirjoituskäytänteiden hallitsemiseksi. Teksti määritellään joko yksilön luomaksi ainutkertaiseksi ilmiöksi tai yhdeksi tekstiksi yhteisön tai kulttuurien muiden tekstien joukossa. Kirjoittamista on kuvattu erilaisia ajatus- ja muistitoimintoja aktivoivana prosessina. On mahdollista myös korostaa kirjoittamista taitona (”skill”). (Luukka 2004: 9, 12–13, 15.)

Riian virolaisen koulun alaluokilla oppilaiden tuottamat tekstit pohjautuvat paljolti oppikirjojen tehtäviin. Oppilaat kirjoittavat vihkoihinsa myös pieniä tarinoita ja kirjoitelmia, jotka noudattavat oppikirjojen sanastoa ja aihepiirejä. Tekstit ovat tämän vuoksi sanastoltaan ja aiheiltaan melko epäitsestäisiä ja toisteisia. Ylemmillä luokilla luovan kirjoittamisen osuus lisää-

tyy, sillä aineita kirjoitetaan sekä latviaksi että viroksi. Äidinkielen kirjoitelmissa siirrytään vähitellen asia-aiheisiin, ja vironkieliset kirjoitelmat käsittelevät usein virolaista kulttuuria, esimerkiksi joulutapoja.

Kirjoittamisen opetuksen tavoitteena on varsinkin latvian osalta normi-kielen hallinta. Latvian oikeakielisyyden opettaminen aloitetaan ensimmäisellä luokalla, sillä oppilaiden on saavutettava peruskouluaikana sellainen normatiivinen taso latvian kirjoittamisessa, että he selviävät jatko-opinnoistaan. Viron kielessä tavoitteena on keskitason kirjallinen taito. Vironkielisen kirjoittamisen opetuksesta suurimman osan muodostaa kielioppi ja sen jatkuva kertaaminen. Varsinainen oikeakielisyyden opettaminen aloitetaan vähitellen kolmannella luokalla, jolloin puhumisen lisäksi syvennyttään myös kirjoittamiseen.

Oppilaan tulisi siis kouluaikana oppia kirjoittamaan latviaa korrektisti sekä viroa niin, että se vastaa tasoa B1¹. Koulun oppilaille viro jää selvästi vieraaksi kieleksi. Kuitenkin keskitasonkin viron tulisi olla kohtalaisen selkeää ja viestivää. Millaista sen tulisi olla nuoren oppilaan kirjoittamana ja miten tavoitteeseen päästään vieraskielisessä ympäristössä? Entä miksi kirjoittamisen oppiminen on niin vaikeaa?

B1-taso edellyttää, että oppilas osaa kirjoittaa yksinkertaisia lauseita tutuista teemoista sekä laatia kirjeitä. Viidennen luokan oppilailla on kirjeenvaihtoverit Rakveren põhigümnaasiumissa. Viidesluokkalaisten katsotaan jo hallitsevan tarpeeksi sanastoa ja kieliopillisia rakenteita kirjeitä kirjoittaakseen, vaikka juuri sanavarasto ja kielioppi aiheuttavat myös ongelmia. Oppilaille on opetettu puhutun kielen rakenteita, mutta normatiivinen kirjoittaminen vaatii paljon enemmän ja toisenlaisia valmiuksia kuin puhuminen. Oppilaat lukevat viroksi lähes yksinomaan oppikirjatekstejä ja nuorten lehtiä, sillä kielitaito ei riitä vironkielisen kirjallisuuden lukemiseen. Tämäntyyppisten kielenoppijoiden tarpeisiin ei ole vielä julkaistu helpohkoja vironkielisiä lukemistoja.

Varsinaista vapaata kirjoittamista tai prosessikirjoittamista harjoitellaan koulussa hyvin vähän, vaikka kirjoittamisen oppiminen on kognitiivinen prosessi. Oppilaiden teksteissä näkyy oppikirjojen malli ikään kuin kulttuurisena tekstikäytännönä, eikä tavoitteena usein olekaan itse kirjoittaminen vaan jonkin kielioppiasian harjoittelu.

¹ B1 Kirjutamine: Oskan koostada lihtsat seostatud teksti tuttavalt või mulle huvi pakkual teemal. Oskan kirjutada isiklikku kirja, milles kirjeldan oma kogemusi ja muljeid. Suomenkielisessä yleiseurooppalaisessa viitekehityksessä kirjoittaminen määritellään näin: Pystyy kirjoittamaan ymmärrettävän, jonkin verran yksityiskohtaistakin arkitietoa välittävän tekstin tutuista, itseään kiinnostavista todellisista tai kuvitelluista aiheista. Osaa kirjoittaa selväpiirteisen sidosteisen tekstin liittämällä erilliset ilmaukset peräkkäin jaksoiksi (kirjeet, kuvaukset, tarinat, puhelinviestit). Pystyy välittämään tehokkaasti tuttua tietoa tavallisimmissa kirjallisen viestinnän muodoissa. Osaa useimpien tutuissa tilanteissa tarvittavien tekstien laadintaan riittävän sanaston ja rakenteet, vaikka teksteissä esiintyy interferenssiä ja ilmeisiä kiertoilmaisuja. Rutiinomainen kieliaines ja perusrakenteet ovat jo suhteellisen virheettömiä, mutta jotkut vaativimmat rakenteet ja sanaliitot tuottavat ongelmia.

3. Viro kohdekielenä

Rakenteeltaan viro on enimmäkseen synteettinen ja latvia analyttinen kieli (typologiset erot), mutta kummassakin kielessä on vaikutteita muistakin itämerensuomalaisista kielistä ja saksasta. Vaikka latvia ja viro kuuluvat eri kieliryhmiin, syntaksissa on tiettyä samanlaisuutta: molemmissa on esimerkiksi sanajärjestys SVO. (Mela 2001: 163; 2003: 46; 2002: 112.) Vaikeuksia oppilaille aiheuttaa kuitenkin ero kieltenpuhujien ajattelutavassa, koska se tarkoittaa eroja myös kirjallisessa ja suullisessa ajatusten ilmaisemisessa. Esimerkiksi kaikille viron monista tulo- ja erosijoista ei ole latviassa suoraa vastinetta. (Mela 2003: 48.)

Interferenssiä eli äidinkielen häiritsevää vaikutusta esiintyy oppijoilla luonnollisesti varsin paljon, sillä kirjoittaessaan oppilaat kääntävät tekstiä mielessään latviasta viroon. Oppilaiden kirjoitelmat ovat myös jonkin verran sekakielisiä. Ei ole olemassa modernia, oppilaille käyttökelpoista latvia–viro–latvia-sanakirjaa, joten oppilaat kirjoittavat latviaksi ne sanat, joita eivät tiedä viroksi. Seuraavassa on muutamia esimerkkejä yleisimmistä virhetyypeistä.

1) Monissa indoeurooppalaisissa kielissä samaan sanaliittoon kuuluvia nomineja käytetään perusluvusta kaksi alkaen monikossa, mutta itämerensuomalaisissa kielissä yksikössä (Mela 2003: 47).

**4 nädalä enne jõulu tehti adventi pärja 4 küünladega.
4 nädalat enne jõulu tehti advendipärg 4 küünlaga.
4 nedēļas pirms Ziemasvētkiem iztaisīja vainagu ar četrām svecēm.
'4 viikkoa ennen joulua tehtiin 4-kynttiläinen adventtiseppele.'*

2) Latvian kielessä on vain yksi infinitiivi, viron kielessä kaksi. Oppilaat eivät useinkaan ole selvillä viron kielen infinitiivien käytöstä.

**Metnik peab olla töös.
Metsnik peab olema tööl.
Mežniekam jābut darbā.
'Metsänvartijan pitää olla työssä.'*

**Toas peab olla jõulukuusk.
Toas peab olema jõulukuusk.
Istabā jābut Ziemassvētku eglītei.
'Huoneessa pitää olla joulukuusi.'*

**Nad tahavad väravasse siisse lööma palli.
Nad tahavad palli väravasse lööma.
Viņi grib iesist bumbu vārtos.
'He haluavat lyödä pallon maaliin.'*

3) Jos lause alkaa adverbiaalilla tai objektilla, predikaattiverbi ilmaistaan latviassa ennen subjektia, mikä ei virossa aina ole pakollista.

**Rehetoas inimesed tegid kõik käsitõid.*

Rehetoas tegid kõik käsitõid.

Dūmistabā visi strādāja rokdarbus.

'Riihituvassa kaikki tekivät käsitöitä.'

**Suve köögis perenaine tegi sööma, kui oli soe aasta aeg.*

Suveköögis tegi perenaine süüa, kui oli soe aasta aeg.

Vasaras virtuvē saimniece gatavoja ēdienus kad bija vasaras gadalaiks.

'Emäntä valmisti ruokaa kesäkeittiössä, kun oli lämmin vuodenaika.'

**Paari päeva pärast ta jälle tegi oma pahandusi.*

Paari päeva pärast tegi ta jälle oma pahandusi.

Pec pāris dienām viņš atkal darīja nedarbus.

'Parin päivän päästä hän jälleen teki pahojaan.'

4) Latvian kielen sanajärjestykseen liittyy sääntö, jonka mukaan verbi on lauseessa toisena. Tämä ei kuitenkaan ole ainoa mahdollinen sanajärjestys, kuten ei virossakaan. Sekä virossa että latviassa adjektiivi- ja genetiivi-attribuutit kuuluvat pääsanansa eteen.

5) Latviassa on aika vähän yhdyssanoja, mutta virossa ne ovat tavallisia. Tämä voi aiheuttaa virheitä sananmuodostuksessa, esim. *atzveltnes krēsls* → **tugi tool*, oik. *tugitool* 'nojatuoli'.

6) Viron tulo- ja erosijat tuottavat oppilaille vaikeuksia, sillä niille ei usein ole latviassa täsmällisiä vastineita. Erityisesti inessiivin ja illatiivin käytön erottaminen ei aina onnistu oppijalta. Latviassa käytetään joko lokatiivia tai *uz* + akkusatiivi -rakennetta. (Mela 2003: 48.)

**Ma lähen õppima keskkoolis.*

Ma lähen õppima keskkooli.

Es sākšu studēt vidusskolā.

'Lähden opiskelemaan keskikouluun (lukioon).'

**Epp sõidab jalgrattaga bussipeatusele.*

Epp sõidab jalgrattaga bussipeatusesse.

Epp braukt ar divriteni uz autobusu pieturu.

'Epp ajaa polkupyörällä bussipysäkille.'

7) Virossa passiivin käyttö on suhteellisen tavallista mutta latviassa harvinaista. Koska oppilaat kääntävät ajatuksiaan latviasta viroon, he käyttävät passiivia hyvin vähän. He eivät tule ajatelleeksi, että passiivin käyttö olisi luontevaa viron kieltä. Viron passiivin muodostaminen (esim. Remes 1983: 139–141) on myös morfologisesti vaikeaa latviankieliselle oppilaalle, esim. *nutatakse*.

**Väljas jooksevad.*

Väljas joostakse.

Arā skrien.

'Ulkona juostaan.'

Syntaktiset virheet ovat ymmärtämisen kannalta hankalampia kuin morfologiset, jotka harvoin haittaavat viestin välittymistä. Oppilaiden kirjoituksissa esiintyy siis tyypillisiä ulkomaalaisoppijoiden virheitä. Positiivista on kuitenkin, että he kykenevät kommunikoimaan kirjallisesti viron kielellä – vaikkakaan eivät kovin korkealentoisista asioista. Toisaalta he pystyvät käyttämään melko monimutkaisiakin kielellisiä rakenteita.

Lähteet

- Luukka, Minna-Riitta 2004: Tekstejä, luovuutta ja prosesseja. Näkökulmia kirjoittamiseen ja sen opetukseen. – Hiiden hirveä hiihtämässä: hirveä(n) ihana kirjoittamisen opetus (toim. Minna-Riitta Luukka ja Pasi Jääskeläinen). Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XLVIII. Helsinki.
- Mela, Marjo 2001: Latvian virolaiset: historia, kieli ja kulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2002: Läti koolilaste interferentsist eesti keele õppimisel – Ema-keel ja teised keeled III (toim. Liina Lindström ja Oksana Pali-kova). Tartu ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised I. 111–116.
- 2003: Latvialaisten lasten ongelmat viron kielen oppimisessa. – Virsu. Viro ja suomi: kohdekielet kontrastissa (toim. Pirkko Muikku-Werner ja Hannu Remes). Lähivertailuja 13. 45–49. Joensuu.
- Remes, Hannu 1983: Viron kielioppi. WSOY, Porvoo.

Virolainen suomenoppija ja demonstratiivin valinta

Elina Heikkilä-Kopperoinen
Oulun yliopisto

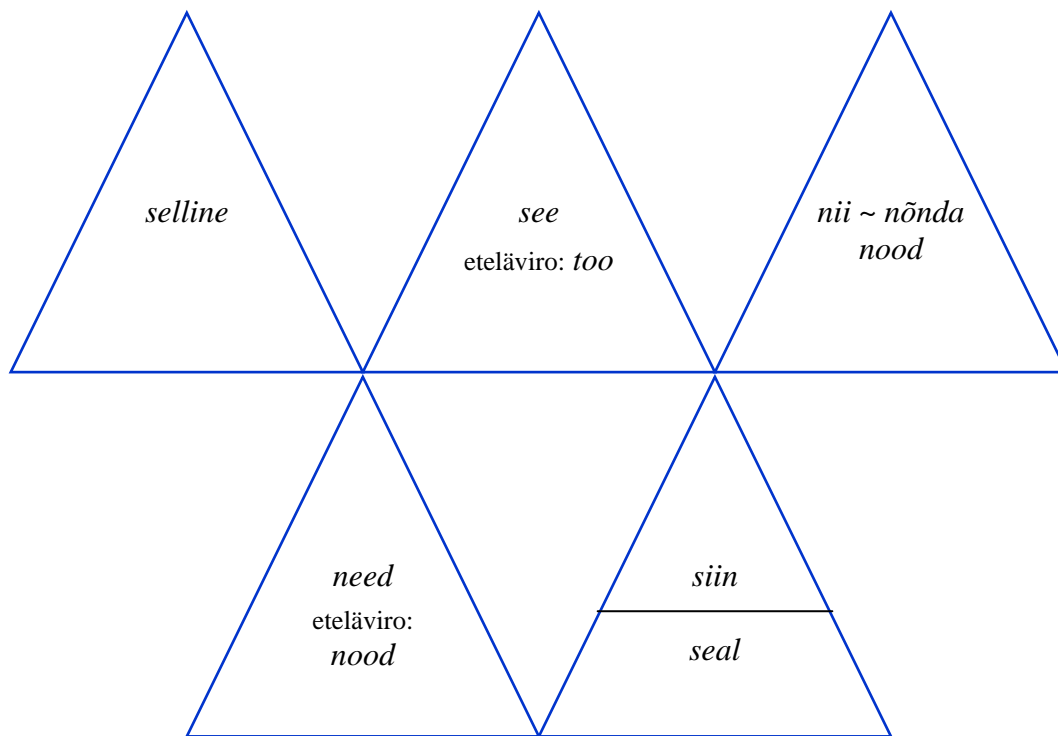
1. Johdanto

1.1. Tutkimuksen lähtökohdat

Pro gradu -työssäni, johon tämä artikkeli pohjautuu, olen tutkinut virolaisten suomenoppijoiden demonstratiivinvalintaa kyselytestin avulla. Tutkimukseni tavoitteena oli selvittää, millaisia ongelmia lausekontekstiin sopivan demonstratiivipronominin tai muun deiktisen ilmauksen valitseminen aiheuttaa ja mitkä ongelmista ovat mahdollisesti oppijoiden lähtökielen aiheuttamia.

Suomen ja viron demonstratiivijärjestelmistä on olemassa melko vähän kontrastiivista tutkimusta. Halusin tutkia tätä aihetta, koska havaintojeni mukaan juuri virheellisen deiktisen ilmauksen valinta paljastaa hyvänkin suomen kielen taitajan vieraskieliseksi. Myös virolaisille suomea opettavat ovat huomanneet, että demonstratiivien käyttö on usein ongelmallista. Toinen syy tutkimusaiheeni valintaan oli se, että halusin selvittää, miten viron ja suomen demonstratiivijärjestelmät eroavat toisistaan ja miksi. Ihminen jäsentää maailmaa kielensä avulla, ja uskoakseni suomalaiset ja virolaiset kielisukulaisina hahmottavat ja jäsentävät maailmaa melko samalla tapaa. Demonstratiivijärjestelmän osalta tapa näyttäisi kuitenkin olevan kovin erilainen.

Aikaisemman tutkimuskirjallisuuden (esim. Pajusalu 1996: 150–151; Larjavaara 1986: 306–307; Larjavaara 1990: 306) mukaan viron demonstratiivipronomininit ovat merkitykseltään ja käytöltäänkin lähellä venäjää, vaikka viron kehitys lienee ollut omapohjaista. Viron kielihän on kehittynyt indoeurooppalaisten kielten suuntaan, kun taas suomi on lähempänä oletettua kantakieltä. Venäjän lisäksi alasaksa ja saksa ovat vuosisatoja vaikuttaneet viron kieleen, minkä vuoksi virossa on monia piirteitä, jotka eivät ole suomalais-ugrilaisille kielille tyypillisiä. Noin seitsemänsataa vuotta kestäneen saksalaiskauden aikana viron kieli saikin paljon vaikutteita saksasta. Tuntuisi siis todennäköiseltä, että saksa olisi vaikuttanut myös viron demonstratiivistoon, joka näyttää seuraavalta:

KUVIO 1. Viron demonstratiivijärjestelmä.

1.2. Deiksis

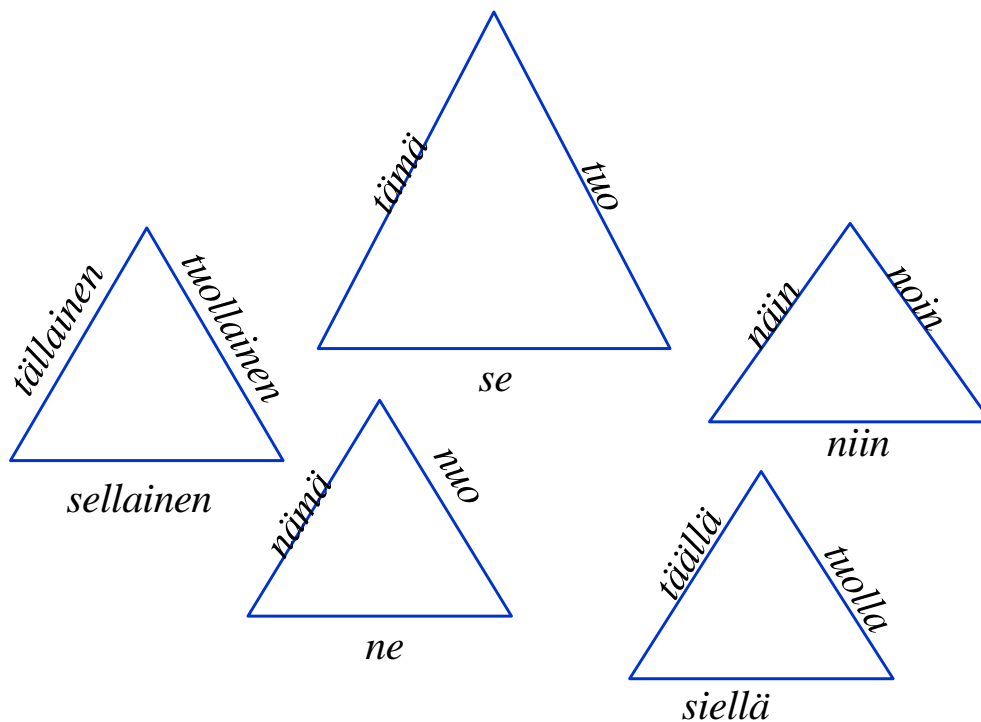
Deiksis on kaikissa luonnollisissa kielissä esiintyvä ilmiö, joka sitoo tekstiä ja kontekstia. Deiktisten ilmausten, kuten pronominien, merkitys riippuu ratkaisevassa määrin puhetilanteesta. Deiksis jaetaan kolmeen päälohkoon: **aika-, persoona- ja demonstratiivideiksis**een, jotka voi rinnastaa ikään kuin toisistaan riippumattomiksi kokonaisuuksiksi. Tätä klassista kolmijakoa on perusteltu ennen muuta leksikaalisesti, sillä muodostavathan persoonapronomit ja muut sellaiset indeksit kielessä kuin kielessä oman ryhmänsä, jolla on aina yhtenä merkkiominaisuutena indeksien syntaktinen itsenäisyys (vrt. **hän poika* ja *se poika*) ja jolla on tavallisesti lähiyhteys verbintäivutukseen sekä morfologisia erityispiirteitä. Demonstratiiveilla on puolestaan omat erityispiirteensä, ja aikadeiksis on selvästi erillään demonstratiivideiksisestä. (Larjavaara 1990: 3, 33–34.)

Juuri demonstratiivideiksisistä, joka informoi referentin sijainnista ja jonka tyypillisiä edustajia ovat suomen *tämä*, *tuo* ja *se* sekä eteläviron *too* (Pajusalu 1995: 83), olen käsitellyt pro gradu -tutkielmassani (Heikkilä-Kopperoinen 2003).

2. Demonstratiivipronominit

Demonstratiivipronominit viittaavat puhetilanteessa havaittaviin ja puhe-tilanteessa tai tekstissä mainittuihin tarkoitteisiin (SKDK 2003: 1130). Nykysuomessa demonstratiivipronomineja on kolme: *tämä*, *tuo* ja *se* sekä niiden *n*-alkuiset monikkomuodot *nämä*, *nuo* ja *ne*. Suomen demonstratiivijärjestelmään kuuluu lisäksi sellaisia kolmikkoja kuin *täällä*, *tuolla*, *siellä* ja *näin*, *noin*, *niin*. (Larjavaara 1986: 306.)

2.1. Suomen demonstratiivijärjestelmä

KUVIO 2. Suomen demonstratiivijärjestelmä.

Kuviosta 2 käy ilmi, miten jokainen osasysteemi jakautuu kantademonstratiivien kesken kolmeen osaan. Osasysteemit (*tämä*, *tuo*, *se*) ovat niin samanrakenteisia, että kokonaisjärjestelmän voi jakaa toisensuuntaisesti kolmeen morfologisesti identtiseen sanueeseen (esim. *tämä*, *täällä*, *näin*, *tällainen* jne.; samoin *tuo*- ja *se*-demonstratiivit). Järjestelmä ei ole kuitenkaan täysin aukoton, sillä vaikka suomessa on *täten* ja *siten*, ei ole **tuotensanaa*. (Larjavaara 1985: 16.)

Suomen demonstratiivijärjestelmä ei ole erityisen monimutkainen. Larjavaaran (1990: 306) mukaan suomen järjestelmä on kuitenkin rakenteeltaan ainutlaatuinen, jos lähimpiä sukukieliä ei oteta lukuun. Ainutlaatuisiksi suomen demonstratiiviston tekee erikoinen *tuo*–*se*-suhde, ts. **puhuja**–

kuulija-keskisyysoppositio. Suomen sukukielistä saamalla on aika lailla suomea muistuttava mutta vielä rikkaampi järjestelmä. Sen sijaan viro edustaa Larjavaarankin mukaan aivan toista tyyppiä.

Olen tutkinut pro gradu -työssäni myös **demonstratiivisia proadjektiiveja** eli pronominaalisia adjektiiveja *sellainen, tällainen* ja *tuollainen*. Demonstratiiviset proadjektiivit nostavat esille tarkoitteen identiteetin sijasta sen ominaisuudet. Niitä käytetäänkin usein esimerkiksi adjektiivien yhteydessä, kuten *Juon aina aamuisin **tällaista vahvaa** kahvia*. Itsenäisenä esiintyessään proadjektiivi viittaa tyyppiin, vaikka puheena olisikin tarkoite, esimerkiksi *En ole koskaan maistanut **tuollaista***.

Tutkin myös **demonstratiivisten proadverbien** eli pronominaalisten adverbien *tässä, täällä, siinä, siellä, tuolla* ja *tuossa* valintaa. Ne ovat **lokatiivisia proadverbeja** eli paikallissijaisia demonstratiiveja. Lokatiiviset proadverbit jakautuvat paikallissijojen tavoin olo-, ero- ja tulosijaisiin sekä sisäisiin ja ulkoisiin, esimerkiksi:

	Olosija	Erosija	Tulosija
Sisäinen	<i>siinä</i>	<i>siitä</i>	<i>siihen</i>
Ulkoinen	<i>siellä</i>	<i>sieltä</i>	<i>sinne</i>

2.2. Viron demonstratiivijärjestelmä

Viron pronominijärjestelmä ei ota huomioon etäisyseroja eikä puhujan ja kuulijan näkökulmia, vaan viron kielessä käytetään yhtä ainoaa *see*-pronominia kaikkiin tarkoituksiin (ks. kuvio 1 s. 89). *See*-pronominilla on laaja 'tämä, tuo, se' -merkitys. (Larjavaara 1986: 306.) Oletan, että oikean demonstratiivin valinta tuottaa virolaisille suomenoppijoille vaikeuksia, koska suomessa vastaavalle kielenpiirteelle on useampia vastineita.

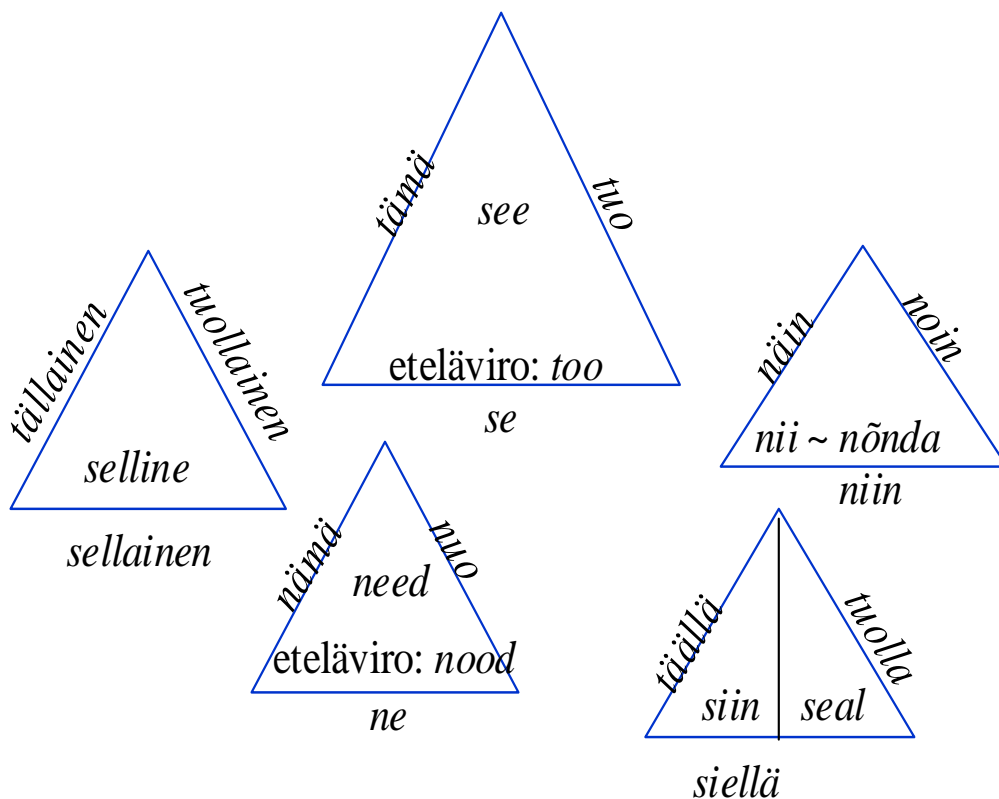
Viron demonstratiivijärjestelmässä on kuitenkin joitakin poikkeuksia perussäännöstä. Tietyissä tilanteissa voidaan käyttää etelävirosta peräisin olevaa pronominia *too*, joka viittaa kaukaiseen referenttiin. Jos tekstissä esiintyy pronomini *too*, voi pronomini *see* saada merkityksen 'lähellä oleva referentti'. (Pajusalu 1995: 81.) Etelä-Viron murteissa vastaavia pronomineja on jopa kolme: esimerkiksi Võrun murteeseen perustuvassa uudessa eteläviron kirjakielissä esiintyvät pronominit *sjoo*, *taa* ja *tuu* (Pajusalu 1999: 412). Eteläviron pronominijärjestelmä on siis lähempänä suomen järjestelmää.

Myös lokaalisten demonstratiiviadverbien järjestelmä on virossa yksinkertaisempi: virolaisilla on pari *siin* 'tässä, täällä' ja *seal* 'siinä, siellä; tuossa, tuolla'. Etäisysoppositio on siis virossakin olemassa, eikä maailmassa liene kieltä, josta demonstratiivien etäisysoppositio kokonaan puuttuisi. Suomen kielessä on huomattavasti hienojakoisempi järjestelmä, jo

edellä esittelemäni kuuden ryhmä *tässä, täällä, tuossa, tuolla, siinä ja siellä*. (Larjavaara 1986: 306.) Samoin kolmikkoa *sellainen, tällainen, tuollainen* vastaa virossa yksi pronominaalinen adjektiivi *selline*.

2.3. Suomen ja viron demonstratiivijärjestelmien vertailua oppijan kannalta

Olen edellä vertaillut suomen ja viron demonstratiivijärjestelmiä ja todennut, että ne ovat erilaisia. Eron on selitetty johtuvan siitä, että viro on ripeästi kehittynyt omaan suuntaansa päinvastoin kuin suomi. Suomihan rinnastuu itämerensuomen koillisryhmän murteisiin, joissa demonstratiivijärjestelmä on säilynyt ennallaan. Viro muistuttaa demonstratiivijärjestelmältään itämerensuomalaisista kielistä lähinnä vepsää, jossa järjestelmä on myös perin pohjin uudistunut. Myös liivin ja vatjan kielen demonstratiivistot muistuttavat viron järjestelmää, ja ne ovat saaneetkin vaikutteita virosta. (Larjavaara 1986: 310–311.)

KUVIO 3. Suomen ja viron demonstratiivijärjestelmät.

Suomen ja viron demonstratiivijärjestelmissä on, kuten edellä olen kuvannut, paljon yhteistä, mutta on myös eroja. Pääpiirteissään erot johtuvat siitä, että viron demonstratiivijärjestelmä on suomen järjestelmää yksinkertaisempi. Virolaisen on vaikea oppia suomen *tämä, tuo* ja *se* -pronomien

merkityserot, koska hän selviää omassa kielessään yhdellä pronomiinilla *see*, tai lokatiivisten proadverbin *tässä* ja *täällä* välinen ero, koska hänen kielessään on vain adverbi *siin* 'tässä, täällä'. Esimerkiksi: *Olen siin elanud juba aastaid*. 'Olen asunut täällä jo vuosia' (laajempi); vrt. *Oota siin, kuni me tagasi tuleme*. 'Odota tässä, kunnes palaamme' (suppeampi).

Larjavaaran (2001: 18) mukaan suomenoppija omaksuu yleensä vaivatta *tämä*-pronominin monimutkaisemmatkin käyttötavat – ”tosin oman kielen pikkuerikoisuudet pitkään säilyttäen”. Mikäli lähtökielessä ei ole varsinaista 'tämä'-pronominia kuten virossa (ja venäjässä), voi alussa ilmetä ongelmia. Oppija voi silloin ajatella viittaussuhteita 'tässä, täällä' -tyyppisen demonstratiiviadverbin kautta. Sellainenhan on myös virossa (*siin*) ja venäjässä (*здесь*). *Tuo*-demonstratiivi on suomen kielen erikoisuus ja siksi kielenoppijalle, luultavasti myös virolaiselle, hankalin oppia. Varsinkin *tuon ei-osoittava* käyttö on hankala oppia: ”*Tuolla* kertoivat, että lääkärilakko on loppunut.” (Ei-osoittava *tuo* ilmaisee vain 'ei tässä, täällä' -merkitystä.) Tyypillisestihän *tuo* on **osoittava**, esimerkiksi ”*Tuo tuolla on tuulihaukka*”, jolloin puhuja paikantaa kohteen sijainnillaan ja usein myös ei-kielellisellä toiminnallaan, esimerkiksi sormella osoittamalla. (Larjavaara 2001: 18–19.)

Oppija sisäistää *tuo*-pronominin käyttöalan, kun hän on ensin sisäistänyt *se*-demonstratiivin tyypillisen kuulijakeskisyyden (Larjavaara 2001: 19). Tyypillisesti *se*-pronomini ei ole muunkielisille kovin vaikea omaksuttava, koska demonstratiivi on aika lähellä 3. persoonan pronomineja (esim. englannin *he, she, it* tai viron *tema/ta, see*). Virolaisille on ominaista, että he käyttävät suomea tuottaessaan runsaasti *se*-pronominia. Viestin perillemeno tällainen ylikäyttö ei kuitenkaan haittaa. (Larjavaara 2001: 19–20.)

Demonstratiivien käytössä ja oppimisessa pätee periaate, jonka mukaan **oppijoille vaikeimpia ovat tapaukset, joissa lähdekielen ilmiöille on kohdekielessä useampia vastineita** (Latomaa 1993: 19; Nissilä 1998: 62–63).

3. Tutkimusaineisto ja -menetelmät

Tutkimusaineistonani on Tallinnan pedagogisen yliopiston (Tallinna Pedagoogikaülikool) suomen kielen opiskelijoille keväällä 2000 lähettämäni kysely, jossa pyysin opiskelijoita valitsemaan lausekontekstiin sopivimman demonstratiivin kokonaisen tekstin aukkokohtiin. Analyysissäni tarkastelun kohteena ovat erityisesti ne kohdat, joissa suomen ja viron demonstratiivit eroavat toisistaan. Tutkin, tekevätkö virolaiset suomenoppijat oletukseni mukaan juuri eroavissa kohdissa virheitä. Teen siis virheanalyysia kontrastiivisen analyysin perusteella.

Tutkimukseeni osallistui 21 äidinkielenään viroa puhuvaa informanttia. Pro gradu -tutkielmani aineistossa olivat mukana myös vertailuryhmän vastauk-

set, joita on yhteensä 22. Vertailuryhmän vastaajien lähtökielet ovat venäjä (17), mordva (4) ja komi (1). Tässä artikkelissa tarkastelen kuitenkin vain vironkielisten informanttien vastauksia. Selkeästi suurin osa vironkielisistä vastaajistani (15 vastaajaa) on asunut koko ikänsä Pohjois-Virossa Tallinnassa tai Harjumaalla. Kolme vastaajaa on kotoisin Keski-Virosta ja kaksi Etelä-Virosta. Samaan tapaan kuin virolaisista vastaajista, myös vertailuryhmäni vastaajista valtaosa (15 opiskelijaa) on asunut pitkään tai koko ikänsä Tallinnassa.

Testissäni oli yhteensä 17 tehtävää ja 55 aukkokohtaa. Olen tilastoinut ja taulukoinut tulokset. Olen laskenut mukaan oikeiksi ja vääriksi tulkitsemäni vastaukset. Lisäksi olen muodostanut kolmannen kategorian (”lähies oikein”), jossa deiktinen ilmaus ei ole ehdottoman väärin mutta ei ehdottoman oikeinkaan. Parempi tai parempia vastausvaihtoehtoja olisi siis olemassa. Lähies oikein -luokka on tarpeen ennen kaikkea virheiden tilastollista tarkastelua varten. Erilaisten vastausten hyväksyttävyyttä olen kunkin tehtävän osalta tarkastellut erikseen tehtäväkohtaisessa analyysissä. Haluan kuitenkin muistuttaa, että kohdekielen puhujatkin ovat välillä pronomivalinnoista eri mieltä, joten tällainen välikategoria on senkin vuoksi paikallaan.

Kvantitatiivisen analyysin avulla tutkin, mitä pronomineja tai muita deiktisiä ilmauksia informantit ovat valinneet, kuinka he ovat siinä onnistuneet ja millaiset ongelmat ovat pronomivalinnassa yleisimpiä. Kiinnostavampaa on kuitenkin pohtia, mistä poikkeukset voisivat johtua. Siksi pyrinkin kvalitatiivisessa analyysissä selvittämään ongelmien syitä tarkastelemalla suomen ja viron demonstratiivijärjestelmiä. Tutkimukseni on siten myös kontrastiivinen ja kuvaileva.

4. Virolaisten suomenoppijoiden ongelmakohtia

4.1. Demonstratiivipronominit: *tämä*, *tuo* vai *se*?

Matti Larjavaaran määrittely – *tämä* viittaa puhujan näkökulmasta lähelle ja *tuo* vastaavasti kauemmaksi; *se* taas viittaa kuulijan näkökulman kautta sekä kuulijan lähipiiriin että kuulijasta kauemmaksi – oli aineistoni analysoinnissa käyttökelpoisin apuväline. Onhan tämä ”nyrkkisääntö” laadittu nimenomaan suomenoppijoille. Läheisyyden ei tarvitse olla konkreettista, vaan se voi olla myös metaforista, ”ikään kuin” -tyyppistä. Larjavaara (2001: 17–18) jakaa demonstratiivien käytön tilanteiseen, tekstuaaliseen ja diskursuaaliseen tasoon. Kirjallisessa testissäni esimerkit ovat lähinnä tilanteista demonstratiivin käyttöä:

Tilanteinen *tämä* (eli koko *tämä*-sanue; *tämä*, *täällä*, *näin* jne.) viittaa puhujan näkökulmasta absoluuttisen lähellä oleviin kohteisiin tai ”tavalla tai toisella suhteellisen lähelle”.

Tavallisesti *tu* on vahvasti **osoittava**, eli kuulijan huomio kohdistetaan kuulijalle uuteen kohteeseen. Puhuja voi myös elein, esimerkiksi kädellä viittaamalla tai sormella näyttämällä, ohjata kuulijaa havaitsemaan oikean kohteen. **Ei-osoittava** *tu* taas ilmaisee vain 'ei tässä, täällä' -merkitystä (jotain, joka on muualla kuin tässä tai täällä tai tällä puolella).

Tilanteinen *se* on mielenkiintoinen demonstratiivi, koska sitä käyttäessään **puhuj**a siirtää **tulkinnan kuulijalle**. Se voi kohdistua joko mahdollisimman laajalle lohkolle kuulijan (ja puhujan – heidän havaintopiirinsähän on normaalisti yhteinen) havaintopiiriä, jolloin *se*-demonstratiivi esiintyy tavallisesti itsenäisenä ilman substantiivitäydennettä (eli pelkkä *se* eikä esimerkiksi *se auto*), tai kohde voi olla aivan kuulijan absoluuttisessa tai suhteellisessa lähipiirissä.

Seuraavassa tarkastelen muutamia aineistoni esimerkkejä.

- (1) *Saanko esitellä teidät toisillenne, se on Maija.*

Luontevinta olisi esimerkissä 1 valita pronomini *tämä*, koska mielestäni kyseessä on tyypillinen tilanteinen *tämä*. (Hyväksyin kaksi vaihtoehtoa: *Saanko esitellä teidät toisillenne, tämä/tässä on Maija.*) Puhujalla on absoluuttisen läheinen eli kosketussuhde referenttiin tai tarkoite on ainakin suhteellisesti lähellä. Peräti kuusi vastaajaa oli valinnut lauseeseen pronominin *se*, joka tarkoittaisi, että puhujalla ei ole lähiyhteyttä tarkoitteeseen. Lisäksi yhdessä vastauksessa oli tarjottu pronominia *tu*.

Se-pronominin valitseminen kertoo siitä, että *tämä*-, *tu*- ja *se* -pronomien merkitysten erottaminen on informanteille vaikeaa. Pajusalulla (1995: 86) on samantyyppinen erimerkkilause virosta: *Palun saage tuttavaks, see on Riina.* ('Tutustukaa toisiinne, *tämä* on Riina.') Uskon, että lähtökielen hyvin samantapainen ilmaus on aiheuttanut virheitä, eli *se*-pronominin valitseminen on viron kielen interferenssiä. Suomalainen ei tavallisesti käyttäisi *se*-pronominia vieressään olevaan henkilöön viitatessaan.

- (2) *Taiteilija on saanut valmiiksi merkittävän veistoksensa. Se työ on näytteillä taidenäyttelyssä.*

Luontevin valinta esimerkissä 2 olisi *tämä*. Varmaankin viron kielen interferenssin vuoksi peräti seitsemän vastaajaa on valinnut *se*-pronominin *työ*-sanaa määrittäväksi tarkenteeksi. Kohdekielinen tekisi tässä tapauksessa tarkemman eron, koska *tämä* viittaa tarkemmin tekstissä juuri edellä mainittuun. Mainittakoon tässä, että vertailuryhmä menestyi tehtävässä 2 virolaisryhmää paremmin. Vertailuryhmästä 14 informanttia oli valinnut oikean demonstratiivin *tämä*.

- (3) *Asia on sitten selvä! Tavataan **täällä/tuolla**¹ puheella huomenna kello neljä.*

Esimerkin 3 tehtävä edellyttää fraasin *tällä puheella* tuntemista, eivätkä muut deiktiset ilmaukset siten sovi kyseiseen kontekstiin. Vain kaksi vastaajaa oli osannut valita oikean pronominin. Useimmat vastaajat olivat sijoittaneet kohtaan paikan adverbien, esimerkiksi *täällä* tai *tuolla*. Ehkä he mielsivät *puheella*-ilmauksen paikaksi, jota proadverbi tarkentaisi, tai ajattelivat vain *tavata*-verbiä (tavata jossakin).

- (4) *Olen miettinyt myös **tätä/siitä/tämä/sen**, miksi saduissa aina paha saa palkkansa.*

Esimerkin 4 pronomininvalinnassa arvelen viron kielen aiheuttaneen ongelmia. Virossa *mõtelda*-verbin rektio on nimittäin genetiivi + *üle* ~ partitiivi/genetiivi + *peale*, esimerkiksi *Mõelge asja üle!* 'Miettikää asiaa!'; *Mille peale sa mõited?* 'Mitä sinä mietit?' (Nissilä 2001: 49) ja elatiivi *Mõtlesin oma lastest* 'Ajattelin lapsiani' (Pool 1999: 68). Uskon, että kaikki eivät ole muistaneet *mieltä*-verbin rektiota, koska vastaukseksi on tarjottu muotoja *siitä* (kaksi kertaa, vrt. viron *sellest*), *tämä* ja *sen*.

- (5) *"[S]/tuo ei ollut kauniisti sanottu". "Eikä ***sekin/*tuokan/sekään/*toukin/*sekän**, mitä sinä sanoit", jatkoi poika.*

Esimerkissä 5 on **tekstuaalista** demonstratiivin käyttöä: puhuja kommentoi kuulijan edellistä repliikkiä. Puhuja tavallaan sanoutuu irti kuulijan puhumasta eikä hyväksy sitä. Tähän tapaan tekstuaalisesti viittaavat demonstratiivit *se* ja etenkin *tuo*, harvemmin *tämä*. Sopivin ensimmäiseen virkkeeseen olisi pronomini *tuo* (tässä siis odotuksenmukainen muoto!), mutta sitä ei ollut osannut valita yksikään vastaajista. Yksitoista kertaa oli valittu pronomini *tämä*, joka ei mielestäni sovi lauseeseen, koska siinä viitataan koko edelliseen puheenvuoroon eli ajallisesti kaukaisempaan asiaan. Toiseen virkkeeseen sopivat sekä pronomini *se* että *tuo*. Useat informanteista olivat oma-aloitteisesti lisänneet pronominiin liitepartikkelin.

Huomasin aineistoa tarkastellessani, että demonstratiivipronominien monikkomuotojen taivutuksessa tehtiin enemmän virheitä kuin yksikkömuotojen taivutuksessa. Käytetäänköhän monikkomuotoja sen verran harvemmin, ettei niitä opita niin helposti? Myös Helinä Koivisto (1994: 125) on todennut, että demonstratiivipronominien monikkomuodot ovat oppijan-suomessa usein morfologisesti virheellisiä.

¹ Esimerkkiin olen kirjannut informanttien kaikki variantit.

- (6) *Näetkö tuolla nämä/ne/niitä/noita kaksi taloa? Nämä/nuo ovat yliopiston rakennuksia.*

Koska *nuo* on esimerkissä 6 vahvasti osoittava, en hyväksynyt muita vaihtoehtoja. Puhuja käyttää esimerkivirkkeessä *nuo*-demonstratiivia kohdistukseen kuulijan huomion kuulijalle uuteen kohteeseen. Lisäksi voidaan tulkita, että demonstratiivin *nuo* valintaa tukee sitä edeltävä lokatiivinen proadverbi *tuolla* (vrt. *tuo tuolla*). Toisessa virkkeessä paras vaihtoehto on taas neutraali pronomini *ne*.

4.2. Demonstratiiviset proadjektiivit: *sellainen, tällainen vai tuollainen?*

Mikäli tuntee suomen demonstratiivijärjestelmän ytimen ja osaa käyttää keskeisimpiä demonstratiiveja, ovat peruskäyttötilanteet myös proadjektiivien osalta selvillä – niin toisiaan muistuttavia nämä samoista demonstratiivikannoista johdetut kolmen sarjat ovat.

- (7) *Olemme saapuneet juuri Norjan pääkaupunkiin, Osloon. Tämä on hieno kaupunki. Aiomme viipyä täällä kolme päivää (- -) Norjan maisemat ovat uskomattoman hienot! Uskotko, että en ole nähnyt mitään sellaista/*sielläistä koskaan aikaisemmin?*

Konteksti vaikuttaa esimerkin 7 deiktisen ilmauksen valintaan. *Täällä* on testin laatijan antama vihje, josta pitäisi huomata, miten puhuja (kortin kirjoittaja) viittaa koko ajan lähelle, kohteeseen, jossa hän parhaillaan on. Yli puolet vastaajista eli 11 informanttia on kuitenkin valinnut proadjektiivin *sellaista* – mukaan on laskettu myös yksi **sielläistä*.

- (8) *”Auto? En näe sielläpäin autoa. Näen vain volkkarin. Sellainen oli minun enollani –”, hän sanoi volkkaria osoittaen (- -).*

Esimerkissä 8 proadjektiivi esiintyy itsenäisenä. Luontevimmat demonstratiivit olisivat *tällainen* ja *tuollainen*. Proadjektiivi on tässä selvästi tilanteinen, osoittava, joten *sellainen* ei tähän yhteyteen ole paras valinta. *Tuollainen*-adjektiivi on myös puhujakeskinen.

Puolet virolaisista informanteista on ehdottanut kohtaan demonstratiivista proadjektiivia *sellainen*. Viisi vastaajaa on valinnut proadjektiivin *tuollainen* ja kolme vastaajaa *tällainen*. Larjavaaran (1990: 109) mukaan abstraktityyppiset, vaikeasti kokonaisuuksiksi hahmottuvat referentit vaativat selvästi enemmän puhujakeskistä *tuo-* (tai *tämä*) -deiksistä kuin konkreettiset tarkoitteet. Tämä ilmenee myös demonstratiivisten proadjektiivien yhteydessä.

- (9) *Suomessa kutsutaan liukuportaita tällaisia/noita taukoamatta liikkeessä olevia portaita, joita käytetään muun muassa tavarataloissa.*

Esimerkivirkkeessä 9 (ja kyseisessä kontekstissa) ei viitata välittömässä läheisyydessä olevaan kohteeseen vaan varsin yleisesti, mistä kertoo jo virkkeen alussa oleva paikan määre *Suomessa*. Sen vuoksi en ole hyväk-

synyt esimerkissä olevia ehdotuksia. Luontevin valinta olisi *sellaisia* tai *niitä*. Larjavaaralla (1990: 109) on hyvin samanlainen esimerkki: ”Jos vaikkapa huomaan Puten tuijottavan kaunista koiraa, voin kyllä sanoa *Se on siperianhusky*, mutta en voi sanoa *Sellinen koira minulla oli* pro *Tuollainen koira* - -, ellen ole ottanut referenttiä jo puheeksi.”

4.3. Lokatiiviset proadverbit: *tässä* vai *täällä*?

Paikallissijaiset demonstratiivit muodostavat kolme sarjaa: ulkosijaiset demonstratiivit (esim. *tällä*, *tuolle*, *siltä*) ja sisäsijaiset demonstratiivit (esim. *tässä*, *tuohon*, *siinä*) sekä vain paikanilmaisuun käytettävät ulkosijaiset lokaaliadverbit (esim. *täällä*, *sieltä*, *tuonne*). Tässä alaluvussa käsitelen vain kahta viimeksi mainittua ryhmää.

Sarjojen perusero on kuvattavissa Larjavaaran (2001: 20) mukaan näin: ”*tässä*-tyyppi ilmaisee tarkkaa **pistemäistä** tai peittävää sijaintia, kun taas *täällä*-tyyppi ilmaisee vain johonkin laajempaan alueeseen tai tilaan **sisältymistä**.”

- (10) *Olemme saapuneet juuri Norjan pääkaupunkiin, Osloon. Tämä on hieno kaupunki. Aiomme viipyä tässä kolme päivää ja tutustua kaupungin nähtävyyksiin. (- -) Tässä on helpompaa rentoutua kuin kotona arkisessa ympäristössä.*

Kaupungissaoloa (esimerkki 10) tulisi ilmaista adverbilla *täällä*. Informantit tarjosivat myös *tässä*-tyypin demonstratiivia, mikä kertoo siitä, että tyyppien ero on vaikea hahmottaa. Informanteista neljä oli valinnut adverbien *tässä*. Lisäksi yksi informantti oli valinnut adverbien *siinä* (vrt. viron *siin*).

- (11) *Katso! Tuo talo siellä kaukana on kotini.*

Esimerkissä 11 hyväksyin ainoastaan proadverbien *tuolla*, koska muut vastaukset eivät ole johdonmukaisia. Suomen *tuon*-demonstratiivi vaatii mielestäni ehdottomasti näköyhteyden. Tässäkin esimerkkilauseessa referentti on sekä puhujan että kuulijan havaittavissa. Demonstratiivien käytön tilanteella tasolla korostuu *tuon*-demonstratiivin erityinen deiktisyys.

- (12) *Täällä/siinä seison enkä muuta voi.*

Fraasin *Tässä seison enkä muuta voi* (esimerkki 12) arvelin olevan ainakin joillekin vastaajille tuttu. Vaikkei fraasi olisi tuttukaan, arvelin, että demonstratiivin valinta olisi tässä tapauksessa helppoa, koska demonstratiivilla ilmaistaan puhujan tarkkaa pistemäistä sijaintia tai ”kohtaa, jonka hän kehollaan peittää”. Oletukseni oli väärä, sillä vain 11 vastaajaa oli ratkaissut kohdan oikein. Laajemmalle viittaavaa *täällä*-demonstratiivia oli ehdottanut neljä vastaajaa ja peräti viisi informanttia oli jättänyt kohdan tyhjäksi. Yksi vastaaja oli valinnut pronominin *siinä* (ilmeisesti jälleen viron interferenssin vuoksi, vrt. viron *siin* ’tässä, täällä’).

5. Tulosten tarkastelua

Selvitän vielä tiivistäen, mikä suomen demonstratiivistossa on virolaisille ongelmallisinta ja mitkä ovat virolaisten vastaajien kommunikaatiostrategiat, joita he käyttävät ongelmallisissa kielenkäyttötilanteissa (tässä tutkimuksessa). Aineistoni perusteella yleisimmät strategiat näyttäisivät olevan **transferi, ylileistäminen** ja **liikakäyttö** (Heikkilä-Kopperoinen 2003: 94).

5.1. *Se-* ja *ne* -pronominien liikakäyttö

Monissa tilanteissa, joissa suomalainen valitsisi osoittavan pronominin *tämä* tai *tuo*, informanttini valitsivat pronominin *se*. Nimenomaan suomen osoittava *tuo* näyttäisi aineistoni perusteella olevan virolaiselle vaikea hahmottaa ja käyttää. Monikkomuodoissa puolestaan esiintyy *ne*-demonstratiivin ylivalintaa *nämä-* ja *nuo*-pronominien asemasta. Larjavaaran (2001: 20) mukaan suomen *se*-demonstratiivin osoittava, viron *see*-pronominin tyyppinen, liikakäyttö on viestin perillemenon kannalta melko haitatonta.

- (13) *Saanko esitellä teidät toisillenne, se on Maija.* (6 vastausta)
 (14) *Taiteilija on saanut valmiiksi merkittävän veistoksensa. Se työ on näytteillä taidenäyttelyssä.* (7 vastausta)
 (15) *Olemme saapuneet juuri Norjan pääkaupunkiin, Osloon. Se on hieno kaupunki.* (7 vastausta)
 (16) *Toivottavasti se kortti tulee perille, ettei äiti huolestu.* (2 vastausta)
 (17) *”Se ei ollut kauniisti sanottu.”* (10 vastausta)
 (18) *On jännittävää keskustella siitä aiheesta, joka synnyttää usein riidan.* (5 vastausta)
 (19) *”Katso ennemmin sitä!” ystäväni huudahti huihtoen bemarkin perään.* (5 vastausta)
 (20) *Lopetetaan keskustelu autoista ja varsinkin sen/sitä syyttömästä autorukasta - -.* (10 vastausta)

5.2. *Siinä*-adverbin liikakäyttö

Tutkimusaineistoa tarkastellessani yksi havainnoistani oli *siinä*-adverbin runsas esiintyminen virolaisten ja erityisesti venäläisten vastauksissa. (Tässä artikkelissa ovat mukana kuitenkin vain virolaisten vastaukset.) Kaikissa kohdissa en pystynyt selvittämään, oliko vastaaja tarkoittanut *siinä*-muodolla lokatiivista proadverbia vai pronominin *se* paikallissijaista muotoa:

- (21) *Olin *siinä* hetkellä niin sekaisin.* (3 vastausta)

Vastaajani ovat seuraavissa tilanteissa **epäsuomalaisesti** käyttäneet *siinä*-adverbia:

- (22) *Tuo talo **siinä** kaukana on kotini.* (2 vastausta)
 (23) *Olen kiitollinen **siinä**, että autoit minua tutkimuksen tekemisessä.*
 (1 vastaus)
 (24) *Sijaisena olo on rankkaa varsinkin **siinä** koulussa ja niiden oppilaiden kanssa.* (2 vastausta)
 (25) *Voin olla todella onnellinen, että selvisin **siinä** kaikesta.* (1 vastaus)
 (26) *”**Siinä** seison enkä muuta voi”, totesin lakonisesti.* (1 vastaus)

Oletan, että virheet on aiheuttanut viron adverbi *siin*, jolla on merkitykset ’tässä’ ja ’täällä’.

5.3. Lokatiiviset proadverbit: *täällä* -tyypin yleistäminen

Tutkin myös, **kuinka virolaiset suomenoppijat onnistuvat lokaliteettien ilmaisemisessa**. Osaavatko virolaiset tehdä eron *täällä/tuolla/siellä* -adverbien ja *tässä/tuossa/siinä* -demonstratiivien välillä? Suosivatko virolaiset oppijankieleessään *täällä*-tyyppiä vai *tässä*-tyyppiä? Larjavaaran (2001: 20) mukaan suomenoppija – ilman erityisen hyvää ohjausta ja oppimateriaalia – ei usein oivalla tyyppien eroa vaan yleistää *täällä*-tyypin kaikkkeen käyttöön. Virolaistenkin osalta tällaista ylyleistämistendenssiä voi huomata, kun tarkastelee tarkemmin informanttien tekemiä virheitä.

Informanttini ovat seuraavissa tilanteissa valinneet *täällä*-tyypin kohtaan, johon olisi tullut valita *tässä*-tyyppi. (Tosin näitä virheitä oli aineistossani yhteensä vain 17.)

- (27) *Sijaisena olo on rankkaa, varsinkin **täällä** koulussa ja näiden oppilaiden kanssa.* (1 vastaus)
 (28) *Sijaisena olo on rankkaa, varsinkin **siellä** koulussa ja niiden oppilaiden kanssa.* (4 vastausta)
 (29) *Merja istuu **täällä** vieressäni ja lähettää sinulle terveisiä.* (3 vastausta)
 (30) *Merja istuu **tuolla** vieressäni ja lähettää sinulle terveisiä.* (5 vastausta)
 (31) *”**Täällä** seison enkä muuta voi”, totesin lakonisesti.* (4 vastausta)

6. Päätäntö

Kyselytestini avulla sain selville sen, että virolaiset suomenoppijat tekevät deiktisen ilmauksen valinnassa virheitä, joista monet voivat olla lähtökielen interferenssin aiheuttamia. Informanttini opiskelevat suomen kieltä pääaineenaan, joten he ovat ainakin osittain tietoisia kielenoppimisen ongelmistaan ja tekemistään virheistä. Oman kokemukseni perusteella pystyn

arvioimaan, että informanttini ovat onnistuneet demonstratiivinvalinnassa kuitenkin huomattavasti paremmin kuin suomea osaava virolainen kadunmies. Kaiken kaikkiaan virheitä löytyi vironkielisten vastauksista yhteensä 270. **Vertailuryhmä** menestyi kyselytestissäni huomattavasti virolaisten vastaajien ryhmää heikommin (624 virhettä). Vertailuryhmä on kuitenkin muutamassa tehtävässä onnistunut paremmin kuin vironkielisten ryhmä. Se, että virolaiset ovat menestyneet vertailuryhmääni eli venäjänkielisiä (sekä mordvan- ja kominkielisiä) paremmin, oli odotuksenmukaista. Useissa tutkimuksissa on todettu, että **vironkielisillä on selvästi edistynein oppijan-suomi** (ks. esim. Suni 1996: 72; Manninen–Martin 2000: 80).

Olen opettanut suomen kieltä muunkielisille ja huomannut, kuinka paljon opettamista helpottaa se, että itse **ymmärtää** äidinkieltensä järjestelmiä ja tietää, miten ne ovat syntyneet. On myös hyödyllistä tietää, **miten oppijan lähtökieli vaikuttaa kohdekielen oppimiseen**. Toivon, että tämä tutkimus selventää asiaa demonstratiivien osalta, ja uskon siitä olevan hyötyä suomea vieraana kielenä opettaville. Jos käsiteltyjä teorioita suomen demonstratiiveista tarkastellaan oppijan ja oppimisen näkökulmasta, perustelluinta olisi käyttää edellä esittelemääni Larjavaaran vuonna 2001 laatimaa esitystä suomen demonstratiiveista sekä lisäksi tietoa siitä, mitkä tilanteet ovat ongelmallisia. Kiinnittämällä huomiota suomen demonstratiiviston erityispiirteisiin sekä suomen ja viron demonstratiivistojen eroihin – ja lisäksi ottamalla huomioon tutkimuksessani esille tulleet erityisen hankalat kohdat pystyy virolainen oppimaan suomen demonstratiivit ja niiden käytön. Tarvitaan oikeassa suhteessa teoriaa ja harjoittelua, jotta oppimiselle saadaan parhaat edellytykset. Aineistoni informantit ovat oppimisessaan jo pitkällä, mikä myös kertoo siitä, että suomen demonstratiiviston hallinta on muunkielisellekin mahdollista.

Tutkimusta voisi jatkaa luontevasti vertailemalla eri lähtökielten puhujien demonstratiivin käyttöä. Lähtökielinä voisivat olla lähisukukielen lisäksi vaikkapa etäisempi sukulaiskieli ja indoeurooppalaiset kielet. Jo pro gradu -tutkielmani (Heikkilä-Kopperoinen 2003) perusteella voin sanoa, että lähtökieli vaikuttaa suomenoppijan demonstratiivinvalintaan. Vertailuryhmäksi pitäisi saada ryhmä, jolla ei ole kosketusta suomen lähisukukieliin. Toisaalta tutkimusta voisi laajentaa ottamalla mukaan demonstratiivien lisäksi myös muut deiktiset ilmaukset. Oma, kiehtova tutkimuskohteensa on myös kohdekielisten demonstratiivien käyttö.

Lähteet

- Heikkilä-Kopperoinen, Elina 2003: Virolaisten suomenoppijoiden demonstratiivinvalinta. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- Koivisto, Helinä 1994: Ulkomaalaisuomen syntaksia. *Folia Fennistica & linguistica*. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17.
- Latomaa, Sirkku 1993: Mitä hyötyä on oppijoiden kielitaustan tuntemisesta? – Kohdekielenä suomi (toim. Eija Aalto ja Minna Suni). 9–31. Korkeakoulujen kielikeskus. Jyväskylä.
- Larjavaara, Matti 1985: Suomen demonstratiivisysteemin rakenne. – *Sana* jalka 27. 15–31.
- 1986: Demonstratiivit ja kielen kehitys. – *Virittäjä* 90. 306–312.
- 1990: Suomen deiksis. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2001: Tämä, tuo vai se? – *Kielikello* 4/2001. 17–22.
- Manninen, Terhi–Martin, Sanna 2000: Vieraskielisten ongelmia ylioppilasmaailmassa. – Tutkielmia oppijankielestä (toim. Sanna Martin ja Helena Sulkala). 73–90.
- Nissilä, Leena 1998: Lähtökielen vaikutuksesta kohdekielen oppimiseen. – Suomen kielen päivä (toim. Leena Nissilä). 54–68. Tallinna pedagogika ülikool, Läänemeresoome keelte õppetool.
- 2001: Verbirektiosanasto: suomi-viro – verbirektsioonide sõnastik: soome-eesti. *Finn Lectura*, Helsinki.
- Pajusalu, Renate 1995: Pronominit see, tema ja ta viron puhekielessä. – *Sykli* 75. 81–93. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen pientöitä.
- 1996: Pronoun Systems of Common Estonian and Estonian Dialects in A Contrastive Perspective. – *Estonian. Typological Studies I*, Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 4. 145–164.
- 1999: Viron demonstratiivit. – *Virittäjä* 103. 411–414.
- Pool, Raili 1999: Eesti keele verbirektsioone. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- SKDK = Suomen kielen deskriptiivisen kieliopin käsikirjoitus. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Suni, Minna 1996: Maahanmuuttajaoppilaiden suomen kielen taito peruskoulun päättövaiheessa. Opetushallituksen moniste 11/1996. Opetushallitus, Helsinki.
- Tutkielmia oppijankielestä 2000: Tutkielmia oppijankielestä (toim. Sanna Martin ja Helena Sulkala). Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja N:o 17.

Neiris taav ombas rymu, selmet noobunuks
– kielen uudistajan sanalahja runoilijalle

Hannu Remes
Joensuun yliopisto

Artikkelin otsikon alku *Neiris taav ombas rymu, selmet noobunuks* on outoudestaan huolimatta viroa. Ilmaus koostuu sanoista, jotka sisältyvät kielen uudistaja Johannes Aavikin (1880–1973) kuutisenkymmentä vuotta sitten runoilija Marie Underille (1883–1980) antamaan verbaaliseen syntymäpäivälahjaan. Lahja on seitsensivuinen käsin kirjoitettu sanaluettelo, jonka nimeksi on merkitty **Kimp uusi sõnu Marie Under'ile tema synnipäevaks 27. III 1944, valind ja koostand Joh. Aavik**. Luettelo sisältää yksinomaan keinotekoisesti muodostettuja sanoja, joilla Aavik halusi ilahduttaa kielen uudistukseen myönteisesti suhtautunutta ja uudennoksia jo esikoiskokoelmassaan vuonna 1917 käyttänyttä runoilijaa (vrt. Aavik 1974: 125). Tarkastelen seuraavassa Aavikin sananluomistyyötä sekä lähemmin lahjakimpun sanastoa.

Johannes Aavik oli julkaissut ensimmäisen viron kielen kehittämistä käsitelleen artikkelinsa Noor-Eestin I albumissa vuonna 1905, mutta varsinaisesti kielen uudistuksen valtakausi sijoittui vuosiin 1912–1924. Aavikin toiminta jatkui vielä tämänkin jälkeen pitkään, loppuvaiheessa maanpakolaisuudessa Ruotsissa. Kielen uudistuksen keskeisiä tavoitteita oli viron kirjakielen morfologian ja syntaksin kehittämisen ohella sanaston rikastaminen. Aavik esitti käyttöön satamäärin uusia sanoja, joita hän sai johtamalla, hyödyntämällä murteita ja vanhempaa kirjakieltä sekä lainaamalla muista kielistä, erityisesti suomesta. Uudistuksiaan hän pyrki tekemään tunnetuksi ja juurruttamaan niin kielen kehittämistä käsitelleillä kirjoillaan ja artikkeleillaan kuin mittavalla käännöstoiminnallaan. Hän esimerkiksi julkaisi vuosina 1914–1928 yli kaksikymmentä nidettä käsittäneen sarjan viron tamiaan jännityskertomuksia. Hän liitti yleensä käännöksiinsä kielellisiä huomautuksia sekä uusien ja vähemmän tunnettujen sanojen luettelon.

Kielen uudistuksen teoreettisena pääteoksena voi pitää Aavikin kirjaa *Keele-uudenduse äärmised võimalused*, joka ilmestyi 1924 mutta jonka käsikirjoitus oli ollut valmisteilla vuodesta 1914 alkaen. Tässä teoksessa (1924: 8–11) hän esitti ajatuksensa, jonka mukaan kieli ei ole vain kansan hengen tuote, sen arvokas omaisuus ja kansallisen omaleimaisuuden paras tunto-merkki ja luoja, vaan sitä voi myös pitää inhimillisen toiminnan työvälineenä, koneena. Sen tarkoituksena on ajatusten ilmaiseminen, usein esteettisten vaikutusten saavuttamiseksi. Koska kieli on väline, sitä on kehitettävä. Sitä on oikeus, suorastaan velvollisuus muokata paremmaksi.

Aavikin mukaan kielen uudistuspäämäärien saavuttamiseksi oli mahdollista ja välttämätöntäkin turvautua viron kielen sanaston rikastamisessa muiden menetelmien ohella keinotekoisien sanavartaloiden luomiseen (vir. aik. *kunstlikud sõnad*, nyk. *tehissõnad*). Hän suositteli kirjakieleen kaikkiaan noin 350:tä tekosanaa, mutta käyttöön niistä on tullut vain runsaat 30 (Kasik 1999: 102). Ensimmäinen hänen sepittämänsä sana oli jo vuonna 1913 luotu *jaunis* ‘ylhäinen, jalo’; sitä seurasivat muun muassa *veenma* ‘vakuuttaa’ sekä *roim* ‘rikos’, *relv* ‘ase’, *ese* ‘esine’, *lünk* ‘aukko, puute’, *siiras* ‘vilpitön, suora’, *reetma* ‘pettää’ ja *nördima* ‘närkästyä, pahastua’ (Kask 1966: 86).

Aavik käytti tekosanoja muodostaessaan kolmea menetelmää (Kokla 1982: 87–88, Kasik 1999: 101–102):

1) **Kombinaatio- eli sovitusmenetelmä.** Aavik sepitti vokaaleita ja konsonantteja mielivaltaisesti yhdistämällä sanoja, joiden katsoi äänteellisesti ja rakenteeltaan sopivan kuvaamaan tarkoitettua. Hän on esimerkiksi teoksessaan *Keeleuuenduse äärmised võimalused* (1924: 43–48) esitellyt yksityiskohtaisesti, kuinka hän päätyi saksan *überzeugen* ‘vakuuttaa’ -verbin vastineeseen *veenma* : *veenan*. Tämä sana yleistyikin varsin nopeasti.

2) **Alternatio- eli muuntomenetelmä.** Uuden sanan muodostuksessa oli lähtökohtana jokin muu, usein vieraskielinen sana, jonka äännerakennetta muunnettiin vapaasti. Tästä esimerkkejä ovat *ese* (vrt. sm. *esine*), *lünk* (vrt. saks. *Lücke*), *reetma* (vrt. saks. *verraten*), *relv* (vrt. *revolver*) ja *sulnis* (vrt. sm. *suloinen*). Yksinkertaisinta oli vain yhden foneemin vaihto, kuten sanassa *jaunis* (vrt. *kaunis*).

3) **Kontraktio- eli kokoomamenetelmä** on kielissä laajimmin käytetty tekosanojen muodostuskeino. Siinä uusi sana saadaan liittämällä kielessä jo olemassa olevien sanojen osia yhteen, esimerkiksi engl. *smog* < *smoke* + *fog*. Tämän menetelmän mukaan Aavik loi sellaisia sanoja kuin *tõik* < *tõsi* + *seik*, *välmima* < *välja mõtlema*, *kaavitama* < *kaasa avitama* ja *selmet* < *selle asemel et*.

Johannes Aavikin Marie Underille syntymäpäiväksi ojentama uusien sanojen kimppu koostuu hänen luomistaan tekosanoista. Mukaan on tullut vain yksi sana, adjektiivi *jallis* ‘armukade’, joka tiedetään Karl August Hermannin 1901 sepittämäksi mutta jonka Aavik halusi pelastaa unohdukselta (Mets 1970: 21). Lahjan luonne oli epäilemättä hyvin harkittu. Jo keväällä 1933 Underin täyttäessä juhlittuna runoilijana 50 vuotta Aavik oli onnittelukirjeessään (Mihkla 1971: 58–59) kiitellyt tämän osuutta kielen uudistuksen saralla:

Teie luuletajaprestiiž ja oreool, mis praegu Eestis on säravaim ja ylim, on palju kaavitand vastuvõetavaks ning vastuvõetuks tegema paljusid uusi sõnu ja vorme. Sellega, paitsi et olete vallutand hiilgavaima koha nydiseesti luulekirjanduses, olete kirjutand jäädava ning ilusa lehekylje ka eesti keele arenguloosse.

Marie Under ja Johannes Aavik tunsivat toisensa jo ensimmäistä maailmansotaa edeltävältä ajalta, jolloin Aavik oli kuulunut Underin Tartu maanteella olleen silloisen kodin ja samalla eräänlaisen kirjallisen salongin “Villa Torupillan” vakiovieraisiin (MU:19, 50). Toisen maailmansodan aikana Aavikin ja Underin perheet asuivat Nõmmella melko lähekkäin ja keskinäiset vierailut olivat tavallisia. Aavik oli Viron jouduttua liitetyksi Neuvostoliittoon erotettu virastaan ja määrätty eläkkeelle. Hän käytti aikansa lähinnä käännöstöihin ja oppikirjojen toimittamiseen. Keväällä 1944 elettiin sodan dramaattisia vaiheita. Puna-armeija oli karkottamassa maasta saksalaisia joukkoja ja valtaamassa sitä uudelleen. Vain muutamaa viikkoa ennen Underin syntymäpäivää, maaliskuun 9. ja 10. päivän välisenä yönä, Tallinna oli kokenut tuhoisan pommituksen. Elokuussa 1944 Aavik pakeni Ruotsiin. Marie Underin ja hänen puolisonsa Artur Adsonin maanpakolaisuus puolestaan alkoi syyskuussa. Myöhemmin sekä Aavik että Under asuivat Tukholmassa Mälarhöjdenin kaupunginosassa (MU: 166–167).

Johannes Aavikin antaman lahjakimpun uudissanat on ryhmitelty sanaluokittain substantiiveihin, adjektiiveihin, verbeihin ja partikkeleihin. Sanoihin liittyy merkityksenselitys sekä usein viittauksia vieraskielisiin vastineisiin. Niin ikään on viittauksia muihin samakantaisiin leksemeihin, esimerkiksi substantiivien yhteydessä verbeihin ja vastaavasti verbien yhteydessä substantiiveihin. Adjektiiveista taas on miltei aina muodostettu ominaisuudennimi, joskus verbijohdoskin. Kaikkiaan luettelossa on 84 sanaa, joista substantiiveja on 40, adjektiiveja 9, verbejä 33 sekä partikkeleja kaksi. Lisäksi verbien yhteydessä on kaksi ehdotusta adverbijohdoksiksi. Sanojen käytöstä on useissa kohdissa lause-esimerkkejä.

Helle Mets on julkaissut 1970 diplomityöhönsä perustuvan artikkelin, jossa hän on kartoittanut Aavikin sepittämien uudissanojen ensiesiintymiä. Underin saaman sanalahjan vertaaminen Metsin luetteloon (1970: 19–30) osoittaa, että suurin osa sanoista on esiintynyt Aavikin tuotannossa, joko kieltä koskevissa julkaisuissa tai käännöksissä, jo ennen sotaa, joten aivan tuoreita ne eivät olleet. Tällaisia varhemmin ehdotettuja tekosanoja ovat esimerkiksi

- substantiivit *een* ‘sisse minek, sisse tulek’, *kemm* ‘mungakamber’, *naum* ‘puuvili’ (? vrt. saks. *Baum*), *neim* ‘kättemaks’, *riin* ‘regioon, ala’ (sanan *piirkond* äännteistä, Mets 1970: 29), *rimp* ‘eesriie’, *rymu* ‘kuulujutt’, *taav* ‘vanaisa, isaisa’ (vrt. latv. *tēvs* ‘isä’, Mets 1970: 28) ja *terk* ‘terav ots’ (vrt. *teravik*, Saari 1971: 107);
- adjektiivit *elv* ‘yhesuurune, võrdne’, *nelge* ‘milde, nachsichtig, indulgentne’, *neiris* ‘teravmeelne, leidlik’, *pamur* ‘tume, syнге, pilvine’, *sulnis* ‘magus-arms’ (vrt. sm. *suloinen*; loppuosa sanasta *kau/nis*, Mets 1970: 21) sekä suomalaisvaikutteinen *uje* : *ujeda* ‘schüchtern’ (vrt. sm. *ujo*, Aavik 1924: 165);
- verbit *eehma* ‘ette panema’, *jäälima* ‘järele andma’, *luutma* : *luudan* ‘välja sulgema’, *naasma* ‘tagasi tulema, tagasi minema’, *neimama* ‘kätte maksma’, *noobuma* ‘resigneeruma, millelegi halvale alistuma’ (vrt. *loobuma*, Mets

1970: 29), *olbama* : *olvata* ‘tähelepannes vaatlema’, *ombama* : *ommata* ‘verdächtigen’, *päänima* ‘pääle käima’, *teimima* ‘uurivalt läbi vaatama, läbi katsuma, untersuchen’, *tääsma* : *tääsen* ‘teada saama’, *ultma* : *uldan* ‘kuuldavale tooma (suust) häälightsust’ (vrt. *uluma*, Mets 1970: 30) ja *välmima* ‘välja mõtlema’;
– partikkel *selmet* ‘selle asemel et’.

Selvänä vähemmistönä ovat sellaiset sanat, joita Metsin luettelossa ei mainita ja jotka siten voivat olla 30-luvun lopun ja sotavuosien uudismuodosteita. Näitä sanoja ovat muun muassa substantiivit

eebe : *eepe* ‘Abstand, distants’
 see asetseb mõne kilomeetri eepes siit
hyyim : *hyyimu* ‘nöövärv’ (< ruots. *hy*, Tauli 1968:139; vrt. myös sm. *hymy*)
laap : *laaba* ‘kiviplaat’
mork : *morga* ‘pimedus, Finsternis’ (vrt. ruots. *mörk*)
nyym : *nyymu* ‘nimekuulsus, reputatsioon, hea või halb nimi’
olbus ‘tähelepanek’
ombus ‘kahtl(ust)us’
sõun : *sõuna* ‘hää, kõla’ (vrt. engl. *sound*, ransk. *son*)
 õhus kuulduis jõiksuguseid sõunu
vilm : *vilmu* lill: ‘Stiefmütterchen’ (‘aaskannike, käoorvik’)
õst : *õstu* ‘vastuhakk, mäss’

Substantiiveista *nyym* ja *sõun* tiedetään, että Aavik on käyttänyt niitä ensimmäisen kerran sodan aikana tekemissään, painamatta jääneissä Turgenev-käännöksissään (Mihkla 1971: 63). Sanan *nyym* äänneasuun ovat voineet vaikuttaa konsonanttien osalta *nimi*, saks. *Name* ja vokaalin sekä toisen konsonantin osalta saks. *berühmt* ‘kuuluisa’, *Berühmtheit* ‘maine; kuuluisuus’ (ääntämyksessä y:n jäljessä *m*). Substantiivi *laap* on mukailtu *plaat*-sanana äänneistä. Teonnimet *olbus* ja *ombus* on muodostettu tavallista deverbaalisten substantiivien *us*-johdinta käyttäen. Niiden kantaverbit *olbama* ja *ombama*, jotka myös sisältyvät sanalahjaan, on seipitetty jo 1930-luvun alussa (Mets 1970: 25, 28).

Aiemmin esiintymättömiä adjektiiveja näyttää olevan vain kaksi:

keiris *keiri* ‘keeruline, komplitseeritud’
volbe ransk. ‘voluptueux’ (‘aistillinen, heikullinen’)
 volbe tunne
 volbed vormid

Muodosteena *keiris* on samaa tyyppiä kuin luetteloon sisältyvä vanhempi seipite *neiris*. Sanan kanta on selvästi mukailtu *keer(u)*-vartalosta. Adjektiivin *volbe* alkuosa on lainaperuinen. Siihen on vaikuttanut paitsi ranskan sana (Tauli 1968: 139) myös ilmeisesti merkitykseltään läheinen, Aavikin mainitsema saksan *wollüstig*. Sana *volbe* on samaa tyyppiä kuin Aavikin varhemmat adjektiiviseipitteet *malbe*, *jõlbe* ja *talbe*. Julius Mägisten mie-

lestä Aavikilla näyttää joskus yhdistyvän kombinaatiomenetelmään johtopillisiä piirteitä, kuten tällaisissa adjektiiveissa *be*-aineksen suffiksoitumista. Henn Saari puolestaan katsoo, että kyse on vain Aavikin keino-tekoisissa vartaloissa suosiman konsonantin *b:n* ja mielisuffiksin **-eA* liittymästä kehittyneestä foneemijaksosta *be*, joka ei kuitenkaan varsinaisesti ole johdin. (Saari 1971: 110.) Luettelossa molemmista adjektiiveista on myös tekijänsä suosimalla (vrt. Rätsep 2002: 256) *us*-johtimella muodostettu ominaisuudennimi: *keiridus* ‘keerulisuus, komplitseeritus’ ja *volbus* ransk. ‘volupté’ (saks. ‘Wollust’), ‘iharus, ihar magusus’ (see *andis talle teatava volbuse tunde*). Niin ikään *keiris*-sanasta on verbijohdos *keiristama* ‘keeruliseksi tegema, komplitseerima’.

Uusia verbejä ovat

eepima : *eebib* ‘eemal, teatavas kauguses olema’

see kirik eebib siit ainult 10 km

juuvima ‘hääks kiitma’

ta ei juuvind mu eedet (ettepanekut), nõu, tingimusi

numelema : *numelda* ‘köhelema, kahevahel olema’

ta numeles kaua, mida sellest arvata

nyymima ‘teatavat renomeed, reputatsioon evima’

ta nyymib rikkana

ruserdama ‘zerknirschen’

ta hing oli ruserdet sellest syykoormast

rääderdama ‘mishandeln, maltreerima, halvasti kohtlema’ (vrt. sm. *rääkätä*)

see vaene koer sai laste poolt palju rääderdada

vaene orb peiris sääl otse rääderdavat kohtlemist

õstuma ‘mässule tõusma’

rõhut rahvad õstuvad viimaks oma rõhujate vastu

kogu ta õigluse tunne õstus selle ylekohtu vastu

Parista verbistä on luettelossa lisäksi mainittu *us*-teonnimijohdos: *numelus* ja *ruserdus* (*teatava ruserduse tunne valdas teda*). Ainakin sanaa *numelema* Aavik on käyttänyt ilmeisesti ensimmäisen kerran sodanaikaisissa Turgenev-käännöksissään (Mihkla 1971: 63). Huomattakoon verbeihin *ruserdama* ja *rääderdama* sisältyvät *r*-äänteet. Konsonantti on Aavikilla muutenkin tavallinen pejoratiivissävyisissä sanasepiteissä (vrt. Aavik 1924: 83, Tauli 1968: 128). Äänteellisesti *ruserdama* voisi hyvin olla sitä merkitykseltään läheisistä suomen verbeistä *rusentaa* ja *musertaa* kontraktiomenetelmällä muodostettu. Sana *rääderdama* pääsi ilmeisesti unohtumaan tekijältään, sillä Ruotsin-vuosinaan hän ehdotti samamerkityksiseen käyttöön miltei sama-asuista verbiä *räädurdama* ja totesi siitä: “See seni puudunud sõna on üsna tarviline.” (Raag 1994: 22.) Tekoverbi *juuvima* on kiinnostava sepeite sikäli, että virossa ei murren sanakirjan eikä selittävän sanakirjan mukaan esiinny lainkaan *juuv*-kantaisia sanoja. On vain arvailtavissa, onko sen luomiseen osin vaikuttanut vieraskanta *juubel* (vrt. *juubeldama* mm. ‘rõõmutsema, vaimustuses olema’). Raimo Raagin (1994: 2) mukaan *juuvima* on vasta pakolaisuudessa luotu verbi, mutta todellisuudessa se sisältyi jo Aavikin sanalahjaan.

Uudissanakimpussa on partikkeleja vain kaksi: jo 1920-luvulla esitetyn *selmet*-sanan lisäksi adverbi *nima* ‘niisama’, saks. ‘ebenso’, joka on saatu kontraktiomenetelmällä sanoista *nii* ja *sama*. Käyttömahdollisuuksista Aavik antaa esimerkit

see on nima suur
sain nima palju kui sina
kõik need nõuded on meile nima tähtsad

Johannes Aavik oli pitänyt viron sanojen pahimpana rakenteellisena puutteena lyhyiden peräkkäisten tavujen runsautta, esimerkiksi *a-re-ne-mi-ne* (Mets 1970: 6). Uudissanaja luodessaan hän pyrki usein välttämään tätä piirrettä, ja Underin saamassa sanalahjassa on nominien ja verbien ensi tavu miltei poikkeuksetta pitkä. Vain noin 10 %:ssa, sanoissa *rymu*, *uje*, *pamur*, *numelema* ja *ruserdama* sekä eräissä näiden lekseemien johdosissa, se on lyhyt. Valtaosa sanavartaloista on kaksitavuisia. Astevaihtelullisia sanoja on runsaasti, mutta niissä ei juuri esiinny laatuvaihtelua, joka onkin virossa väistytävä ilmiö (ks. esim. Hint 1997: 48–50). Ainoat laatu- vaihtelutapaukset ovat supistumaverbityyppiin muodostetut *olvata* : *olban* ja *ommata* : *omban*. Muulloin tavataan vain kesto- vaihtelua. Vaihtelu on enimmäkseen suoraa, heikkenevää, esimerkiksi *laap* : *laaba*, ³*neim* : ²*neima*, *luuta* : *luudan*, ³*teimida* : ²*teimin*. Suhteellisen vähän on käänteisessä, vahvenevassa vaihtelussa olevia sanoja. Sellaisia ovat muun muassa *eebe* : *eepe* ja ²*keiris* : ³*keiri* sekä supistumaverbi ²*neimata* : ³*neiman* edellä mainittujen *olvata* ja *ommata* -verbien lisäksi.

Vain vähäinen osa Aavikin lahjasanoista on omaksuttu yleiseen käyttöön. Underkaan ei myöhäiskautensa runoissa näytä niitä juuri viljelleen. Aavik kirjoitti Ruotsin-kautenaan Underin koottujen runojen ilmestyttyä artikkelin *Keeleline külg Marie Underi luuletustes*. Siinä lahjasanoista käsiteltiin vain adverbia *nima* (Aavik 1974: 128). Tallinnan fennougristikongressille vuonna 1970 lähettämässään tervehdyksessä *Eesti kirjakeele uusmoodustused* Aavik (1975: 183) korosti, että muun muassa lekseemit *hyym*, *juuvima*, *nima*, *rymu*, *tääsma* ja *ultma*, jotka sisältyivät sanalahjaan, olisi suotavaa saada Virossa kieliyhteisön hyväksymiksi. Vanhoilla päivillään Aavik muisteli, että hän olisi vasta Ruotsin-vuosinaan muodostanut sanat *hyym*, *kemm*, *nima* ja *pamur* (Mihkla 1971: 65). Kuitenkin ne olivat jo Underin saamassa sanaluettelossa mukana, ja sekä *kemm* että *pamur* oli luotu 30-luvulla.

Kielenuudistajan sanalahja runoilijalle ei ollut tietenkään aineellisesti mitattuna kallis. Mutta sananparren mukaan “sanasta sana itää, kipinästä tuli syttyy”, ja sota-ajan puutteellisissa ja epävakaisissa oloissa kimppu uusia sanoja oli epäilemättä arvokkainta, mitä äidinkielen sä kehittämiseksi elämänsä täysin omistanut Aavik saattoi ystävälleen ojentaa.

Lähteet

- Aavik, Johannes 1924: Keeleuuenduse äärmised võimalused. Keelelise Uuenduse Kirjastik nr. 36. Kirjastus Istandik, Tartu.
- 1944: Kimp uusi sõnu Marie Under'ile tema sünnipäevaks 27.III 1944 valind ja koostand Joh. Aavik. Käsikirjoite. Säilytteillä Underin ja Tuglasin kirjallisuuskeskuksessa Tallinnassa.
- 1975: Eesti kirjakeele uusmoodustused. – Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum Tallinnae habitus 17.–23. VIII 1970. Pars I. Acta linguistica. 181–183. Valgus, Tallinn.
- Kasik, Reet 1996: Eesti keele sõnatuletus. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 3. Tartu.
- 1999: Johdatus viron kielen tutkimukseen. Castrenianumin toimitteita 55. Yliopistopaino, Helsinki.
- Kask, Arnold 1966: Johannes Aavik ja keeleuuendus. – Keel ja Kirjandus IX. 11–19, 81–88.
- Kokla, Paul 1982: Kielen uudistus ja kielensäätely viron kirjakielen kehittämismalleina. – Sananjalka 24. 84–95. Suomen kielen seura, Turku.
- Mets, Helle 1970: Johannes Aavikust ja tema kunstlikest sõnadest. – Eesti keele ringi töid 2. 5–34. Tartu Riiklik Ülikool.
- Mihkla, Karl 1971: Johannes Aaviku elu ja tegevus. – Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. 11–70. Kirjastus Valgus, Tallinn.
- MU = Marie Under. Koost. Rutt Hinrikus, Janika Kronberg, Sirje Olesk ja Tio Tepandi. Eesti Kirjandusmuuseum ja kirjastus Ilmamaa, Tartu 2003.
- Raag, Raimo 1994: Johannes Aaviku keelenurgad Eesti Päevalehes. – Artikleid ja arhivaale I. Koostanud ja toimetanud Helgi Vihma. 20–23. Johannes Aaviku Selts, Tallinn.
- Rätsep, Huno 2002: Sõnaloo raamat. Ilmamaa, Tartu.
- Saari, Henn 1971: Tehiskeelenditeooriat. – Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. 93–117. Kirjastus Valgus, Tallinn.
- Tauli, Valter 1968: Keelekorralduse alused. Kirjastus Vaba Eesti, Uppsala.

Taipuu, ei taivu – kieltolauseet suomenoppijan haasteena¹

Pirkko Muikku-Werner
Joensuun yliopisto

1. Kielenoppimisen taustoja

Niin ensi- kuin toisenkin kielen oppimiseen vaikuttavat lukuisat seikat. Tarvitaan riittävästi kognitiivisia edellytyksiä ja järjellistä ”inputia”, mutta näiden lisäksi myös aimo annos motivaatiota. Innostus saattaa heiketä, jos oppiminen tuntuu hankalalta. Suomen kieltä on pidetty vaikeasti opittavana kielenä² osittain siitä syystä, että se ei muistuta muiden kuin läheistä sukukieltä puhuvien, esimerkiksi virolaisten, äidinkieltä. Tässä artikkelissa tarkastelen kieltolause-esimerkkien avulla, sujuvatko saksalaisten ja virolaisten oppijoiden alkuvaiheen suomenopinnot eri tavoin, millaisiin ongelmiin he törmäävät ja miten he selviävät niistä. Analysoidessani oppimista olen halunnut testata muutaman oppimista kuvaavan teorian³ tai hypoteesin käyttökelpoisuutta. Oletan kolmen seuraavaksi esiteltävän, toisiinsa osittain lomittuvankin näkökulman soveltuvan hyvin erilaisen lähtökielen puhujien oppijankielen vertailuun.

Transferin merkityksen arviointiin liittyy oletus, jonka mukaan lähtökieli vaikuttaa oppimiseen sekä kielteisesti että myönteisesti. Näkyykö lähtökielen sukulaisuus ja ei-sukulaisuus transferin määrässä ja laadussa? Pohdittaessa lähtö- ja kohdekielen muotojen keskinäistä suhdetta uskotaan tunnusmerkittömien, universaaleiksi oletettujen piirteiden olevan tavallista helpompia ja siirtyvän äidinkielestä opittavaan kieleen. Välikielihypoteesin mukaan oppijat tukeutuvat omiin välikielen sääntöihinsä, joten on arvioitava, muistuttavatko saksalaisten ja virolaisten välikielet toisiaan.

Kontrastiivisen kielentutkimuksen lähtökohta on, että äidinkieli vaikuttaa vieraan kielen omaksumiseen. Kontrastiivisen analyysin avulla on uskottu voitavan tunnistaa, mitkä virheet aiheutuvat negatiivisesta transferista (virhe-käsitteestä ks. tarkemmin Ellis 1994: 51–70, 352). Kontrastiivinen analyysi oli pannassa 1970-luvulla, mutta empiirinen tutkimus ei koskaan ole täysin

¹ Tämä kirjoitus on muunnelma Zeitschrift für Fremdsprachenforschung -lehdessä ilmestyvästä artikkelista Eine agglutinierende Zielsprache – wie Deutsche finnische Negation lernen (2004).

² Odlinin (1989: 39–40) esittämän listan mukaan yhdysvaltalaiset diplomaatit oppivat 24 viikon mittaisella kurssilla ruotsia yhtä hyvin kuin suomea 44 viikossa.

³ En aio tässä artikkelissa toistaa useissa teoksissa oivallisesti esitettyjä kuvauksia kielenoppimisesta, vaan poimin muutamia keskeisiä selitysmalleja kuvaukseni taustaksi (kokoavia katsauksia esimerkiksi Krashen 1982, Ellis 1994 ja Mitchell–Myles 1998).

hylännyt sen olennaisimpia käsityksiä⁴. Nykyisin ei enää kysytäkään, vaikuttaako L1, vaan missä olosuhteissa, minkälaisessa ympäristössä ja miksi se vaikuttaa.

Käsityksiä transfer-termin sisällöstä on lukuisia (ks. esim. Odlin 1989: 25–28), mutta tässä artikkelissa sillä tarkoitetaan luottamista sellaiseen lingvistiseen tietoon, jonka alkuperä on oppijan ensikielessä (Ringbom 1985: 9). On kuitenkin huomattava, että enää ei katsota kielten välisten erojen suoranaisesti aiheuttavan vaikeuksia. Toisaalta myöskään tuotoksen virheellisyys ei todista asian oppimisen vaikeutta. (Ellis 1985: 31.) Lisäksi äidinkielen positiivista vaikutusta korostetaan: L1:stä peräisin oleva tieto voi helpottaa vieraan kielen omaksumista. Erityistä huomiota kiinnitetään transferiin säännönmukaisuuksina, joten uniikki L1-vaikutus jää käsittelyn ulkopuolelle. Silti transferi operationaalistuu ilmentymänä, joita löydetään oppijan tuotoksista.

Virheitä ei aiheuta vain interlingvaalinen (äidinkielen struktuurien siirtyminen) vaan myös intralingvaalinen transferi (samantapaiset kielenkehityksen yleiset prosessit, joita tavataan myös ensikielen omaksumisessa) (Ellis 1994: 302). Ei myöskään pidä unohtaa, että on hyvin vaikea erottaa, mikä on äidinkielen, mikä jonkin toisen hallitun kielen vaikutusta. Lisäksi virheellisiä tuotoksia aiheuttavat universaalit prosessoinnin periaatteet, kuten yksinkertaistaminen ja yliyleistäminen, joihin oppija turvautuu, koska joutuu rakentamaan hypoteesinsa kohdekielestä riittämättömän kokemuksen varaan (*developmental errors*) (Richards 1971: 216; Odlin 1989: 20–21). Sitä paitsi kielenoppiminen ei ole pelkästään lingvistinen ilmiö, joten tuotoksen laatuun vaikuttavat monet psykologiset ja sosiaaliset tekijät. Tässä artikkelissa keskityn kuitenkin ennen kaikkea L1:n vaikutuksen jäljittämiseen.

Transferin olemusta pohdittaessa on otettava huomioon myös joidenkin struktuurien rajoittunut siirtyvyys (*transferability constraint*, ks. tarkemmin Kellerman 1983: 116–118). Tällaisten rajoitusten arvioimisen on havaittu olevan hyvin stabiilia ja riippumatonta esimerkiksi oppijoiden taidoista tai iästä. Siirtyminen onkin suhteutettava paitsi L1:n ja L2:n väliseen eroon myös kulloisenkin piirteen kielitypologiseen tunnusmerkkisyyteen (*markedness*)⁵. Eckman (1977: 320–321) on esittänyt MD-hypoteesin

⁴ 1950- ja 1960-luvulla uskottiin, että kontrastiivisen analyysin avulla kyetään selittämään kielenoppimisen keskeisimmät ongelmat. Väitettiin, että lähtö- ja kohdekielen väliset erot aiheuttavat oppimisvaikeuksia ja johtavat virheisiin. Toisaalta samankaltaiset struktuurit helpottavat oppimista (Lado 1957: 59). 1970-luvulla kontrastiivisen tutkimuksen vahvaan hypoteesiin suhtauduttiin kielteisesti, kun havaittiin, ettei kielten vertailu edistänyt virheiden ennustamista: niitä ei tehty silloin, kun oletettiin, ja tehtiin silloin, kun ei olisi pitänyt (Ellis 1985: 23–25).

⁵ Tunnusmerkkisyys on määritelty tässä yhteydessä typologisesti. Toisin sanoen ilmiö X on suhteellisesti tunnusmerkkisempi kuin toinen ilmiö Y, jos toisiinsa verraten X edellyttää Y:n olemassaoloa, mutta Y ei edellytä X:ää (*implicational universals*). Tunnusmerkitön on monissa tietyn ryhmän kielissä johdonmukaisesti esiintyvä yhteinen ja siten typologisesti universaali piirre, tunnusmerkkinen puolestaan ominaisuus, joka on harvinainen maailman kielissä. Chomskyn lingvistisiä universaaleja ei käsitellä tässä yhteydessä lainkaan. (Ellis 1994: 323, 420, 429–462.)

(*Markedness Differential Hypothesis*), jonka mukaan tietty määrä eroja kielten välillä vastaa potentiaalisten vaikeuksien määrää toisen kielen oppimisessa, sillä hyvin kielispesifiset, tunnusmerkkiset, piirteet ovat monimutkaisia ja vaativat enemmän prosessointia. Niinpä transferia esiintyy ensisijaisesti silloin, kun L1-piirre on tunnusmerkitön ja L2-piirre tunnusmerkkinen. Sen sijaan oppijat eivät juuri siirrä tunnusmerkkisiä muotoja, varsinkaan jos kohdekielen piirre on tunnusmerkitön. (Rutherford 1982: 86–87; vastakkaisesta mielipiteestä vrt. Ellis 1994: 321–323.) On oletettu (Eckman 1977: 321; Kellerman 1979: 53–54), että lähtökielestä poikkeavat kohdekielen elementit ovat erityisen vaikeita oppia. Tunnusmerkkisyyden avulla uskotaan kyettävän selittämään, mikä on virheen vaikeusaste, miksi kieltenväliset erot eivät aina johda ongelmiin ja miksi tietyt asiat omakсутaan toisia aikaisemmin.⁶

Perinteisesti pedagogisena tavoitteena oppijan tuotoksia analysoitaessa on ollut se, miten estettäisiin oppijaa tekemästä virheitä. Nykyisin virheitä pidetään oppimisprosessin osana: virheet ovat virheitä vain suhteessa kohdekielen, ei oppijoiden oman välikielisen kieliopin normeihin. Välikielitermiä, jonka otti käyttöön Larry Selinker (ks. tarkemmin Selinker 1972 ja 1992), käytetään viittaamaan siihen sisäiseen sääntösystemiin, mentaaliseen kielioppiin, jonka oppija on tiettyinä ajankohtana konstruoinut ja jonka perusteella hän käsittelee uutta tietoa. Välikieli alkaa siinä vaiheessa, kun oppija pyrkii ilmaisemaan merkityksiä kohdekielellä. Varsinkin alkuvaiheessa välikielessä on selvää L1-vaikutusta. Systemi ei silti ole äidin- eikä kohdekielinen vaan sisältää elementtejä molemmista. (Selinker 1992: 34.) Oppija siirtyy yhdestä dynaamisesta, luovasta ja systemaattisesta vaiheesta toiseen, mutta jonkin alasysteemin kohdalla oppiminen saattaa tauota, ja stabiloitumista voi seurata jopa fossiloituminen⁷ jo varsin varhaisessa vaiheessa (Selinker 1992: 34, 226, 247). Välikielen tutkimuksessa kiinnitetään huomiota myös kielen oppimisen, tuottamisen ja kommunikaation strategioihin. Yhtenä keskeisenä oppimisen keinoina oppija käyttää välikielisen ja kohdekielisen tuotoksen vertaamista. Tällöin syntyy interlingvaalinen identifikaatio, jota voi seurata transferi äidinkielestä. Tämän mallin siirtymisen tunnistamisen kautta välikielellä on yhteyttä kontrastivisuuteen (Selinker 1992: 260). Välikieleen, kuten luonnollisiin kieliin, vaikuttavat lingvistiset universaalit. Siksi ilmiön tunnusmerkkisyys tai -merkittävyys vaikuttaa sen omaksumiseen osaksi välikieltä.

Nykyisin kielenoppimisen lopullisena tavoitteena ei ole hallita kieltä syntyperäisen puhujan tavoin, vaan pikemminkin korostetaan oppijakohtaista

⁶ Universaalihypoteesia voidaan kritisoida siitä, että se väheksyy kielenomaksuminen pragmatistisia selityksiä ja jättää huomiotta välikielen vaihtelevuuden. Tutkijat eivät myöskään aina ole päässeet yksimielisyyteen jonkin ilmiön tunnusmerkkisyydestä tai -merkittömyydestä (ks. tarkemmin Ellis 1985: 210–212).

⁷ Selinkerin (1992: 252) mukaan fossilisaatioissa oppijat säilyttävät välikielessään tietyt lingvistisiä elementtejä, sääntöjä ja systeemejä huolimatta siitä, kuinka paljon kohdekielen opetusta he saavat.

kielitaitotarvetta. Siten oppijat eivät ole matkalla kohti kaukana hämmöttävää päämäärää, vaan ovat kussakin vaiheessa jo saavuttaneet jotain. Kun keskeistä ei ole rakenteiden hallinta vaan kielen onnistunut tilanteinen käyttö, voi jopa äidinkielen hallintaa pitää elinikäisenä oppimisprosessina. Koska haluan korostaa tätä kielenomaksumisen positiivista jatkuvuutta, pidän parempana käyttää termiä oppijankieli tai oppijansuomi kuin termiä välikieli, joka johtaa ajatukset keskeneräisyyteen (ks. myös Littelwood 1984: 33). Oppijankielellä tarkoitetaan siis neutraalisti oppilaan kulloisesakin vaiheessa käyttämää kieltä.

Tutkimusta varten haastatellut informantit ovat opiskelleet suomea vieraana kielenä.⁸ Heidän kielitaitonsa on kehittynyt lähes pelkästään opettajan antaman suomenopetuksen varassa, koska muita suomalaisia kontakteja ei ole ollut eikä ympäristöstä ole muutenkaan ollut tukea suomen oppimisessa. Korkeakoulumiljöössä opetus on ollut muodollista ja oppiminen organisoi-
tua. Tällöin *inputin* laatu on melko hyvin tiedossa, vaikka on muistettava, etteivät *input* ja *intake* koskaan olekaan suhteessa yksi yhteen (Corder 1981: 58). Toisaalta oppijat ovat luokkaopetuksessa usein tietoisia transferin mahdollisuuksista, sillä heille on huomautettu tavallisimmista virhelähteistä (Ellis 1994: 318).

Artikkelini lähtökohdانا on ajatus siitä, että oppijoiden ratkaisuihin vaikuttavat monet seikat. Todennäköisesti L1:n läheisyydellä tai etäisyydellä L2:sta on merkitystä, mutta lisäksi ilmiöiden universaalius ja niiden tunnusmerkittämyys tai -merkkisyys ovat tärkeitä tekijöitä mahdollista siirtyvyyttä pohdittaessa. Oppijankielen laatua säätelee L1:n ohella tietysti myös L2:sta olemassa oleva tieto, jota on kerätty jo vastaan otetun syötöksen kautta, sekä kulloisenkin vaiheen aikana sisäistetty deklaratiiivinen ja proseduraalinen tieto.⁹

2. Tutkimuksen lähtökohdat

Artikkelini perustuu laajempaan tutkimusprojektiin, jossa olen pyrkinyt tarkastelemaan toisaalta saksalaisten, toisaalta virolaisten suomenomaksumista. Tavoitteenani on ollut selvittää, miten lähtö- ja kohdekielen välinen typologinen etäisyys tai läheisyys vaikuttaa oppimiseen. Tunnettu tosiasia on, että opintojen alkuvaiheessa lähisukulaisuudesta on yleensä hyötyä, mutta joskus liika luottamus samankaltaisuuteen saattaa johtaa virheisiin ja kontrollin

⁸ Tässä artikkelissa puhutaan suomesta vieraana kielenä. Sen sijaan suomea toisena kielenä opitaan Suomessa, jolloin oppiminen on mahdollista luokkahuoneen ulkopuolellakin eikä siten ole pelkästään opettajajohtoista. Opittaessa kieltä pääasiassa "luonnollisesti" opettajalla ei ole kontrollia oppijan tapaan omaksua ja työstää vastaanottamaansa tietoa eikä oppijan metalingvistisen tietoisuuden kehittymiseen voida vaikuttaa.

⁹ Deklaratiivista tietoa (*knowing that*) voi käyttää jonkin kohdekielisen ilmiön selittämiseen vaikkapa sisäistettyjen L2-sääntöjen avulla. Proseduraalista tietoa (*knowing how*) edustavat strategiat ja menettelytavat, joita oppijat hyödyntävät kielenkäytössä tiedostamattaan. (Ellis 1985: 166.)

pettämiseen. Siten täysin uuden ja erilaisen aineksen hallitseminen voi olla helpompaa kuin vain hiukan poikkeavan L2-piirteen (Ringbom 1987: 131–132; Corder 1983: 95), ja näin ollen saksalaiset suomenoppijat eivät välttämättä olekaan virolaisia epäsuotuisammassa asemassa. Saksalaisten virheitä voi ehkäistä se, että havaintojen tai tietojen mukaan lähtö- ja kohdekieli muistuttavat toisiaan vain vähän, jolloin saksalaisten halukkuus erityisesti sanojen lainaamiseen saattaa olla niukkaa tai puuttua kokonaan.

Tavoitteenani on yhden kielellisen ilmiön, kiellon, esittelyn avulla luonnehtia saksalaisten ja virolaisten suomenoppimisen alkutaivalta. Päämääränäni on selvittää, miten ja miksi saksalaisten ja virolaisten tuotokset poikkeavat toisistaan. Ennen kuin voi väittää jonkin asian olevan esimerkiksi saksan vaikutusta, on todistettava, ettei viroa äidinkielenään puhuva tee samantaisia virheitä. Pääasiallisesti huomioni keskittyy siis oppijansuomen mahdolliseen systematiikkaan ja virheisiin, vaikkei mistään johdonmukaisesti toteutetusta virheanalyysistä olekaan kyse. Joka tapauksessa virheet ovat tärkeä ja välttämätön ikkuna (Sharwood Smith 1994: 19–21) oppijan senhetkiseen sisäiseen kielioppiin. Oikeat muodot ovat tutkimuksen näkökulmasta vähemmän kiinnostavia, koska ne eivät kerro mitään meneillään olevasta prosessista. Tietysti on selvää, että oppijankielen perusteellinen analyysi vaatii myös sen huomioimista, mitkä ilmaukset tuotetaan moitteettomasti.

Kielto on sopivan universaali ilmiö ja soveltuu siten hyvin tarkkailun kohteeksi kolmesta valitsemastani näkökulmasta. Transferin vaikutuksen seuraamiseen kielto tarjoaa monia mahdollisuuksia. Siirtyykö esimerkiksi sanajärjestys sellaisesta L1:stä, joka ei ole sukukieli? Hyödyllistä on ylipäänsä havainnoida siirtymisen edellytyksiä, kuten sitä, siirtyykö tunnusmerkitön kielenpiirre niin helposti, kuin oletetaan. Myös oppijankielten vertailu on kiinnostavaa: muistuttavatko niiden säännöt L1:n vai L2:n sääntöjä vai eikö sen enempää lähtö- kuin kohdekielikään tunnu selittävän tuotoksia? Onko eri lähtökieltä puhuvien oppijankieli samanlaista samassa vaiheessa – oletetaanhan yhtä kauan opiskelleiden oppijankielten muistuttavan toisiaan (Nemser 1971: 120). Perushypoteesini on, että 1) lähtökielen typologisen etäisyyden vuoksi niin positiivinen kuin negatiivinenkin transferi on vähäistä, mutta läheisyyden vuoksi runsasta, 2) virheet ovat sekä interettä intralingvaalisia, 3) ilmiön tunnusmerkkisyydellä tai -merkittömyydellä on vaikutusta ilmiön oppimiseen ja 4) virolaisten oppijansuomi on läheisen sukukielisyyden vuoksi jonkin verran virheettömämpää kuin saksalaisten.

Analysoin tutkimuksessani oppijoiden haastatteluja ja roolileikkejä. Materiaalini on peräisin vuosina 1999 ja 2000 Saksassa ja Virossa tehdyistä haastatteluista.¹⁰ Opiskelijat olivat tuolloin vasta aloittaneet opintonsa.

¹⁰ Ellis (1994: 50) huomauttaa, että “luonnolliset” keskusteluaineistot olisivat parhaita, koska aineistonkeruumenetelmät voivat vaikuttaa tuloksiin. Käytännössä on ollut pakko turvautua elisitoituun aineistoon, koska opintojen alkuvaiheessa olevat oppijat eivät muuten tuota riittävästi spontaania puhetta. Joka tapauksessa molemmilta oppijanryhmiltä aineisto on hankittu samalla tavalla.

Ensimmäisen haastattelun aikana he olivat opiskelleet suomea kolme kuukautta ja toisen yhdeksän kuukautta. Kuten varhemmin totesin, opin-tojen alkuvaihe on lähtökielen vaikutuksen selvittämisen kannalta kiitollisinta aikaa: opiskelijat seuraavat lähtökielen mallia tiedostamattaan. Myöhemmin transferi vähenee nopeasti (Ringbom 1987: 134). Aloittelijat eivät huomaa kaikkia ongelmia, ja siten heidän tuotoksistaan löytyy paljon virheellisyyksiä, kun taas kokeneet, tietoiset oppijat hyödyntävät välttämistästrategioita pyrkiessään korrektiin ilmaisuun.

Tämän tutkimuksen oppijat ovat opiskelleet suomea Europa-yliopistossa (Frankfurt an der Oder), Humboldt-yliopistossa (Berliini) ja Tarton yliopistossa. Saksalaisia informanteja on 16 ja virolaisia 15. Saksalaisista haastatelluista on 12 naisia, 4 miehiä, mutta virolaisista miehiä on vain 2. Haastatellut ovat iältään 18–20-vuotiaita (yksi 25-vuotias) korkeakouluopiskelijoita. Suomen kielen opetusta heillä on ollut neljä tuntia viikossa. Kurssien oppikirjat vaihtelivat. Frankfurtissa käytettiin paljon opettajan omaa materiaalia, ja Tartossa oli käytössä opettajan oma oppikirja, joka on tarkoitettu juuri virolaisille suomenopiskelijoille ja jossa kontrastiivinen ote korostuu. Tämän vuoksi oppikirjan vaikutusta tuloksiin en valitettavasti kykene kontrolloimaan. Kurssien tavoite oli realistinen: harva opiskelijoista aikoo koskaan edetä opinnoissaan niin pitkälle, että suomesta olisi käyttökieleksi. Täysin pelkästä teoreettisesta tutustumisesta suomeen ei kuitenkaan olekaan kyse. Vaikka oppimisympäristöjen ja -tavoitteiden osittaisen vaihtelun vuoksi inputin ja instruktio laatu ja merkitystä oppijansuomen kehitykselle en pysty arvioimaan, yksi suuntaus on yhdenmukainen: opiskelun alkuvaiheessa on keskitytty kieliopin perusasioihin. Kommunikatiivista kompetenssia lisääviä metodeja, kuten roolileikkejä ja tehtävänratkaisua, ei ole vielä käytetty. Ylipäänsä suomea opetettaessa deklaratiiivisen tiedon määrä on aluksi suuri ja eksplisiittinen kieliopin opetus keskeistä. Käyttö ei onnistu ilman taivutusta, koska taivuttamattomuus johtaa ymmärtämisiongelmiin.

Kunkin opiskelijan nauhoitus koostuu kolmesta osasta. Ensimmäisessä osassa haastattelija kysyy oppijalta joitakin opiskeluun ja harrastuksiin liittyviä kysymyksiä; toisessa osassa kysyjänä on opiskelija. Kolmantena on pieni roolileikki, jossa asiakas (oppija) yrittää palauttaa pesussa kutistunutta villapuseroa myyjälle (haastattelijalle). Oppijoille annetaan roolipeliä varten miettimisaikaa ja keskeistä sanastoa. Keskustelut on litteroitu siten, että vain aiheen kannalta relevantit piirteet on merkitty.

3. Kielto

3.1. Kielto kohde- ja lähtökielessä

Havainnollistaakseni saksalaisten ja virolaisten oppijansuomen laatua olen valinnut esiteltäväksi kieltämisen, joka pohjimmiltaan on tietysti semant-

tinen käsite mutta jonka ilmaisemisessa esimerkiksi sanajärjestyksellä on merkitystä. Kiellon valintaa tutkimuskohteekseni voin perustella ensinnäkin sillä, että negaatioon liittyy paljon erityyppisiä ilmiöitä. Se avaa näkökulman syntaksiin (jolla tässä yhteydessä yksinkertaistetusti tarkoitetaan sanajärjestystä) sekä erilaisiin morfologisiin aspekteihin. Toiseksi negaatiota on tutkittu paljon, joten tarjolla on kiinnostavia taustaoletuksia. Kolmanneksi valintani taustalla on kiellon keskeisyys: kommunikaation kannalta on tärkeää kyetä ottamaan myös kielteinen kanta asioihin.

Saksassa kieltosana on verbiä tai sen määritteitä seuraava taipumaton lekseemi, kieltopartikkeli. Persoonataivutus liittyy verbiin. Suomessahan pääverbin finiittisyys siirtyy kieltoverbiin. Synteettisimmillään suomi voi siis toimia esimerkiksi *en*-lauseella. Saksalaisten oppijoiden on pidettävä mielessään paitsi kieltoverbin, myös pääverbin taivutus – tai pikemminkin taipumattomuus – ja sanajärjestys. Myöskään leksikaalisen tason ongelmaa ei saa unohtaa: suomessa on vain yksi kieltosana, ei kahta kuten saksassa (*nein* ja *nicht*). Koska lähtö- ja kohdekieli eroavat toisistaan, voidaan saksalaisten oppijankielessä olettaa L1-vaikutusta.

Viron kieltolauseen sanajärjestys on peruspiirteiltään sama kuin suomen: kieltosana edeltää välittömästi finiittiverbiä, mutta toisin kuin suomessa, muut sanat eivät voi erottaa sitä verbistä (Erelt 1997: 400). Kieltosana on menettänyt verbinominaisuutensa ja on virossa taipumaton, ilman persoona- ja lukukongruenssia. Lukukongruenssi puuttuu myös pääverbistä, joka on vartalomuoto. Pääverbin samanlaisuus ei tee oppimista täysin ongelmattomaksi, koska viron ja suomen astevaihtelusäännöt poikkeavat toisistaan ja näin monissa muodoissa toisiaan muistuttavien verbien vartalot saattavat olla erilaisia.

Seuraavassa esitän vain saksalaisten ja virolaisten lausekieltotapauksia. Konstituentti- tai sanakieltoon en kajoa, sillä ne toteutuvat usein erilaisin kielteisillä affikseilla (*epäkiinnostava*; *varaton*). Käsittelemäni tuotokset edustavat tyypillisiä tapauksia, joten ne eivät ole täysin satunnaisia.

3.2. Kiellon rakentuminen

3.2.1. Sanojen järjestyminen

Informanttien käyttämä kieltosana paikoittuu heidän äidinkielessään eri tavoin: saksassa kieltosana seuraa, virossa edeltää verbiä. Seuraavissa esimerkeissä on kiinnitetty huomiota vain sanajärjestykseen, ei muihin mahdollisiin ongelmiin. (Esimerkkien notaatio alaviitteessä ¹¹.)

¹¹ Hakasulkeet [] ovat keskeytyksen tai päällekkäispuhunnan merkkeinä. **Pilkku** osoittaa tauot. **P** on haastattelija; **(K1)** ja **(K2)** viittaavat haastattelujen järjestykseen. **E** vinoviivan (/) jälkeen tarkoittaa virolaista oppijaa. Oppijoiden nimien alkukirjaimet on muutettu.

- (1) P: *Oletko sinä työssä? (Arbeitest du?)*
D1: *Ei. (Nein.)*
- (2) P: *Yhy, missä se leiri on? Täällä Tartossako? (Wo ist das Lager? Hier in Tartto?)*
MM/E2: *Ei, se on pohjan, Virossa. (Nein, das ist in Nord, Estland.)*

Aina sanajärjestyksen pohdinta ei kuitenkaan ole tarpeen, sillä kiello voi-
daan ilmaista yksisanaisesti (esim. 1 ja 2). Nimenomaan kiellot, jotka ilmai-
sevat esitetyn väitteen hylkäämistä, epäämistä tai torjuntaa, on mahdollista
ilmaista yksinkertaisella (taivutetulla) *ei*-sanalla (saksan *nein*). Sitä vastoin
olemassaolon kieltäminen vaatii jo mutkikkaamman syntaktisen rakenteen,
koska referentti ei manifestoidu kontekstista käsin: *Puserossa ei ole taskua*
(*Die Bluse hat keine (= nicht eine) Tasche*) (Horn 2001: 165).

- (3) A2: *ei, minä en ym, mene s-, suomea siksi, minä menen Irlantia.*
(*Nein, ich ym, reise nicht nach F-, Finnland weil, ich nach Irland reise.*)
- (4) E/E1: *ei lue paljon, olen yrit-, yrittänyt mutta en osaa niin paljon*
suomea vielä. ([Ich] lese nicht viel, hab vers-, versucht aber ich
kann noch nicht so viel Finnisch.)

Kieltosanan sijoittumisen virkkeen alkuun ikään kuin irrallisena element-
tinä (ns. *external negation*; esimerkiksi: *no you playing here*¹²) on yleisesti
havaittu olevan kiellon oppimisen ensimmäinen vaihe (ks. esim. Ellis 1985:
59). Yhtään tällaista esimerkkiä ei aineistostani kuitenkaan löytynyt. Ehkä
monia kieliä opiskelevat informantit ovat tavallista valppaampia tarkkaile-
maan kielteisen virkkeen rakentumista. Esimerkissä 4 subjektin puuttu-
minen on tavallista, sillä standardisuomessa subjektin persoona näkyisi
pelkästä kieltosananasta (pitäisi siis olla *en*, eikä oppijan virheellinen 3.
persoona). Sanajärjestys onkin sekä saksalaisilla että virolaisilla yleensä
oikein, riippumatta L1:n mallista (esim. 3 ja 4). Selitys on osittain löy-
dettävissä universaaliudesta: verbinetisen aseman on havaittu olevan erittäin
yleinen (Dahl 1979: 93). Wode (1981: 293–294) havaitsi, että tietyssä
vaiheessa myös ensikieltään oppivat sijoittavat yleensä kieltosanan ennen
verbiä. Sama prosessointitapa otetaan käyttöön myös vierasta kieltä tuotet-
taessa. Myös tunnusmerkkisyshypoteesin mukaan olisi odotuksenvastaista,
jos saksan tunnusmerkkinen rakenne – maailman kielissä harvinainen
kieltosanan verbinjälkeinen asema – siirtyisi kohdekieleen. Lisäksi myös
saksassa sivulauseen kieltosana edeltää verbiä, mikä saattaa osaltaan auttaa
päättämään oikeaan ratkaisuun. Uuden sanajärjestyksen hallintaan voi
tietysti vaikuttaa myös jokin muu hallittu kieli, esimerkiksi venäjä tai
ranska, jota monet informanteista osaavat.

¹² “Ulkopuolisessa” negaatiassa oppija ehkäisee normaalin deklaratiivilauseen sanajärjestyksen keskeyttämisen liittämällä kieltopartikkelin irrallisena lauseyttimeen (Ellis 1985: 67).

(5) T2: *minä, minä, minä tekin, ei mitään.* (*Ich, ich machte nichts.*)

Esimerkissä 5 on yksiselitteinen osoitus lähtökielen sanajärjestyksen vaikutuksesta oppijan tuotokseen. Saksan kieltomuodossa *nichts* kombinoituvat kieltopartikkeli *nicht* ja adverbi *etwas*. Yhdistelmän purkaminen kahdeksi erilliseksi sanaksi suomessa on vaativa tehtävä, joten oppijan energia ei enää ole riittänyt oikean sanajärjestyksen kontrollointiin. Kaiken kaikkiaan voidaan sanoa, että oppijat ovat tietoisia sanajärjestyksestä, koska siihen liittyy semanttisesti keskeisiä elementtejä (Ellis 1994: 314). Tämä tarkkaavaisuus selittää osittain tuotosten virheettömyyden.

3.2.2. Kieltopartikkelista kieltoverbiksi

Suomen taipuvan kieltoverbin voi katsoa edustavan tunnusmerkkistä piirrettä, sillä kieltoverbin taivuttaminen on harvinaista. Lisäksi potentiaaliseen tunnusmerkittömään perusmuotoon on lisätty taivutusmorfeemeja, mikä edellyttää enemmän konstruointia kuin yksimuotoisuus.

(6) P: *oletko sinä työssä?*
D1: *ei.*

(7) L2: *mutta, mutta minä, öö, muna, minä ei ole hyvä kieliin, kielissä.*

Se, etteivät saksalaiset oppijat taivuta kieltosanaa (esimerkit 6 ja 7), saattaa perustua luottamukseen **kaikkien** kielten samankaltaisuudesta. Tämä uskomus saa tukea muista heidän hallitsemistaan kielistä. Esimerkin 6 kaltaisissa tapauksissa taivuttamisen saattaa tehdä erityisen vaikeaksi se, että irrallinen kieltosana ilmaistaan saksassa sanalla *nein* ja virkkeen sisäinen sanalla *nicht*. Oppija mahdollisesti liittyy taivuttamisen vain jälkimmäiseen tapaukseen, jossa agentti on läsnä ja persoonan ilmaiseminen mielletään siten tarpeelliseksi. Lisäksi on huomattava, että myös syntyperäiset kielenpuhujat usein luopuvat irrallisen kieltosanan taivutuksesta, jolloin yksikön kolmannen persoonan muoto (*ei*) korvaa oikeat persoonamuodot.

(8) M/E1: *ja+a, ym., ee, kas minä ei, ei saa raha, yy, rahat, yy, tagaisin.*

(9) MM/E1: *yy, no, joo, mutta, yy, he ei ollut, yhtellä ajalla.*

Virolaisten oppijoiden on alkuvaiheessa vaikea irrottautua L1:n taipumattomuudesta, kun kieltosana on muuten samankaltainen (esim. 8). Virossa lukukongruenssin puute koskee sekä kieltosanaa että pääverbiä. Pääverbin oikea muoto *olleet* (esim. 9) on vieras muoto virossa, jossa vastaava ilmaus olisi (*nad ei*) *olnud*.

- (10) M/E2: *yy, te+e en ole ollut Tartossa nyt?*

Joskus virolaisella oppijalla on jo käsitys taivuttamisen tarpeellisuudesta, mutta suurtaajuisin yksikkö, yksikön ensimmäinen persoona *en* voidaan yleistää niihinkin muotoihin, joihin se ei käy, esimerkiksi teitittelymuotoon (esim. 10) (Muikku-Werner 2002: 22; Takkunen 1999: 36).

- (11) A2: *Sakari ja Tuomo, öö, ei, öö äm he, opiskelevat Frankfurtissa mutta öm he ei halua, he, he, eivät, eivät halua öm puhua saksaa.*

- (12) A2: *ee minä haluan mutta, ((naurua)) minä en em haben was war jetzt haben,*

minulla en have to have [[minulla ei ole

P:

A2: *minulla ei aikaa?*

P: *aikaa.*

A2: *aikaa.*

- (13) E/E2: *kun minul ei ole kuittia, ei saa minä rahat takaisin?*

Vaikka joskus lähtökielen tunnusmerkitön taipumaton muoto näyttää siirtyvän kohdekieleen, on monen saksalaisen oppijankieleen syntynyt sääntö: taivuta kieltosanaa. Saksalaiset taivuttavat tunnollisesti kieltoverbiä jopa sellaisissa tapauksissa (esimerkki 11), jossa lukukongruenssi saattaa puuttua syntyperäisenkin puhutumasta kielestä. Monikon kolmannen persoonan korvautuminen yksikön kolmannella on nykypuhe-suomen tyypillisimpiä piirteitä. Koska oppijat eivät ole kuitenkaan altistuneet puhekieliselle inputille, puhekielen mallit eivät ole todennäköisiä. Oppija on ilmeisesti sisäistänyt taivuttamissäännön niin hyvin, että tarjoaa sitä virheellisesti myös omistusrakenteisiin (esimerkki 12) haastattelijan korjaukseen asti. Hänen toimintansa on loogista, koska saksalaisen käännösekvivalentin ykkösargumenttina olisi subjekti ja sen mukaisesti kieltoverbin pitäisi taipua yksikön ensimmäisen persoonan mukaan. Oppija toimii muutenkin järkevästi: käytänne halutaan pysyttää samanlaisena (taivuttamisen ylläyleistys). Uutta ilmiötä, omistusrakennetta, kohdellaan yhdenmukaisesti edeltävän vaiheen tavanomaisen subjekti + predikaatti -lauseen kanssa. Omistuksen ilmaiseminen suomessa rakenteella adverbiaali + predikaatti (*olla*-verbi) + subjekti¹³ on hyvin tunnusmerkistä. Possessiivisen rakenteen yksipersonaisesti käytetty verbi on liian hankalaa differentoitumista, mikä aiheuttaa intralingvaalisen virheen. Virolaisen oppijan yleinen taivuttamattomuuslinja johtaa tässä tapauksessa korrektiin tuotokseen (esimerkki 13).

Kaikkien saksalaisten oppijoiden systeemi ei ole johdonmukaisesti taivuttamisen kannalla, joten ei voida yksiselitteisesti puhua oppijankieleen täysin vakiintuneesta säännöstä. Yllättävästi virolaiset oppijat ovat paljon sel-

¹³ Nykyisen lauseopin mukaan omistuslauseen verbinetinen NP voidaan tulkita myös obliikvi-subjektiksi ja verbinjälkeinen NP objektiksi (Vilkuna 1996: 157).

vemmin taipumattomuuden kannalla, mitä voisi selittää sillä, että he pitävät äidinkiellensä sääntöä universaalina ja että tunnusmerkitön muoto siirtyy helposti juuri niissä tapauksissa, joissa kohdekielellä on tunnusmerkkinen muoto (Ellis 1985: 206). Käsitystä taipumattomuuden yleisyydestä tukevat myös heidän havaintonsa indoeurooppalaisista kielistä. Tällöin kuitenkin herää kysymys, miksi saksalaiset eivät siirrä samaa tunnusmerkitöntä, taipumatonta muotoa? Todennäköisenä syynä on oppijoiden haluttomuus siirtää aineksia L1:stä, jonka he tietävät erilaiseksi kuin L2:¹⁴ he hahmottavat taivuttamisen kohdekieleen liittyvänä opeteltavana piirteenä. Virolaiset oppijat luottavat liikaa L1:n ja L2:n samankaltaisuuteen. Lisäksi heidän on tavallista hankalampaa ulottaa tietoinen tarkkailu suurtaajuiseen pikkusanaan, jonka ydinmerkityksen uskotaan siirtyvän ilman taivutuksellista nyansointia. Sitä paitsi persoonapäätteen lisääminen on vaikeaa, ja oppijat yksinkertaistavat usein oppijankieltään juuri taivutusmorfeemien poisjätöllä. Mistään fossiloitumisesta ei kuitenkaan voida puhua, koska myös taivutettuja muotoja esiintyy ja jälkimmäisessä nauhoituksessa taipumattomat muodot ovat vähentyneet.

3.2.3. Suffiksiton pääverbi

Jos sanajärjestyksessä ja kieltoverbissä tuntuu olevan oppijalle jo aivan tarpeeksi haastetta, pääverbin muodon valinnan voisi toivoa olevan helpompaa. Vaikka vartalon “muodostussääntö” preesensissä vielä on melko vaivattomasti opittavissa (*puhu/n* — *-n* = (*en*) *puhu*), imperfektissä oikeaan verbimuotoon päätyminen on jo mutkikasta partisiipin perfekti on yksikössä ja monikossa erilainen.

(14) A2: *mutta, minä en, minä en puhu-, puhua, puhu suomea hyvin.*

(15) MM/E1: *mis se vaikea on? en ymmärtää, vaikea.*

(16) MM/E2: *se on, se ei sopi minulle se, villapusero. onko tämä, ää, voi-, voimaline?*

Esimerkissä 14 saksalainen oppija epäröi ja päätyy välillä virheelliseen muotoon, kunnes loppujen lopuksi onnistuu korjauksessaan. Sekä saksalainen (14) että virolainen oppija (15) käyttävät yksinkertaisinta, tunnusmerkitöntä perusmuotoa, I infinitiiviä (*puhua* ja *ymmärtää*). Onkin olemassa tiettyjä toimintatapoja, joita ei edes kielten samankaltaisuus aina voita. Esimerkiksi yksinkertaistaminen on niin vahva strategia, etteivät virolaisetkaan taivuta kaikkea, vaikka olisivat siihen tottuneetkin. Useimmiten kuitenkin virolaisten oppijoiden ongelmat ovat paljon vähäisempiä kuin saksalaisten ja liittyvät lähinnä pääverbin vartalon heikko- tai vahva-

¹⁴ Vastaavankaltaisia tutkimustuloksia on saanut Ringbom (1987), joka on osoittanut suomenkielisten suomalaisten välttävän siirtoa L1:stä, kun taas ruotsinkieliset siirtävät äidinkielestään käyttäessään englantia.

asteisuuteen. Selvää L1-vaikutusta on nähtävissä esimerkissä 16: virossa lyhyen vokaalin jälkeinen *b* on – yhtä poikkeusta lukuun ottamatta – vaihtelussa vain *u:n* jälkeen (Remes 1993: 48), joten *sobima*-verbi on vaihtelematon (*se ei sobi*) toisin kun suomen *sopia*-verbi (*se ei sovi*).

(17) Ta1: *Se ei oli Joensuussa, mutta, öm puoli tuntii bussilla.*

(18) M/E2: *Yhyy, joo, en pesn-, pessyt pesukoneessa.*

Esimerkissä 17 imperfektin muodostuksessa noudatetaan kiinnostavalla tavalla samaa deklarativista ohjetta kuin kielteisen preesensinkin muodostuksessa, jossa yhdistetään *ei + ole* (kieltosana ja pääverbin vartalo). Oppija yllileistää saman muodostustavan koskemaan tapauksia, joihin se ei kuulu, ja päätyy analogiseen imperfektiin *ei + *oli* (pääverbin vartalo imperfektissä). Tällainen johdonmukaisuus auttaa oppijaa luomaan systematiikkaa oppijankieleensä. Valitettavasti suomen kieliopillinen systeemi ei ole näin looginen, ja oikea muoto onkin partisiipin perfekti *ollut*.¹⁵ Oppijan kannalta on hankalaa sekin, että partisiipissa ei ole jälkeäkään imperfektin tunnukseksi opitusta *-i:stä*. Virossa (esim. 18) on samantapainen partisiippi kuin suomessa (Remes 1995: 40), mutta assimilaatio puuttuu (viro *pesnud* > suomi *pessyt*), mikä selittää oppijan hapuilun.

(19) A1: *Ää, ei, en, en ole [Ø = ollut] Suomessa.*

Menneen ajan monimutkaiset liittomuodot osoittautuvat hankaliksi sekä myönteisissä että kielteisissä lauseissa. Saksalainen oppija hallitsee vasta preesensin, mutta perfektissäkin kieltoverbin taivuttaminen onnistuu ja osa pääverbistäkin on oikeassa muodossa (esimerkki 19).

Koivisto (1992: 63–64) on havainnut omassa aineistossaan hyvin samantapaisia virheitä: pääverbistä valitaan heikon vokaalivartalon asemesta vahva tai käytetään ensimmäistä infinitiiviä. Oppijankielensä alkuvaiheessa oppijat käyttäytyvät tietyllä tavalla johdonmukaisesti: virheet keskittyvät muutamiin ilmiöihin, esim. kieltosanan taipumattomuuteen. Erikoista on se, ettei lähtökielen vaikutusta olekaan havaittavissa tapauksissa, joissa olettaisi, sillä saksalaiset noudattavat äidinkiellensä verbin jälkeisen kieltosanan sääntöä vain erityisen mutkikkaassa poikkeustapauksessa (esimerkki 5). Kaiken kaikkiaan informantit jotakuinkin hallitsevat kieltomuodot deklarativisella tasolla, sillä he antavat myös oikeita vastauksia. Kieltilauseessa on kuitenkin niin paljon kontrolloitavaa, että puhuttaessa yksinkertaistaminen on hyvin ymmärrettävää. Silti tapauksittain on vaikea tietää, milloin kyse on yksinkertaistamisesta, milloin transferista (ks. tarkemmin Odlin 1989: 41–42). Virheiden taustalla saattaaakin olla useampi kuin yksi vaikuttaja. Virolaisten virheellisiin tuotoksiin näkyy suuressa määrin vaikutta-

¹⁵ Toinen selitysmalli on tietysti yksinkertaistaminen: otetaan vastaavan myönteisen lauseen verbinmuoto ja lisätään eteen kieltoverbi.

van luottamus kielten samankaltaisuuteen. Esimerkiksi viron taipumaton kieltosana siirtyy suomeen, kun taas saksalaiset kiinnittävät erityistä huomiota taiputtamiseen. Pienemannin (1998: 333) väite “prosessien erilaisuus L1:n ja L2:n välillä tekee transferin erittäin epätodennäköiseksi” näyttää siis toteutuvan.

4. Päätelmiä

Mitä valitsemillani “työkaluilla” loppujen lopuksi saan irti saksalaisten ja virolaisten suomenoppimisesta? Liitteisiin I ja II olen koonnut joitakin perushavaintoja. Jos pohditaan ensinnäkin transferin merkitystä, on oltava erityisen varovainen. Virhe, joka ensisilmäyksellä näyttää L1:n aiheuttamalta, voi olla siitä täysin riippumaton ja esiintyä laajasti useiden eri äidinkielten puhujilla. Jotta siis voitaisiin puhua varmasta L1-vaikutuksesta, pitäisi saksalaisten ja virolaisten oppijoiden virheiden poiketa toisistaan. Esimerkiksi kieltoverbin imperfektin yhteydessä tämä vaatimus toteutuukin. Saksalaiset oppijat alkavat rakentaa menneen ajan muotoa joko yksinkertaistamalla ilmausta tai hyödyntämällä analogisesti myönteisen imperfektin mallia. Sen sijaan virolaiset oppijat hallitsevat kielteisen imperfektin huomattavasti paremmin, minkä voidaan katsoa johtuvan lähtökielen myönteisestä vaikutuksesta: pääverbi on molemmissa kielissä samassa partiisiippimuodossa.

Hypoteesi siitä, että äidinkielen malli olisi erityisen vahva opintojen alkuvaiheessa, ei silti välttämättä toteudu: siirtovaikutusta ei tavata kaikilla niillä alueilla, missä se olisi odotuksenmukaista. Esimerkiksi saksalaiset oppivat varsin nopeasti suomen kieltolauseen sanajärjestyksen. Siten tämän tutkimuksen tulokset tukevat esitettyä väitettä, jonka mukaan syntaksin alalla interferenssi on vähäistä (Ellis 1994: 316; Selinker 1992: 38). Kuten aiemmin (Muikku-Werner 2002: 40–41) olen esittänyt, lauseopillisten komponenttien havaittavuus ja paikantuvuuden selkeys helpottavat niiden oppimista. Sen sijaan suffiksien sulautuminen lekseemiin tekee niiden tarkkailun ja hallinnan vaikeaksi.

Kiinnostavaa on, että vaikka sekä saksalaisilla että virolaisilla on typologisesti universaali taipumaton kieltosana, virolaiset oppijat siirtävät taipumattomuuden saksalaisia useammin. Virolaiset ovat varmoja viestinnän onnistumisesta käytännössä: koska ydinmerkitys, kieltä, välittyy taipumattomankin sanan kautta, ymmärtävät suomalaiset viestin joka tapauksessa. Toinen selitys löytynee metalingvistisen tietoisuuden asteesta: kun saksalainen ei tee oletuksia L1:n ja L2:n samankaltaisuudesta, hän toimii huolellisemmin deklarativisen tiedon varassa. Väite siitä, että transferia ei esiinny, jos kielten ei oletetakaan muistuttavan toisiaan, osoittautuu tässä yksittäistapauksessa oikeaksi: saksalaiset pyrkivät lisäämään persoonapäätteet kieltoverbiin eivätkä siirrä L1:n mallia. Kielten havaittu erilaisuus

voi näin tuottaa oikean oppimisasenteen ja ohjata oikeaan suuntaan: kun yhtäläisyyksiä ei ole, ollaan valppaita ja keskitytään opettelemaan muodot (ks. LIITE I). Tosin positiivinenkin transferi on vähäistä, jos kielet eroavat toisistaan typologisesti, ja toisaalta suomen ja viron sukukielisyys ei edistä pelkästään positiivista transferia. Samanlaisuus voi johtaa vähemmän vakavaan opiskeluun ja muutenkin väärille jäljille, kun samankaltaisuus-oletus ulotetaan liian pitkälle ja kielellisiä elementtejä siirretään liiankin rohkeasti. Kielten yhdenmukaisuudesta on silti selvästi hyötyäkin: kun loogisen systemaattisuuden noudattaminen johtaa ei-sukukieltä puhuvan saksalaisen väärille jäljille kielteistä imperfektin muodostettaessa (ks. esim. 17), virolainen päätyy lähes virheettömään tuotokseen siirtämällä L1:stä miltei ekvivalentin partisiippi muodon (ks. esim. 18).

Vaikka sekä saksalaiset että virolaiset ovat opiskelleet suomea opettaja-johtoisesti luokkahuoneissa, he turvautuvat yksilötasolla eri tavoin äidinkieliensä. Odlin (1989: 14) onkin kritisoinut väitettä formaalisen opetuksen transferia lisäävästä vaikutuksesta, ja oma aineistoni antaa aihetta yhtyä kritiikkiin: oppimistavan laatu on transferin kannalta todennäköisesti hyvin vähämerkityksinen taustamuuttuja.

Yleensä ne piirteet, joissa kohdekieli poikkeaa huomattavasti lähtökielestä, ovat vaikeampia kuin tunnusmerkittömät tai lähtökielen kanssa samantapaiset piirteet. Erityisesti ilmiön tunnusmerkkisyydellä on vaikutusta tuotoksiin ja mallin siirtyvyyteen: saksalaiset hylkäävät L1:n tunnusmerkisen sanajärjestyksen ja omaksuvat nopeasti L2:n tunnusmerkittömän, typologisesti universaalien sanajärjestyksen (ks. LIITE II). Universalisuus ei kuitenkaan ole tae helposta tai johdonmukaisesti toteutuvasta siirtymisestä: saksalaiset eivät siirrä taipumatonta, tunnusmerkitöntä kieltosanaa toisin kuin virolaiset. On lisäksi muistettava, että inputin tiheydellä saattaa olla vaikutusta: usein esiintyvä tunnusmerkinen saatetaan oppia nopeammin kuin harvakseltaan tavattu tunnusmerkitön (Ellis 1994: 427). Tämä saattaa olla yksi syy saksalaisten nopeaan siirtymiseen taipuvaan kieltosanaan siinä, missä virolaiset noudattavat sukukielten samankaltaisuus -oletustaan.

Miten kielto sitten rakentuu saksalaisten ja virolaisten oppijansuomessa? Oppijansuomessa on paikoitellen havaittavissa tiettyä, joskin osittain kohdekielen vastaista, säännönmukaisuutta, koska toisaalta nojaututaan liikaa L1:een, toisaalta L2:sta tehtyihin virheellisiin päätelmiin. Säännöt eivät kuitenkaan ole mielivaltaisia vaan systemaattisia, ja ne abstrahoidaan valikoivan havainnoinnin perusteella. Tuottaminen perustuu esimerkiksi analogiaan (esimerkki 17: pääverbin muoto saksalaisen oppijan imperfektissä). Muita tavallisimpia noudatettuja periaatteita ovat jonkin elementin poistaminen (virolaiset luopuvat kieltoverbin persoonapäätteistä), lisääminen (saksalaiset oppijat varustavat pääverbin jollain suffiksilla) ja väärän, usein yliyleistetyn, muodon käyttö (virolaisilla virheitä pääverbin muodossa). Sen sijaan konstruktion komponenttien vääriin paikkoihin sijoitta-

minen on poikkeuksellista. Aiemmissä tutkimuksissa todettu oppijankielen vaihteellisuus käy siten ilmi myös tässä aineistossa. Bardovi-Harligin (1984: 402) väite, jonka mukaan tunnusmerkittömät struktuurit (tässä sanajärjestys) omaksutaan ennen tunnusmerkkisiä (tässä kieltosanan taivutus), pitää paikkansa. Kieltolauseen omaksuminen jaksottuu universaalilla tavalla poikkeuksenaan se, että ytimen ulkopuoliset kieltotapaukset puuttuvat. Muutokset eivät puolesta vuodessa ole suuria, mutta vähitellen aluksi harvinaiset oikeat muodot vakiintuvat. Artikkelissa esittämäni havaintojen perusteella huomataan kuitenkin, ettei eri L1-puhujien oppijankieli välttämättä ole samanlaista samassa vaiheessa, kuten on väitetty (esimerkiksi Corder 1981).

Tuloksia arvioitaessa ei saa unohtaa, että informanttien määrä ei ole kovin suuri, joten edellä esitettyjä päätelmiä ei voi yleistää. Aineistoni perusteella suomalais-ugrilaisen kielen oppiminen muistuttaa kuitenkin indoeurooppalaisen kielen oppimista: oppijat noudattavat universaaleiksi havaittuja strategioita, ja useimmat aikaisemman tutkimustiedon varaan pohjaamani hypoteesit toteutuvat – ainakin osittain. Kielten läheinen sukulaisuus lisää transferia, joka kuitenkin ei ole niin suuressa määrin positiivista kuin voisi olettaa. Virheet eivät johdu pelkästään L1:n vaikutuksesta, vaan muun muassa tunnusmerkkisyydellä on vaikutusta esimerkiksi sanajärjestyksen oppimisessa. Tosin saksalaiset oppijat, jotka eivät kielten erilaisuuden vuoksi nojautu samankaltaisuusoletukseen vaan tukeutuvat deklarativiseen tietoon, omaksuvat nopeasti myös tunnusmerkkisiä rakenteita, kuten kieltosanan taivuttamisen. Melko itsepintaista kieltosanan taivuttamattomuutta lukuun ottamatta virolaiset tekevät silti vähemmän virheitä kuin saksalaiset.

Mikäli lähtökieli voidaan opetuksessa ottaa huomioon, on muistettava, että sukulaiskielen puhujalle riittää usein esimerkki, kun taas muut oppijat hyötyvät eksplisiittisistä säännöistä. Silti samankaltaisuuksien osoittaminen on eduksi kaikille oppijoille, etenkin alkuvaiheessa. Ainakin sanastosta löytyy usein jotain yhteistä (ns. sivistyssanat). Silti eri taitoalueita voisi korostaa eri ryhmille eri vaiheessa; esim. ei-sukukielten puhujien suullista tuottamista voisi hiukan myöhentää, koska ymmärtäminen edeltää tuottamista.

Vaikkei kontrastiivisuutta yksitotisesti pitäisikään ainoana L2-omaksumista edistävänä apuneuvona, järkevästi käyttäen sitä voisi hyödyntää nykyistä enemmän. Jos ajatellaan edellä olevien tulosten pedagogista soveltamista, herää kysymys, olisiko tarpeen ja voitaisiinko opetusmateriaalia modifioida lähtökielen mukaan. Tällöin törmätään helposti käytännön ongelmiin: suomi toisena kielenä -opettajan on mahdoton hallita sata lähtökieltä. Monien paralleelisten oppikirjojen julkaiseminen pieninä painoksina ei kannata kustannussyistä. Ekonomisempi vaihtoehto olisi varustaa oppikirjat tietäntyyppisellä kielitietoisuutta ja oppimisstrategioiden tuntemusta lisäävällä informaatiolla. Koska kielet ovat sidoksissa sosiaalisiin rakenteisiin, niillä on tietynlaisia yhtäläisyyksiä, vaikkei universaaliusajatusta täysin

hyväksyisikään. Tätä vastaavuutta olisi hyvä hyödyntää oppimateriaaleja laadittaessa. Vertailu tulisi kuitenkin laajentaa myös pragmatiikan alueelle. On selvää, että oppijoiden on myöhäisemmässä vaiheessa oltava selvillä sanotun tilannekohtaisestakin sopivuudesta. Sunin (1996: 68) mukaan paitsi virolaiset, myös venäläiset oppivat suomea selvästi nopeammin kuin kaukaisemmista maista tulevat, mikä osoittaa, että kielitaidon kartuttamisen lisäksi tarvitaan kulttuurinopetusta ja kielenkäyttötietoa. Samankaltaisuus voi olla muutakin kuin typologista läheisyyttä – kielenomaksumisen edistämiseen kaikki keinot ovat sallittuja ja toivottavia.

Lähteet

- Bardovi-Harlig, Kathleen 1984: Markedness and Saliency in Second Language Acquisition. – *Language Learning* 37. 385–407.
- Corder, S. Pit 1981: *Error Analysis and Interlanguage*. Oxford University Press.
- 1983: A Role for the Mother Tongue. – *Language Transfer in Language Learning* (eds. Susan Gass and Larry Selinker). Newbury House, Rowley, Massachusetts
- Dahl, Östen 1979: Typology of sentence negation. – *Linguistics* 17. 79–106.
- Eckman, Fred R. 1977: Markedness and the contrastive analysis hypothesis. – *Language Learning* 27 (2). 315–330.
- Ellis, Rod 1985: *Understanding Second Language Acquisition*. Oxford University Press.
- 1994: *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press.
- Erelt, Mati 1997: *Eesti keele käsiraamat*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Horn, Laurence R. 2001: *A Natural History of Negation*. CSLI Publications. Leland Stanford Junior University.
- Kellerman, Eric 1979: Transfer and Non-Transfer: Where Are We Now. – *Studies in Second Language Acquisition* 2 (1). 35–57.
- 1983: Now You See It, Now You Don't. – *Language Transfer in Language Learning* (eds. Susan Gass and Larry Selinker). 112–134. Newbury House, Rowley, Massachusetts.
- Koivisto, Helinä 1992: Ulkomaalaisuomen verbien perussyntaksia. – *Variaatioita* (toim. Heikki Paunonen, Matti K. Suojanen ja Kari Nahkola). 54–75. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen juhlakirja. *Opera Fennistica ja Linguistica* 4. Tampereen yliopisto.
- Krashen, Stephen D. 1982: *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press, Oxford.
- Lado, Robert 1957: *Linguistics across Culture*. Ann Arbor, University of Michigan Press.

- Littlewood, William T. 1984: *Foreign and Second Language Learning*. University Press Cambridge.
- Mitchell, Rosamond–Myles, Florence 1998: *Second Language Learning Theories*. Edward Arnold, London.
- Muikku-Werner, Pirkko 2002: Te kävitte Suomessa? – Virolaisten ja saksalaisten oppijansuomen syntaksia (toim. Stiina Rantatalo ja Helena Sulkala). 7–47. *Tutkielmia oppijankielestä II*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja N:o 21.
- 2004: Eine agglutinierende Zielsprache – wie Deutsche finnische Negation lernen. – *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung* (tulossa).
- Nemser, W. 1971: Approximative Systems of Foreign Language Learners. – *IRAL* 9. 115–123.
- Odlin, Terence 1989: *Language Transfer: Cross-Linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge University Press.
- Pienemann, Manfred 1998: *Language Processing and Second Language Development: Processability Theory*. John Benjamins, Amsterdam.
- Remes, Hannu 1993: *Viron kielioppi*. WSOY, Porvoo.
- 1995: Suomen ja viron vertailevaa taivutustypologiaa. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja N:o 2.
- Richards, Jack C. 1971: A Non-Contrastive Approach to Error Analysis. – *English Language Teaching Journal* 25. 204–219.
- Ringbom, Håkan 1985: Transfer in Relation to Some Other Variables in L2-Learning. – *Foreign Language Learning and Bilingualism* (ed. Håkan Ringbom). 9–21. Publications of the Research Institute of the Åbo Akademi Foundation 105.
- 1987: The Role of the First Language in Foreign Language Learning. *Multilingual Matters LDT*, Clevedon.
- Rutherford, William E. 1982: Markedness in Second Language Acquisition. – *Language Learning* 32 (1). 85–108.
- Selinker, Larry 1972: Interlanguage. – *International Review of Applied Linguistics* 10. 67–92.
- 1992: *Rediscovering Interlanguage*. Longman, UK.
- Sharwood Smith, Michael 1994: *Second Language Learning: Theoretical Foundations*. Longman, London.
- Suni, Minna 1996: Maahanmuuttajaoppilaiden suomen kielen taito peruskoulun päättövaiheessa. *Monistesarja* 11/96. Opetushallitus, Helsinki.
- Takkunen, Anne 1999: Negaatio virolaisten suomen kielessä. *Pro gradu -tutkielma*. Joensuun yliopiston suomen kielen laitos.
- Vilkuna, Maria 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuslaitoksen julkaisuja 90. Edita, Helsinki.
- Wode, Henning 1981: *Learning a Second Language: An Integrated View of Language Acquisition*. Gunter Narr Verlag, Tübingen.

TAULUKKO 1. Samankaltaisuuden hyödyt ja haitat.

ERI TASOT	+	—
Asennoituminen oppimiseen	Oppimisen helppoudesta syntyy onnistumisen kokemuksia: hyvä motivaatio.	Tuotoksen laatuun ei kiinnitetä riittävästi huomiota: huolimattomuus.
Kieliopin hallinta	Tuttuus nopeuttaa oppimista: positiivinen transferi, automaattistuminen. Kontrolli voidaan siirtää uusiin asioihin.	Oletus samankaltaisuudesta johtaa virheisiin: liian laaja siirrettävyysoletus (<i>perceived transferability</i>), interferenssi.
Vuorovaikutuksellinen ulottuvuus	Vuorovaikutus on mahdollista varhaisessa vaiheessa: luokkahuone-tilanteen ulkopuolista syötöstä paljon, jos kyseessä on suomi toisena kielenä -oppija.	Kieli ei välttämättä kehity riittävästi kaikkiin viestinnällisiin tarpeisiin: välikielen stabiloituminen, jopa fossiloituminen.
Kulttuurienvälinen viestintä	Hyvä kielitaito mahdollistaa kulttuuristen piirteiden havainnoinnin: kulttuurierojen tiedostaminen.	Kielisukulaisuuden uskotaan tuottavan myös kulttuurista samankaltaisuutta: kulttuurisia väärin-tulkintoja.

LIITE II

TAULUKKO 2. Valintojen taustatekijöitä.

KOHDE- KIELEN ILMIÖ	SAKSALAINEN OPPIJA		VIROLAINEN OPPIJA	
	L1 = SAKSA	OPPIJAN- SUOMI	L1 = VIRO	OPPIJAN- SUOMI
Sana- järjestys: verbinetinen (tunnus- merkitön)	Kieltosana verbin jälkeen (tunnus- merkinen)	Kieltosana edeltää verbiä <i>Universaalius/ muut kielet</i>	Kieltosana edeltää verbiä (tunnus- merkitön)	Kieltosana edeltää verbiä <i>Positiivi- nen L1- transferi</i>
Kieltoverbin taipuva muoto (tunnus- merkinen)	Taipumaton kieltosana (tunnus- merkitön)	Taipuva kieltoverbi (usein) <i>L2 lähes opittuna</i>	Taipumaton kieltosana (tunnus- merkitön)	Taipumaton kieltosana (alussa) <i>Negatiivi- nen L1- transferi</i>
Pääverbin muoto: vartalo	Taipuva pääverbi	Infinitiivi tai taipuva pääverbi <i>Yksinkertaistus Negatiivinen L1-transferi</i>	Pääverbin vartalo	Pääverbin vartalo <i>Positiivinen L1-transferi</i>

Kulta kulisee ja raha krabiseb

Deskriptiivverbide tajumisest omas keeles ja võõras keeles

Heinike Heinsoo

Tartu

Lauri Hakulinen on öelnud, et soome deskriptiivsõnavara on rikas ja elujõuline ning deskriptiivsust võib pidada soome keele sõnade iseloomulikuks jooneks (Hakulinen 2000: 325). Onomatopoeetilis-deskriptiivne sõnavara on väga vana sõnavarakiht ja iseloomulik kõikidele läänemeresoome keeltele. Seda iseloomustab:

- 1) motiveeritus, s.o sõna häälikuline kuju on selgelt sarnasusseoses nähtusega, mille tähistamiseks seda kasutatakse;
- 2) häälikusümbolism, st sõna kalduvus kasutada teatud häälikuid mõne kindla tähenduspiirkonna sõnades. Häälikud ja nende kombinatsioonid võivad moodustada sõna tähendusega kokkusobiva kuju. Häälikulist universaalsust pole, see sõltub iga keele häälikulisest materjalist;
- 3) afektiivsus – nähtus kutsub esile mingi afekti oma teatud omadusega, mis vajab keelelist väljendamist. (Hint 1998: 257)

Onomatopoeetilis-deskriptiivseid sõnu on kutsutud ka ekspressiivseteks ehk häälikuliselt motiveeritud sõnadeks. Onomatopoeetilisi sõnu käsitletakse ka deskriptiivsete sõnade alaliigina. Kasutangi viimast terminit, ehkki käsitlen edaspidi just helijäljendust kirjeldavaid sõnu. Põhjaliku ülevaate eesti ja soome deskriptiivsõnavarast ja selle uurimisest on andnud Eve Mikone (2002).

Kaisa Häkkinen (1990: 12) on öelnud, et sageli pole raske üles leida neid keeleväliseid tegureid, mis deskriptiivse sõna kuju on põhjustanud. Häälikuliselt koostiselt sarnaste keelte ekspressiivsõnavara peaks olema üsna sarnane ja hästi mõistetav. 2002. aasta suvel küsitlesin deskriptiivsõnade tundmist ja tajumist vädja keelealal. Verbid olin saanud vädja keele sõnaraamatu käsikirjast aastaid tagasi, kui sedeldasin sealt välja oma süntaksi käsitleva väitekirja jaoks kõik verbimärksõnad. Keelejuhid ei teadnud paljude sõnade tähendust ja vastuste variandid olid väga erinevad. Veel raskem oli saada üheseid vastuseid, kui küsisin, mida teeb lõke, rasv pannil, märg king jne. (Heinsoo 2003). Selle sõnavara mittetundmine vädja keeles on muidugi mõistetav, sest viimase paarikümne vädja keele kõneleja sõnavara on üsna vaene. Jaakko Sivula on väitnud, et nii üldkeeles kui ilukirjanduskeeles esineb deskriptiivsõnavara, selle aluseks võib aga pidada rahvamurdeid. Ametlikus keeles kasutatakse deskriptiivsõnavara tunduvalt vähem kui kõnekeeles ja murretes. Deskriptiivsõnu kohtab rohkem vana-sõnades, kinnistunud väljendites, eriti murdekeeles. Kirjakeeles on desk-

riptiivsõnade esinemistihedus väiksem. (Sivula 1989: 180.) Vadja keel on küll murdekeel, aga kuna ekspressiivsõnavara on vana ja kuulub ilmekasse kujundlikku keelde, mida vadja keel enam pole, on see sõnavara liik kadumas. Siiski tekkis tulemuste analüüsil ka ettekujutus sellest, et vaata-mata eeldatavale häälikusümboolikale, mis asjad peaks paika panema, tajusime ka meie, eestlased, paljude verbide kasutust erinevalt. Sealt tekkis mõte teemat edasi arendada.

Raija Kangassalo Umeå ülikoolist on aastaid tagasi koostanud Rootsis elavatele teise põlve soomlastele testi, mis käsitleb nende deskriptiivverbide tundmist soome keeles.

Test koosneb kahest osast:

- A. Hääle tootja äraarvamine, s.o kes/mis on X ?
- B. Mis häält teatud ese / nähtus tekitab, s.o mida X teeb?

Kasutasin seda testi ka Tartu ülikoolis. Andsin soomekeelse testi 32 eestlasele ja 47 soomlasele. Eesmärgiks oli võrrelda, kuidas samu verbe tajuvad emakeelsed soomlased ja teisalt hästi soome keelt oskavad eestlased. Soome keele seminari üliõpilased koostasid analoogse testi ka eesti keeles, vastuseid sain eestlastelt 38, aga soomlastelt vaid 11, kuna selgus, et test oli Eestis õppivatele soomlastele liiga raske. Enamik küsitletuist olid üliõpilased. Soomlastest olid 90% naised. Eestlastelt ma sugu kahjuks ei küsinud, aga tõenäoliselt oli naisi umbes sama palju. Ankeete analüüsid selgus, et teave sugupoole kohta oleks võinud huvitavaks osutada.

Seega analüüsin järgnevas ennekõike eestlaste ja soomlaste omakeelse deskriptiivsõnavara tajumist ja seda, kuidas eestlased on mõistnud soomekeelseid deskriptiivverbe. Soomlaste eestikeelsete verbide mõistmise materjal on statistikaks napp, aga olen seda samuti analüüsinud. Verbi võidi iseloomustada ka emakeeles. Olen säilitanud vastuste algse keele ja keelevead, sest need kajastavad vastajate keeleoskuse taset.

1. Soomekeelsed ankeedid

1.1. Soomlaste vastused

A. Mikä / Kuka

1. Algushääliku muutusega verbid

hurisee? Valdavaks vastuseks on: mingi mootor (*tietokone, jääkaappi, pölynimuri, liesituuletin* jne). Väga ühtlased vastused.

jurisee? *Ukkonen, pora, sähköhammasharja, ihminen (mies, poika)*. Vastused on väga ebahühtlased.

kurisee? *Maha (ülekaalukalt), likavesi*.

lurisee? Vastuseks oli alati mingi toru: *putki, viemäri*.

- murisee?** Vastuseks pakuti mingit looma: *karhu* (kõige rohkem), *koira*, *kissa*, *tiikeri*. Igatahes tähistas see vihase looma häälightsust.
- nurisee?** Vastuseks oli inimene kas üksikisikuna või hulgana: *armeija*, *kansa*, *massat*, *lapsi*.
- purisee?** *Kissa* (ülekaalukalt), aga ka *puro*, *sähköinen hammasharja*. Verb andis suhteliselt vähe vastuseid. Sageli jäeti vastamata.
- surisee?** *Mehiläinen*, *ampiainen*, *ötökkä*, *kärpänen* (seega mingi putukas).
- turisee?** Inimese kohta: *nuhainen*, *vanha*, *nukkuva*; *tarinankertoja*.
- urisee?** *Koira* (eri meelt oldi, kas rahulolev või rahulolematu koer).
- urisee?** *Lentokone*, *koira*, *mopo syvässä hiekassa*, *pakastin*. Vastuseid oli vähe.

Seega 7 verbi 11st said üsna ühesed vastused: *hurisee*, *kurisee*, *lurisee*, *nurisee*, *murisee*, *surisee*, *urisee*.

2. Erineva sisekonsonandiga sõnad

Mikä / Kuka

- kohisee?** Valdavaks vastuseks oli tavaliselt mingi vesi: *vesiputous*, *koski* (väga sageli), *joki*, *kraana* ja ühel korral *metsä*.
- kolisee?** *Pelti*, *lasi*, *katolla*, *kattila*, *luut*, *peltipurkki*, *huonekalut*, *nopat*, *raitiovaunu*, *kaljakori*. Vastused on erinevad, aga neis on siiski palju ühist.
- komisee?** *Tyhjä tynnyri*, *ontto esine*. Väga vähe vastuseid.
- kopisee?** *Hevoskenkä*, *kenkä*, *puujalka*. Vastused olid enam-vähem alati seotud kingadega, ka variandis *joulupukki eteisessä*.
- korisee?** *Kuoleva ihminen*.

Seega 4 verbi 5st said ühesed vastused: *kohisee*, *kolisee*, *kopisee*, *korisee*.

3. Erineva sisekonsonandiga sõnad

Mikä / Kuka

- muhisee?** *Tytyväinen / tyytymätön ihminen*, *mies*, *ukko*, *tuuli*, *metsä*.
- mukisee?** *Ihminen* (*mies*, *tyytymätön ihminen*, *lapsi*, *akka*). Vastuseid polnud eriti palju.
- mulisee?** *Vesi*, *poreallas*, *vesi kevätpurossa*. Üllatavalt ka *sonni*, *vasikka*. Vastuseid oli vähe.
- mupisee?** *Muumi*, *lammas*, *pupu*, *ihminen*. Üldse kõige vähem vastuseid kogu ankeedis.
- murisee?** *Karhu* (ülekaalukalt), aga ka *koira*, harvem *kissa*.
- mutisee?** *Ihminen*: *ujo*, *epäselvä*, *vanha*. Selgelt ülikoolimõjulised vastused on *huono luennoitsija*, *hajamielinen professori*.

Seega 5 verbi 6st andis enam-vähem üheseid vastuseid ega põhjustanud raskust. Ebaselge oli vaid *mupisee*.

4. Erinev esimese silbi vokaal

Mikä / Kuka

- kahisee?** *Kangas*, *lehdet*, *raha*.
- kihisee?** *Kiuas* (ülekaalukalt), *mehiläispesä*.
- kohisee?** *Koski* (ülekaalukalt), *meri*, *puut*, *liikenne*.

- kuhisee?** *Mehiläis-, ampiais-, muurahaispesä.*
kähisee? *Vanha (sairas) ihminen.*
köhisee? *Sairas ihminen (tavaliselt iseloomustab haigust nohu või köha).*

Kõik selle rühma verbid olid kõikidele sarnaselt arusaadavad.

5. Erinev esimese silbi vokaal

Mikä / Kuka

- ratisee?** *Jää (ülekaalukalt), oksat, paperi, lehdet.*
ritisee? *Jää (heikko, ohut) (ülekaalukalt), aga peaaegu sama palju ka rasva (grilliruoka, paistinpannu).*
rotisee? *Rottinki, katkeva rottinkipiiska. Vähe vastuseid.*
rutisee? *Jää, hanki, luut (puristuksissa). Vähe vastuseid.*
rytisee? *Kaatuva puu (ülekaalukalt), iso kevätjää, kivenvyörymä.*
rätisee? *Nuotio, tuli (ülekaalukalt).*
rötisee? *Nuotio, juoppo, vanha laho rakennus. Vastused on väga erinevad.*

Seega 4 verbi 7st olid üsna üheselt mõistetavad: *ratisee, ritisee, rytisee, rätisee*.

Üldse kokku 35st verbist mõisteti üsna ühtemoodi 26 verbi. Vastuste puhul palusin esitada nii mitu varianti, kui kõneleja vajalikuks peab, st mitte tingimata vaid üht ja tema arvates ainuõiget.

B. Mitä tekee / tekevät

- herätyskello?** Kokku oli pakutud 10 verbi: *pirisee, pärisee, kilisee* (ülekaalukalt); *soi, piipittää, piippaa, rämisee, helisee, põlisee, surisee*.
märät kengät? Kokku pakuti välja 7 verbi: *litisevät, lotisevat, lätisevät* (ülekaalukalt); *narisevat, loiskahtavat, läiskähtävät, läpsyttävät*.
epäselvästi puhuva ihminen? Kokku 10 verbi: suurima sagedusega *mutisee, mumisee, sössöttää, tupisee*; lisaks *mongertaa, momisee, kähisee, mupisee, supisee, sirköttää*.
juokseva vesi? Kokku 9 verbi, mis iseloomustavad enamasti erineva jooksmisintensiivusega vett: *lorisee, solisee, lirisee, lotisee*; lisaks ka *sohisee, kohisee, litisee, loiskuu, lorottaa*.
palava nuotio? Kokku 7 verbi: *rätisee, ritisee, räiskyy*; lisaks *paukkuu, humisee, kohisee, rötisee*.
katkeilevat risut? Kokku tuli palju vastuseid — 16: *ritisevät, rätisevät, ratisevat, rasahtelevat, rakahtavat*; lisaks veel *rytisevät, risahtelevat, riksahtelevat, rakahtavat, kraksahtelevat, kriksahtelevat, kripsahtelevat, napsahtelevat, risahtavat, räsähtävät, paukkuvat*. Siia rühma kuuluvad üllatavalt ka ainsad konsonantühendiga algavad verbid ja need pole pärit samalt vastajalt.
uudet kengät? Kokku 10 vastust: *narisevat, nitisevät, natisevat, kopisevat*; aga ka *nirisevät, ratisevat, ritisevät, naukuvat, nirskuvat, narskuvat*.
nuhainen ihminen? Kokku 10 verbi: *niiskuttaa, tuhisee, köhisee*; lisaks *kähisee, nuuskuttaa, tohisee, puhisee, puuskuttaa, norisee, nyyskyttää*.

auton moottori? Selles rühmas oli 18 vastust, sest auto mootori puhul on tõesti palju võimalusi: *hurisee, hyrisee, kolisee*; aga ka *hurraa, rämisee, pärisee, kehrää, hyssää, jyrisee, jyrrää, hyrrää, hörisee, möyryää, pörisee, jylisee, surisee, puksuttaa, mörisee*.

ukkonen? Kokku 9 verbi: *jyrisee* (ülekaalukalt), *jyrähtele*, *jylisee*; aga ka *surisee, kumisee, paukkuu, jymisee, jymyää, urisee*.

kuiskuttelevat ihmiset? Kokku 8 verbi: *supisevat, sipisevät, sihisevät*; lisaks veel *sopisevat, supattavat, sipattavat, suhisevat, kuhisevat*.

itkeskelevä pikkulapsi? Kokku 12 verbi: *kitisee, vikisee, kätisee*; aga ka *murisee, yrisee, inisee, vänisee, mäyryää, uikuttaa, nyyhkyttää, niiskuttaa, vinkuu*.

Kõige enam iseloomustavaid verbe andsid *auton moottori, katkeilevat risut, itkeskelevä pikkulapsi*.

1.2. Eestlaste vastused

A. Mikä / Kuka

1.

hurisee? *Kissa, koira, lõkketuli*. Väga erinevad vastused. Vaid kord *jääkaappi, pakastin*.

jurisee? *Pora, automootori, kone, äike*.

kurisee? *Vatsa, vesi torus, kurk*.

lurisee? *Laps, nenä, jook kõrres*.

murisee? *Vatsa, vesi torus, kurk*.

nurisee? *Inimene*.

purisee? *Kissa, jõehobu porises vees, hobune*.

surisee? *Mingi elektriline riist*.

turisee? *Vanha setä, loom*.

urisee? *Koira, masin*.

vrisee? *Loom, vokk, vurr, auto, polkupyörä*.

4 verbi on mõistetud üsna õigesti: *kurisee, lurisee, nurisee, urisee*. Põhjuseks on ennekõike sarnaste tüvede olemasolu ja nende tüvede sarnane tähendus. Mõnede tüvede sarnasus, aga erinev tähendus nt *surisee, vrisee* või nt *purisee* (vrd eesti *puristada*) põhjustas oodatult eestipäraseid vastuseid.

2.

kohisee? *Vesi, meri, metsä, tuuli*.

kolisee? *Tool, ämber, metallraha, rauta, ovi*.

komisee? *Tyhjä tynnyri, potikaasi kokku lüües*.

kopisee? *King, puujalg, inimene*.

korisee? *Vatsa (ülekaalukalt), surija*.

4 verbi on mõistetud üsna õigesti, sest need tüved on sarnased: *kohisee, kolisee, kopisee, korisee*. Vähe vastuseid, aga üsna sarnaseid andis verb

komisee (vrd. eesti *kõmiseb*). Ka soomlaste vastused olid sellele verbile üsna mitmekesised. *Kopisee* 'kõmiseb' verb on eesti keeles pejoratiivsena kasutusel kõnelemise kohta.

3.

- muhisee?* *Karhu, tuuli, metsä.*
mukisee? *Naurava ihminen, eläin.*
mulisee? *Vesi, ihminen.*
mupisee? *Vastused puuduvad.*
murisee? *Koira, kissa, ukkonen, mingi masin.*
mutisee? *Inimene, poiss, auto.*

Ühiseid tüvesid on ainult üks: *mulisee*. Verb *muhisee* andis palju väärvastuseid ilmselt analoogia põhjal verbiga *mühiseb*. Enam-vähem õieti kasutati verbe *mukisee, mulisee, mutisee*.

4.

- kahisee?* *Kangas, mets, lehed, vesi.*
kihisee? *Mingi karastusjook (muid variante polnudki).*
kohisee? *Puu, koski, vesi.*
kuhisee? *Nohune inimene, vesi kaloja.*
kähisee? *(haige) hääl, kurk.*
köhisee? *Kurkku, sairas, keuhkotautinen.*

4 verbi oli õigesti mõistetud: *kahisee, kohisee, kähisee, köhisee*. Kolmel neist on mõlemas keeles sama tüvi (siia sobib ka soome verb *köhisee*, vrd eesti *kõhib*). *Kihisee* verbi eri tähendus on põhjustanud eestlaste puhul vale vastuse (ehkki mitte siiski pärisvale, sest soomlaste vastuseski oli *tabletti vesilasissa*).

5.

- ratisee?* *Juna, seinä, lumi.*
ritisee? *Jää, kynsi taululla.*
rotisee? *Jäätynyt turkki*
rutisee? *Lumi (ülekaalukalt), tsellofaanpaber, kael.*
rytisee? *Lumi.*
rätisee? *Lumi, sulavad jääpurikad.*
rötisee? *Räästad, voolav vesi, kopsuhaige.*

Esineb üks kaudselt sarnane tüvi: *rutisee* (vrd eesti *krudiseb*) ja seal esineb ka rohkesti õiget subjekti – *jää*. Muul juhul on vastuseid äärmiselt vähe ja enamik neist on erinevad. Seega selle rühma raske mõistmine on ennekõike tingitud soome verbide väga erinevast kujust.

B. Mitä tekee / tekevät

- herätyskello?* *Hurisee, jurisee, tirisee, ritisee.* Pole ühtegi õiget vastust.
märät kengät? *Rätisevät, mulisevat, rötisevät.* Pole õigeid vastuseid.

- epäselvästi puhuva ihminen?** *Mutisee, mukisee, mumisee* on õiged vastused, aga pakuti ka muud, nt *kihisee, mupisee*
- juokseva vesi?** *Mulisee, kohisee* on enam-vähem õiged, *kuhisee, sulisee* mitte. Viimane tüvi puudub soome keelest üldse.
- palava nuotio?** Vastuseid polnud.
- katkeilevat risut?** Vastuseid polnud.
- uudet kengät?** 2 õiget vastust: *natisevat, ritisevät*, valed *rutisevat, kitisevät*.
- ukkonen?** Pakuti välja 7 verbi, neist 1 õige vastus: *jrisee*; lisaks aga ka *jurisee, murisee, hurisee, komisee, kurisee, urisee* (ka ühe soome üliõpilase testis).
- nuhainen ihminen?** Kõik vastused olid *lurisee* (vale).
- auton moottori?** Pakuti välja 7 erinevat verbi ja 4 korda ka selliseid, mis esinesid soome üliõpilaste testis: *hurisee, kolisee, jurisee, surisee*; lisaks *urisee, myrisee, jupisee*.
- kuiskuttelevat ihmiset?** Pakuti välja 1 õige: *mutisevat*, 2 valet: *kohisevat, kähisevät*.
- itkeskelevä pikkulapsi?** Pakuti välja 8 verbi, neist 3 õiget: *inisee, ynisee, vikisee*; lisaks *nurisee, turisee, mulisee, ritisee, lurisee*.

Nagu arvata oligi, osutus teine ülesanne tunduvalt raskemaks, kuna eeldas väga head keeleoskust. Mõned vastused on pakutud eesti keele analoogia põhjal, mõnede puhul on ilmselt valitud esimesest ülesandest sõnu, mis siia tundusid sobivat. Õigete vastuste puhul ongi määravaks osutunud eesti analoogia, nt *juokseva vesi mulisee, kohisee*, muul juhul ühendi kollokatiivne iseloom: *ukkonen jrisee*.

2. Eestikeelsed ankeedid

2.1. Eestlaste vastused

Antud ankeet on koostatud üliõpilaste seminaritööna ja selle puuduseks on ebajärjekindlus sõnarühmadesse liigitamisel, st pole selget vahet tehtud verbide alghäälikute ja sisehäälikute vaheldumisel. Olen siiski säilitanud ankeedi sellisena, nagu seda alguses läbi viidi.

1. Mis / Kes

kihiseb? Vastuseks alati mingi *gaseeritud jook*.

kahiseb? *Kangas* (ülekaalukalt).

kohiseb? *Vesi, mets, meri, merekarp*.

kähiseb? *Hääl* (ülekaalukalt), *kurk, inimene, rohi, puulehed, vesi, teekann*.

mühiseb? *Meri, mets* (esinesid praktiliselt kõigil), aga ka: *puu, kosk* ja üllatavalt *lehm*.

Kõik vastused olid väga ühesed ja sõnarühm eestlasele väga lihtne.

2. Mis / Kes

krigiseb? Enamasti: *uks, hammas, tool*.

kriiksub? *Uks, värav, põrand*.

krägiseb? *Uks, vana mööbel, jalgratas*.

krääksub? *Uks, vares, lind, part.*

krõpsub? *Miski hamba all: kommid, aedviljad, vahvel jne; popcorn ahjus.*

krudiseb? *Lumi, kartulijahu.*

Väga ühtlased vastused.

3. Mis / Kes

podiseb? *Toit, puder (enamasti), süil, inimene.*

plädiseb? *Vesi, vihm, porilomp, vihmapiisad aknal, sammal (veidike erandlik).*

plätsub? *Vesi, kummikud lombis, märjad kingad, vesi lapse käe all.*

pläriseb? *Äratuskell (ülekaalukalt), raadio, katkine auto, inimene (ilmselt pejoratiivselt mõeldud).*

plärtsub? *Vesi (ülekaalukalt), inimene (pejoratiivne kasutus), kingad märjas maas, veeloik.*

pogiseb? *Inimene, vana mees. Vastuseid vähe, tegemist on murdesõnaga, aga mõte sobib.*

praksüb? *Tuli, lõke, oks.*

platsub? *Vesi; vesi, kui käega lüüa. Vähe vastuseid.*

plartsub? *Inimene, enamasti siiski veega seonduv: poriloik, vesi, märjad kingad.*

plirtsüb? *Veega seonduv: vesi, märjad saapad, vesi varvaste vahel, aga ka inimene.*

Üsna ühemõtteliselt mõistetud rühm, sisaldab palju veega seotud sõnu. Huvitav on ka nende sõnade pejoratiivne tarvitus: *inimene plärtsüb, plartsub, plirtsüb.*

4. Mis / Kes

muliseb? *Vesi (enamasti), aga ka inimene, rahvahulk, loom.*

vuliseb? *Vesi, allikas, oja.*

suliseb? *Vesi, kevadvesi, ojake, jõgi.*

kuliseb? *Vedelik, jook, kalkun. Vähe vastuseid.*

luriseb? *Nohune inimene, nina, supp.*

lõriseb? *Nina, nohune inimene, joodik.*

siriseb? *Lind, rohutirts, vesi.*

Taas üsna üheselt vastatud ja sõnade ülekantud tähendus inimesele on subjektiivselt alati võimalik, ehkki *joodik lõriseb* tundub veidi tavatuna.

5. Mis / Kes

sahiseb? *Puu, põõsas, rohi, hein, lumi, kilejope.*

sihiseb? *Roomav elukas, kuul. Vastuseid vähe.*

sohiseb? *Kosk. Ainus vastus.*

suhiseb? *Tuul, rong, loom, tuisk, lumi. Kõik erinevad vastused.*

sähiseb? *Leek (kaks vastust), põlev kuiv puu. Vähe vastuseid.*

Selle rühma sõnad andsid kõige mitmekesisema pildi ega ole eriti produktiivsed, v.a *sahiseb*, mis andis ka üsna ühtlase vastuserühma.

B. Mida teeb / teevad

- jooksev vesi?** Kokku 6 vastust: tavalisemad *vuliseb, suliseb, niriseb*; lisaks ka *ladiseb, pladiseb, siriseb*.
- keev puder?** Kokku 5 verbi: *podiseb* (ülekaalukalt); lisaks *pugiseb, mulksub, mugiseb, muliseb* – kõiki pakutud vaid kord.
- hambapuur?** Kokku 9 sõna: *uriseb, suriseb, siriseb*; aga ka *põriseb, piniseb, viliseb, iniseb, undab, vingub*.
- vana põrand?** Kokku 9 sõna: *kriuksub, kriiksub, krääksub*; lisaks veel *ragiseb, naksusub, nagiseb, priksusub, kräuksub, praksusub*.
- purjus inimene?** 9 verbi, kõik esinevad vaid mõne korra: *möliseb, jõmiseb, äriseb, laliseb, plõriseb, lällab, õriseb, mögiseb, kõgiseb, mõriseb*.
- rasv pannil?** Kokku 6 verbi: *säriseb, praksusub* (ülekaalukalt); lisaks ka *siriseb, tiriseb, prõksusub, plaksusub*.
- murduvad oksad?** Kokku 9 verbi: *praksusuvad* (ülekaalukalt); *prõksusuvad, raksusuvad, kraksusuvad, krõpsusuvad, naksusuvad, pragisevad, ragisevad, kriiksusuvad*.
- tusane inimene?** Kokku 9 verbi: *toriseb, poriseb, turtsusub*; aga ka *nohiseb, joriseb, vigiseb, pobiseb, susiseb, ähiseb*.
- uksekell?** Kokku 6 verbi: *tiriseb, pläriseb, heliseb*; lisaks ka *tiliseb, kõliseb, piniseb*.
- naerev inimene?** Kokku 10 verbi: *kihistab, kõkutab, kõhistab*; aga ka *turtsusub, lagistab, lagiseb, kõõksusub, itsitab, lõkerdab, rõkkab*.

Selle ülesande puhul olid kõik rühmad üsna võrdselt verbidega kaetud. Kuna sageli on tegemist subjektdenotaadiga, mille tegevuse intensiivsus võib olla väga erinev, tingis see ka palju erinevaid vastuseid, ehkki mõnigi tundub minu keeletajule kummaline või on tundmatu.

2.1. Soomlaste vastused

1. Mis / Kes

- kihiseb?** *Sipelgapesa, tabletti vedessä.*
- kahiseb?** *Lehed, kangas.*
- kohiseb?** *Jõgi, tuul, mets, kosk.*
- kähiseb?** *Inimene, kellel on kõha, hääl.*
- mühiseb?** *Puu, lehm, mets.*

4 tüve on olemas ka soome keeles, aga ühe tüve tähendus on soome keeles erinev. Vähesed antud vastused olid enam-vähem õiged.

2. Mis / Kes

- krigiseb?** *Kriidiga tahvel, metall, raud.*
- kriiksub?** *Küüned, uks, värav, põrand.*
- krägiseb?** *Jalgratas.*
- krääksusub?** *Vares.*
- krõpsusub?** *Kommid, hiir.*
- krudiseb?** *Jahu.*

Vähesed antud vastused olid enam-vähem õiged. Ka eestlased oli välja pakkunud, et lind võib krääksuda. Ühiseid tüvesid tegelikult polnud, kui mitte arvestada *krääksub*, vrd sm *rääkyy*, *krudiseb*, vrd sm *rutisee*.

3. Mis / Kes

- podiseb?* Puder.
plädiseb? Vesi, porilomp, sammal.
plätsub? Märjad kingad.
pläriseb? Leht, inimene.
plärtsub? Plastmass, kingad märjas maas.
pogiseb? Inimene, vana mees.
praksüb? Hiir.
platsub? Vesipudel, vesi.
plartsub? Märjad kingad, vesi.
plirtsüb? Suuskad, vesi.

Vastuseid oli taas vähe, aga 10st oli lausa valesid vaid 2. Sarnaseid tüvesid oli 2: *plädiseb*, vrd sm *lätisee* ja *praksüb*, vrd sm *raksuu*.

4. Mis / Kes

- muliseb?* Lehm, inimene, loom.
vuliseb? Hunt, koer.
suliseb? Kevadiselt voolav vesi, vesi, jõgi.
kuliseb? Pudelist joov inimene, raha.
luriseb? Nohune nina, vesi.
löriseb? Nina, vesi.
siriseb? Lind, vesi, sääsk, rohutirts.

Sarnaseid tüvesid on palju: *muliseb*, vrd sm *mulisee*, mis tähendab vee tekitatud heli või inimese virisemist või torisemist (oleks oodanud rohkem õiged vastused); *vuliseb*, vrd sm *ulisee*, mis võis anda eelmainitud vastused; *kuliseb*, vrd sm *kulisee* 'kõliseb' või harvem vee häälest põhjustatud heli; *luriseb*, vrd sm *lurisee* 'vuliseb', *löriseb*, vrd sm *lörisee* 'luriseda, vuliseda', *siriseb*, vrd sm *sirisee* 'siriseda, siristada'. Seega täiesti valesti oli mõistetud vaid verbi *vuliseb*.

5. Mis

- sihiseb?* Madu, uss.
sahiseb? Lumi, põõsas, lehed, rohi.
sohiseb? Nuga, tuul.
suhiseb? Rong, tuul, loom läheb kiiresti läbi heina.
sähiseb? Kass, uss.

See verbide rühm oli raskelt tajutav ka eestlastele ja ühtki vastust ei saa lausa valeks lugeda. Ühised tüved: *sihiseb*, vrd sm *sihisee* 'sihiseb, susiseb', *sohiseb*, vrd sm *sohisee*, mis tähistab tugevasti millegi vastu purskava vedeliku poolt tekitatud heli; *suhiseb*, vrd sm *suhisee* 'suhiseb, susiseb: tuul, leek'; *sähiseb*, vrd sm *sähisee* 'sihiseb, sisiseb, susiseb'.

Soomlaste vastuseid iseloomustab seik, et need on antud eesti keeles ja enamasti siis, kui asjas ollakse kindlad. Üllatavalt vähe on katselist pakkumist ja seetõttu ka vigu vastamisel. Küll on aga väga palju vastamata küsimusi, ehkki kogu küsitletute rühma peale polnud neid ühtegi.

B. Mida teeb / teevad

<i>jooksev vesi?</i>	<i>Vuliseb, suliseb, vale: voliseb.</i>
<i>keev puder?</i>	<i>Podiseb. Vale: pobiseb.</i>
<i>hambapuur?</i>	<i>Suriseb, uriseb, põriseb. Kaheldavad: iniseb, siriseb.</i>
<i>vana põrand?</i>	<i>Kriiksub, ragiseb. Vale: kruksub.</i>
<i>purjus inimen?</i>	<i>Tuhiseb, ähiseb. Õigeid vastuseid polnud.</i>
<i>rasv pannil?</i>	<i>Praksub.</i>
<i>murdunud oksad?</i>	<i>Praksuvad.</i>
<i>tusane inimene?</i>	<i>Ähiseb.</i>
<i>ukse kell?</i>	<i>Tiriseb, heliseb.</i>
<i>naerev inimene?</i>	<i>Lakerdab.</i>

Sellele küsimuste rühmale oli antud väga vähe vastuseid, sest see eeldab väga head keeletundmist. Napid vastused olid eamasti õiged, v.a *kruksub*, *lakerdab*. Muid tegevusi ei saa tüüpilisteks pidada, nt murdepõhjalist *ähiseb*.

Kokkuvõtteks

Deskriptiivsõnavara tähtsaima rühma moodustavad verbid. Deskriptiivverbid pöörduvad samal viisil, kui keele muud verbid, aga osa esineb ainult 3. pöördes. On arvamusi, et häälikute abil jäljendamine on tee, mis viib konkreetse maailma parema ja täielikumana tõlgendamiseni. Omaette küsimuseks jääb, kui palju ja mil viisil võime häälikulisi jäljendeid moodustada teatud keele piires (Ravila 1952: 265). Deskriptiivsõnavara esinemine sõltub konkreetsest keelest, kasutamine aga indiviidist ning tema subjektiivsest keeletajust, samuti vajadusest või soovist väljendada afektiivsust.

Küsitlusest tuli välja, et deskriptiivsuse tajumine on juba ühe keelekeskkonna piires erinev. Ühe verbi kasutusala võib olla väga lai ja ankeete analüüsima hakates hakkasin kahtlema kõiges ja pidama kõike võimalikuks. Ankeetide puhul võib öelda, et soome sõnad olid raskemad, kohati murdetastaga. Seepärast oli ka soomlaste emakeelsetes ankeetides kõhkklusi või vastamata jätmisi. Eesti verbid olid palju ühemõttelisemad. Võrdluseks oli soome keele kõnelejate eesti keele testide vastuseid liiga vähe, aga mingi ettekujutuse siiski sai. Esiteks olid eesti üliõpilased soomekeelsetele ankeetidele vastates julgemad ega kartnud pakkuda välja sõnu ka kindla teadmise puudumisel. Soome üliõpilaste hulgas torkas silma asjaolu, et vastati siis, kui sõna oli tõesti tuttav. Kindlat keeleoskust kajastab ka seik, et vastused olid enamasti eesti keeles, samas kui eestlased vastasid soome testi

A-rühma küsimustele sagedamini eesti keeles. Muidugi pole kõik sõnad, mida teise ülesande *Mida teeb?* puhul vastuseks pakuti, onomatopoeetilis-deskriptiivsed sõnad, aga jätsin needki sisse, kuna see andis ettekujutuse, mil määral sõna tähendus on tuttav. Paljude vastuste puhul andis suure variatiivsuse ka see, mida vastaja ette kujutas: millise intensiivsusega vesi jookseb, milline äratus- või uksekell meelde tuleb – hea vanaaegne heliseja või kaasaegne varieeruva häälega kell, mis seisukorras automootori peale mõeldakse, millises tujus olevat väikelast parajasti meenutatakse, millist naeru me ette kujutame – häälekat või tagasihoidlikku jne.

Eestlased mõistsid soome keeles ennekõike neid sõnu, mille tüved olid eesti keeles olemas ja mille tähendus langes kokku soome keelega, nt eesti tüved *kuriseb, nuriseb, uriseb, koliseb, muriseb, muliseb, kahiseb, kohiseb, kähiseb, köhiseb, kobiseb, krudiseb*. Tundmatutest tüvedest andis kõige enam õigeid vastuseid *komisee* (kõmiseb?) ja *mutisee*. Samatüvelise, aga erineva tähendusega verbide puhul eksiti peaaegu alati, nt *lurisee* (laps, nina), *surisee* (elektriline riist), *zurisee* (eestlastel muidugi ennekõike vokk), *korisee* (kõht, ehkki eesti keeles tähendab see samuti ka surmaeelset häämitsust).

Eesti keele puhul torkab ka silma paljude onomatopoeetilis-deskriptiivsete verbide pejoratiivne kasutus inimese kõnelemise väljendamiseks: inimene *kobiseb, podiseb, pläriseb, plärtsub, plirtsuub, muliseb*. Sellist kasutusviisi võõrkeelne keelekasutaja muidugi ei taju. Soomlaste puhul oli huvitav see, et negatiivse sisuga verbe seostati meestega, nt. *pokisee: nuhainen ukko, turisee: vanha äijä; kopisee: vanha mies; jurisee: mies, poika; muhisee: tytyvätön ihminen, mies*. Seda asjaolu seletab ehk see, et vastajad olid enamasti naised.

Eestlased pakkusid välja ka palju vähem vastuseid. Soome vastuste rikkalikumat saaki põhjustab ka soome keele tuletussüsteem. Sageli esines samast verbitüvest soomekeelsete testide vastuses palju erinevaid tuletisi, nt *hurisee ~ hurraa, jyrisee ~ jyrrää ~ jyrähtelee, risahtavat ~ risahtelevat* jne. Samuti võib esineda paralleelselt verbi ees- ja tagavokaalne variant: *ratisevat ~ rätisevät, hurraa ~ hyrrää* jne. Leeni Silk kirjutas 2002. aastal BA-töö soome ja eesti deskriptiivverbidest ja leidis "Eesti-soome sõnaraamatust" 530 ja "Soome-eesti sõnaraamatust" ("Soome-eesti suursõnaraamat" polnud veel ilmunud) 645 deskriptiivverbi. Ehkki sõnade deskriptiivsuseaste on erinev ja arvud teatud mõttes subjektiivsed, kajastavad need siiski deskriptiivverbide arvukust mõlemas keeles. Silk on toonud esile väga verbirohkeid sõnapesi soome keeles, nt *kopahtaa – kopauttaa – kopista – kopistaa – kopisuttaa – kopsaa – kopsahdella – kopsahtaa – kopsauttaa – kopsutella – kopsuttaa – koputella – koputtaa* (Silk 2002).

Igatahes vaatamata häälikusümboolikale ja sarnasele häälikulisele koosseisule kuuluvad deskriptiivsed sõnad sõnavara raskeimasse kihti, kuna nende kasutus on emakeelsetegi hulgas väga mitmekesine, neid võib tegeli-

kult omatahtsi juurde luua, nii et vestluskaaslane mõttest siiski aru saab. Tõsi, mõned uurijad väidavad, et suvalise moodustamise võimalus on vaid näiline ja uute onomatopöade loomist piirab eelkõige häälikusümbolika (Mäger 1959: 523; Rytönen 1935: 101). Kindlasti rikastavad deskriptiivsõnad emakeelt ja ajavad segadusse võõrkeelse ning nende omandamisprotsess tundub olevat lõputu. Deskriptiivsõnavara hääbumine tähendab tõenäoliselt keele hääbumist.

Kirjandus

- Hakulinen, Lauri 2000: Suomen kielen rakenne ja kehitys. 5., muuttamaton painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Heinsoo, Heinike 2003: Onomatopoeetilised verbid vadjja keeles. – Õdageresoomõ hummogupiir. Läänemeresoome idapiir (toim. Karl Pajusalu ja Jan Rahman). 63–73. Võro Instituudi Toimõndusõq 15. Võro.
- Hint, Mati 1998: Häälikutest sõnadeni. Eesti keele häälikusüsteem üldkeeleteaduslikul taustal. Teine, ümbertõõtatud trükk. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Häkkinen, Kaisa 1990: Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa. Tietolipas 117. SKS, Helsinki.
- Mikone, Eve 2002: Deskriptiiviset sanat. Määritelmät, muoto ja merkitys. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 879. Helsinki.
- Mäger, Mart 1959: Onomatopoeetilisest sõnavarast eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 9. 522–526.
- Ravila, Paavo 1952: Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asema kielen äännesysteemissä. – Virittäjä 56. 262–274.
- Rytönen, Ahti 1935: Deskriptiivisistä sanoista. – Virittäjä 39. 90–102.
- Silk, Leeni 2002: Onomatopoeetilis-deskriptiivsed verbid eesti ja soome keeles. Bakalaureusetõõ. Tartu Ülikool. Läänemeresoome keelte õppetool.
- Sivula, Jaakko 1989: Deskriptiiviset sanat. – Nykysuomen sanavarat (toim. Jouko Vesikansa). 165–183. WSOY. Porvoo.
- VKS = Vadjja keele sõnaraamat: 1990–2000. 1–4.

II VIRSU-KONFERENSSIN OHJELMA

Perjantai 19.3.2004

Eesti keele päev — Viron kielen päivä

- klo 14.00 Ilmoittautuminen ja kahvi
- klo 14.30—15.00 Konferenssin avajaisesityelmä
Professori Helena Sulkala (Oulun yliopisto):
Mikä kielenoppimisessa on vaikeaa?
- klo 15.00—15.30 Dosentti Jüri Valge (Viron opetus- ja tiedeministeriö):
Eesti keele arendamise strateegiast
- klo 15.30—16.00 Professori Martin Ehala (Tallinnan pedagoginen yliopisto):
Eestlaste suhtumisest eesti keelde
- klo 16.00—16.30 Dosentti Reet Kasik (Tarton yliopisto):
Eesti ajakirjanduskeel 21. sajandil
- klo 16.30—17.00 Tutkija Sulev Iva (Tarton yliopisto):
Synomit Võrolt — müä sünnüis parhillaq võro keelegaq
- klo 17.00—18.00 Dokumenttielokuva viron kielen opettamisesta Siperian virolaisille.
Alkusanat: Mika Keränen (Viron Suomen-instituutti)
- klo 18.00 Virolaista iltapalaa (Oulun normaalikoulun perusasteen tiloissa)

Lauantai 20.3.2004

- klo 9.15—10.00 Plenaariesityelmä
Professori Marja Järventausta (Kölnin yliopisto):
Sanakirjat suomenoppijan apuna
- klo 10.00—10.30 Olga Hramtsova (Petroskoin pedagoginen yliopisto):
Sanakirja suomen kielen opetuksessa
- klo 10.30—11.00 Jelena Bogdanova (Petroskoin pedagoginen yliopisto):
Interferenssi ja suomen kielen fonetiikan opetus
- klo 11.00—11.30 Heinike Heinsoo (Tarton yliopisto):
Deskriptiivsõnade vastuvõtmise ema- ja võõrkeeles
- klo 11.30—12.00 Ellen Niit (Tarton yliopisto):
Eesti keele piirkondlikud aktsendid
- klo 12.00—13.00 Lounastauko
- klo 13.00—13.45 Plenaariesityelmä
Professori Helle Metslang (Tallinnan pedagoginen yliopisto):
Eesti keele keerukohti
- klo 13.45—14.15 Marjo Mela (Tallinnan pedagoginen yliopisto):
Viron kirjoittamisen opetus latvialaisille
- klo 14.15—14.45 Elina Heikkilä-Kopperoinen (Oulun yliopisto):
Virolainen suomenoppija ja demonstratiivinvalinta
- klo 14.45—15.15 Kahvitauko
- klo 15.15—15.45 Hannu Remes (Joensuun yliopisto):
*Neiris taav ombas rymy, selmet noobunuks
— kielenuudistajan sanalahja runoilijalle*
- klo 15.45—16.30 Plenaariesityelmä
Professori Pirkko Muikku-Werner (Joensuun yliopisto):
*Minä tekin ei mitään — virolaisten ja saksalaisten oppijasuomen
kieltolauseet lähtökielen vaikutuksen näkökulmasta*
- klo 16.30 Päätössanat: Heli Laanekask (Oulun yliopisto)

II VIRSU-KONVERENTSI PÄEVAKAVA

Reede, 19. märts 2004

Eesti keele päev

- 14.00 Registreerumine ja kohv
- 14.30—15.00 Konverentsi avaettekanne
Professor Helena Sulkala (Oulu Ülikool):
Mikä kielenoppimisessa on vaikeaa?
- 15.00—15.30 Dotsent Jüri Valge (Eesti Haridus- ja Teadusministeerium):
Eesti keele arendamise strateegiast
- 15.30—16.00 Professor Martin Ehala (Tallinna Pedagoogikaülikool):
Eestlaste suhtumisest eesti keelde
- 16.00—16.30 Dotsent Reet Kasik (Tartu Ülikool):
Eesti ajakirjanduskeel 21. sajandil
- 16.30—17.00 Doktorant Sulev Iva (Tartu Ülikool):
Synomit Võrolt — miä sünniis parhillaq võro keelegaq
- 17.00—18.00 Dokumentaalfilm eesti keele õpetamisest Siberi eestlastele.
Sissejuhatus: Mika Keränen (Eesti Instituut)
- 18.00 Eesti toite (Oulu Ülikooli harjutuskooli sööklas)

Laupäev, 20. märts 2004

- 9.15—10.00 Plenaarettekanne
Professor Marja Järventausta (Kölni Ülikool):
Sanakirjat suomenoppijan apuna
- 10.00—10.30 Olga Hramtsova (Petroskoi Pedagoogikaülikool):
Sanakirja suomen kielen opetuksessa
- 10.30—11.00 Jelena Bogdanova (Petroskoi Pedagoogikaülikool):
Interferenssi ja suomen kielen fonetiikan opetus
- 11.00—11.30 Heinike Heinsoo (Tartu Ülikool):
Deskriptiivsõnade vastuvõtmine ema- ja võõrkeeles
- 11.30—12.00 Ellen Niit (Tartu Ülikool):
Eesti keele piirkondlikud aktsendid
- 12.00—13.00 Lõunavaheaeg
- 13.00—13.45 Plenaarettekanne
Professor Helle Metslang (Tallinna Pedagoogikaülikool):
Eesti keele keerukohti
- 13.45—14.15 Marjo Mela (Tallinna Pedagoogikaülikool):
Viron kirjoittamisen opetus latvialaisille
- 14.15—14.45 Elina Heikkilä-Kopperoinen (Oulu Ülikool):
Virolainen suomenoppija ja demonstratiivinvalinta
- 14.45—15.15 Kohvipaus
- 15.15—15.45 Hannu Remes (Joensuu Ülikool):
*Neiris taav ombas rymy, selmet noobunuks
— kielenuudistajan sanalahja runoilijalle*
- 15.45—16.30 Plenaarettekanne
Professor Pirkko Muikku-Werner (Joensuu Ülikool):
*Minä tekin ei mitään — virolaisten ja saksalaisten oppijasumen kieltolauseet
lähtökielen vaikutuksen näkökulmasta*
- 16.30 Lõppsõna: Heli Laanekask (Oulu Ülikool)